

Målsägandes medverkan i rättsprocessen

Målsägandes medverkan i rättsprocessen

Rapport 2016:8

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-87335-64-8
URN:NBN:SE:BRA-650

© Brottsförebyggande rådet 2016
Författare: Olle Westlund, Melai Lehkamo, Sara Merenius
Produktion: Ordförrådet AB
Omslag: Maimi Laks
Tryck: Lenanders Grafiska AB

Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-527 58 400, e-post info@bra.se, www.bra.se

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos Wolters Kluwer, 106 47 Stockholm
Telefon 08-598 191 90, fax 08-598 191 91, e-post kundservice@wolterskluwer.se

Förord

Brå fick med regleringsbrevet för 2014 i uppdrag av regeringen att studera målsägandes medverkan i rättsprocessen vid brott mot person. Enligt uppdraget ska Brå särskilt studera behov och erhållande av stöd. Studien riktar sig till regeringen samt till rättsväsendets aktörer och syftar till att bilda ett kunskapsunderlag för åtgärder som kan öka målsägandes medverkan i rättsprocessen.

Rapporten har författats av Olle Westlund (fil. dr.), Sara Merenius och Melai Lehkamo, utredare vid Brå. Under arbetet har viktiga synpunkter lämnats av Maria Agge, Mikael Björk, Anna Björklund, Eva Larsson, Anna Wergens samt Johan Wilhelmsson som samtliga ingått i projektets referensgrupp. Rapporten har granskats vetenskapligt av professor Malin Åkerström vid Lunds universitet.

Ett särskilt tack riktas till de målsägande, poliser, advokater, biträdande jurister, åklagare och verksamma inom jourer som har delat med sig av sina kunskaper och erfarenheter i enkäter och intervjuer.

Stockholm i april 2016

Erik Wennerström

Generaldirektör

Annika Eriksson

Enhetschef

Innehåll

Sammanfattning	7
Medverkan viktig för rättsprocessen	7
Stödet till målsäganden under och efter rättsprocessen kan bli bättre	7
Brås bedömning	11
Inledning	14
Syfte	14
Metod	17
Disposition	22
Tidigare forskning	22
Målsägandes rättigheter	28
Målsägandes medverkan är viktig	32
Utrymme för ökad medverkan	33
Motiv för medverkan	37
Underlättande av medverkan	39
Fem centrala erfarenheter kring målsägandes medverkan	39
Ett motiverande bemötande	39
Mer tillgänglig information	45
En snabbare rättsprocess	53
En tryggare rättsprocess	55
Ett bra målsägandebiträde	62

Stödbehov i det rättsliga efterspelet	72
Större begriplighet kring nedläggningar	73
Efter rättegången.....	76
Stöd utanför den rättsliga ramen	
kan underlätta medverkan.....	80
Att identifiera stödbehov	80
Icke-rättsligt stöd saknas vid en dryg tiondel av händelserna	82
Bristande stöd i tre avseenden	84
Vanligare att kvinnor saknar stöd än män	86
De som misstror rättssamhället	88
Barn och unga.....	89
Diskussion kring möjliga utvecklingsområden.....	91
Områden där kunskapen är begränsad.....	103
Avslutande kommentarer	109
Referenser	111
Bilaga 1. Metod	114
Bilaga 2. Rättsliga aktörers uppgifter och skyldigheter gentemot målsägande	117
Bilaga 3. Enkätfrågor och svarsalternativ.....	124

Sammanfattning

I regleringsbrevet för 2014 fick Brå i uppdrag att studera målsägandes medverkan i rättsprocessen med fokus på hur denna kan ökas i syfte att förbättra förutsättningarna för att nå framgång i rättsprocessen. En del av uppdraget har därför också varit att belysa vilket stöd målsägande är i behov av under utredning, rättegång och efter avslutad rättsprocess, hur dessa behov tillgodoses samt hur stödet kan utvecklas. I uppdraget angavs även att undersökningen skulle avse brott mot person vid brottmål och Brå har av den anledningen valt att studera brottstyperna misshandel, hot, personrån och sexualbrott. Som underlag för studien ingår uttag från Nationella trygghetsundersökningen (NTU), enkätundersökningar samt intervjuer med personer som arbetar med brottsutsatta och personer som själva utsatts för brott.

Medverkan viktig för rättsprocessen

En absolut majoritet av tillfrågade utredare och åklagare bedömer att fler brott skulle kunna leda till åtal om fler målsäganden medverkar i rättsprocessen. Till grund för denna bedömning ligger ett antal negativa konsekvenser av att målsägande inte medverkar: förseningar, nedläggningar, svårigheter att identifiera vittnen och gärningspersoner. Härutöver menar en majoritet av åklagarna att uppskjutna rättegångar är en relativt vanlig konsekvens av att målsäganden i ett senare skede av rättsprocessen väljer att inte medverka.

Stödet till målsäganden under och efter rättsprocessen kan bli bättre

Brå har i sin undersökning kunnat konstatera att målsäganden har ett stödbehov både under och efter rättsprocessen som i dagsläget inte alltid tillgodoses på ett tillfredsställande sätt. Det handlar dels om konkreta brister i arbetet och dels om att utveckla det befintliga arbetet med målsäganden. Totalt har Brå identifierat fem centrala områden som utifrån professionellas och ideellas

erfarenheter har betydelse för målsägandes erfarenheter under rättsprocessen. Härutöver kan nämnas stöd efter rättsprocessen som ett sjätte område. De centrala områdena är:

- bemötandet
- informationsarbetet
- rättsprocessens tidsåtgång
- tryggheten under rättsprocessen
- målsägandebiträdet¹
- stödet efter rättsprocessen.

Behovet av stöd skiljer sig åt mellan olika kategorier av målsäganden och därför berör de sex identifierade områdena målsägande i olika utsträckning beroende på hur deras förutsättningar ser ut i övrigt. I intervjuer och enkätundersökningar har i huvudsak två kategorier av målsäganden identifierats med behov som tycks vara särskilt svåra att identifiera och tillgodose: personer med olika neuropsykiatriska funktionsnedsättningar samt personer som lever i vad som närmast kan kallas parallella rättssystem.² I NTU framgår också att det är vanligare att kvinnor än män upplever att de saknat stöd när de utsatts för brott, oavsett brottstyp.

Ett motiverande bemötande

Utöver att innehållet i informationen måste vara adekvat för målsäganden behöver denne även få ett bemötande som underlättar förståelsen av den information som ges. Dessutom gynnas målsägandes medverkan av att denne upplever ett motiverande bemötande. Att bli professionellt bemött och tagen på allvar är centralt. Andra viktiga aspekter av bemötandet är att personer som arbetar med målsäganden visar tålamod och har erfarenhet av och kunskap om det aktuella brottsområdet. Det är också viktigt att målsäganden upplever att de rättsliga aktörerna finns tillgängliga när denne har frågor.

Dåliga erfarenheter minskar viljan att medverka

Tidigare erfarenheter av rättsväsendet har inte sällan betydelse för målsägandes benägenhet att vilja medverka vid ny eller upprepad utsatthet för brott. Målsägande som tidigare fått ärenden nedlagda utan att ha fått en för dem begriplig förklaring eller som upplevt att de inte blivit tagna på allvar ser mer sällan det meningsfulla i att göra en ny anmälan.

¹ Ett målsägandebiträde är en advokat eller biträdande jurist som efter beslut från domstol hjälper målsägande att ta tillvara dennes intressen under rättsprocessen, exempelvis föra skadeståndstalan i samband med huvudförhandling.

² Se avsnittet Begreppsdefinitioner.

Mer tillgänglig information

Många målsäganden vill och bör vara väl underrättade om sitt ärende och vad som kommer att hända under de olika delarna av rättsprocessen. Ett målsägande som är välinformerad har större möjligheter till adekvata förväntningar av både den egna utredningen och av de olika aktörernas roller i rättsprocessen. Med adekvata förväntningar kan man även undvika mycket av den frustration, ilska och besvikelse som kan uppstå på grund av ovisshet och som kan leda till en minskad benägenhet att medverka i rättsprocessen.

Viktigt med information om möjlighet till stöd och hjälp

Det är ofta en utmaning för aktörer inom rättsväsendet att tillgodose målsägandes informationsbehov eftersom mottagligheten för information inledningsvis är låg. Mottagligheten ökar dock under processens gång men vid ett eventuellt nedläggningsbeslut bedömer utredare, målsägandebiträden och verksamma vid landets brottsofferjourer³ att mottagligheten återigen är låg. Då mottagligheten är låg behöver en prioritering ske av vilken information som är viktigast för målsäganden. I Brås undersökning har det framgått att det framför allt är möjligheterna till stöd och hjälp som målsäganden behöver känna till och få tillgång till på ett enkelt sätt.

Förståelsen för huvudförhandling behöver öka

Förutom brister i samband med utredningsfasen kan även informationen till målsäganden i samband med huvudförhandling utvecklas. Bland annat behöver målsäganden förstå hur en huvudförhandling går till för att känna mindre oro och med rimliga förväntningar öka den egna känslan av kontroll. Målsägandebiträden och ideella som arbetar med målsäganden tillgodoser till viss del detta behov men informationen når mer sällan ut till målsäganden som inte har ett målsägandebiträde eller söker hjälp från stödorganisationer.

Utdragen rättsprocess får negativa följder

Ett återkommande tema är att målsägande upplever att rättsprocessen tar för lång tid. I många fall handlar det om att förväntningarna inte överensstämmer med verkligheten, men många gånger menar även yrkesverksamma inom rättsväsendet att de rättsliga processerna är alltför utdragna. En snabbare rättsprocess kan minska de negativa konsekvenserna i den aktuella utredningen. När utredningar tar lång tid ökar risken att målsäganden hinner ångra sin medverkan, bli osäker på sin minnesbild

³ Här avses jourer inom Brottsofferjouren Sverige.

av brottet eller känner att denne hunnit ”gå vidare” efter brotts-händelsen och därför inte vill fortsätta medverka. Liksom vid upplevt dåligt bemötande riskerar även tidigare erfarenheter av långa utredningstider att få negativa konsekvenser för framtida medverkan.

Rädsla för repressalier hindrar medverkan

Enligt de utredare, målsägandebiträden, åklagare och verksamma vid brottsofferjourer som besvarat Brås enkäter är rädsla det starkaste skälet bland målsäganden för att inte medverka. Personer som är utsatta för våldsbrott inom ramen för organiserad brottslighet medverkar i lägst grad. Detta beror enligt professionella på rädsla för repressalier eller andra konsekvenser för livet efter processen. De brottsutsatta uppfattar att deras medverkan utgör en stor risk för dem själva samtidigt som de upplever att de inte har så mycket att vinna på att medverka. Det är därför viktigt att stöd från samhället tillgängliggörs för dem som trots allt träder fram, både under och efter rättsprocessen.

Rädsla inför och under huvudförhandling

I Brås undersökning framkommer att det är relativt vanligt att målsäganden är rädda för själva huvudförhandlingen. Intervjuade personer som arbetar med målsäganden berättar också att det inte är ovanligt att antingen den tilltalade eller åhörare agerar på ett sätt som stör eller skrämmer målsäganden. I ungdomsmål kan vänner till den tilltalade uppträda så stökigt att det upplevs som störande av ordning i rättsalen. Samtidigt vittnar representanter från rättsväsendet och stödorganisationer om förhandlingar där den ytterst ansvarige, rättsens ordförande, inte tillräckligt ofta sätter ner foten för att skapa lugn och ordning.

Varierande innehåll i målsägandebiträdens arbete

I NTU framgår att graden av upplevt stöd bland de som haft målsägandebiträde skiljer sig åt beroende på om de är nöjda eller missnöjda med biträdet. Således räcker det inte enbart att förordnandet sker för att behoven ska anses tillgodosedda. Det är också viktigt att ta hänsyn till kvaliteten i det arbete som utförs. Formuleringar i lagen om målsägandebiträde lämnar tolkningsutrymme åt vad som egentligen ska ingå i ett målsägandebiträdes arbetsuppgifter. Det kan få till konsekvens att innehållet i stödet till målsäganden varierar. Framför allt skiljer sig synen på om, och i så fall i vilken grad, ett målsägandebiträde ska ge kurativt stöd till målsäganden. Det finns också variationer i synen på i vilken utsträckning och under vilka former man kan stå till tjänst efter huvudförhandlingen. Förutom att synen på arbetsuppgifter

är olika, varierar även engagemanget och kunskapen då målsägandebiträdesuppdraget för vissa jurister är ett sidouppdrag.

Stödbehov i samband med det rättsliga efterspelet

I de fall en polisutredning läggs ner är det vanligt att målsägande inte förstår varför detta beslut har fattats av förundersökningsledaren. Såväl professionella som ideellt verksamma gör bedömningen att rättsväsendets informationsarbete kan utvecklas i detta avseende, och att det kan öka såväl tilliten till rättsväsendet som benägenheten att medverka vid upprepad utsatthet.

I de fall skadestånd utdöms vid huvudförhandling är det ofta otydligt för målsäganden hur denne ska gå till väga för att få skadeståndet utbetalt. Målsägandebiträdets uppdrag upphör i samband med att huvudförhandlingen avslutas och det är således inte deras uppgift att hjälpa målsägande med skadestånd och andra juridiska spørsmål som uppstår efter processen, även om en del målsägandebiträden ändå väljer att bistå målsägande i denna del.

Stöd utöver rättsliga insatser kan underlätta

Såväl under som efter rättsprocessen finns det behov av stöd som inte i strikt mening är rättsligt, men som ändå kan underlätta medverkan. Det kan handla om olika stödformer, exempelvis tillgång till skydd och säkerhet i form av akuta och permanenta boenden. Det kan också handla om stödbehov hos olika grupper av målsäganden. Tre grupper lyfts fram i denna rapport: unga, kvinnor som utsatts för våld i nära relation samt personer som lever i eller under inflytande av parallella rättssystem.

Brås bedömning

Studien har gett Brå anledning att fundera på tänkbara vägar framåt för att stärka målsägandens medverkan i rättsprocessen. Nedan presenteras Brås uppslag till åtgärder för att underlätta och öka målsägandes medverkan, utifrån de utvecklingsområden som identifierats.

Tydligare nedläggningsbeslut

När målsäganden får ett nedläggningsbeslut om sitt ärende som de inte förstår kan det minska deras motivation till att medverka i framtida rättsprocesser. En bättre förståelse för varför ärenden läggs ner kan därför öka inte bara effektiviteten i rättsprocesser utan även bidra till att målsäganden bibehåller eller får ökat förtroende för rättsväsendet.

Brå menar att språket i nedläggningsbesluten bör förenklas och konkretiseras för att målsäganden bättre ska förstå skälen för att deras ärende läggs ner. För personer med funktionsnedsättningar eller personer med bristande kunskaper i svenska språket kan det krävas ytterligare förtydliganden av innehållet i besluten, exempelvis genom att de formuleras på så kallad lätt svenska. Nedläggningsbeslutet kan även kompletteras med ett standardiserat informationsblad på olika språk som förklarar vad brevet med nedläggningsbeslutet innehåller och var målsäganden kan söka mer information.

Tillämpning av förundersökningskungörelsen

Under 2015 reviderades förundersökningskungörelsen för att förtydliga de skyldigheter som polis och åklagare har gentemot målsäganden. I syfte att vinna erfarenheter finns det anledning att överväga en kartläggning av tillämpningen av förundersökningskungörelsen. I ett sådant sammanhang kan frågor om hur information bör ges till målsägande uppmärksammas.

Eventuell överföring av förordnandet av målsägandebitråde till åklagare

Det har i Brås studie framkommit att målsägandebiträden många gånger förordnas alltför sent i förhållande till de behov som kan finnas. Det har konstaterats att det är av särskild vikt både för målsägandes medverkan och för utgången av rättsprocessen att målsägandebiträdet förordnas i ett tidigt skede, om möjligt innan utredarens första målsägandeförhör har ägt rum. Det gör att det finns skäl att överväga en lösning där förordnandet överförs från domstol till åklagare.

Tillämpningen av förordnande av målsägandebitråde

Förutom sena förordnanden har kritik framkommit om att personer som är i behov av ett målsägandebitråde inte alltid får ett. Den grupp som framför allt har lyfts fram är målsäganden med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (med eller utan diagnos) men det kan även finnas andra grupper som har särskilda skäl till förordnande. Brå menar att det finns anledning att överväga en översyn av hur förordnandet sker i de fall då andra omständigheter än brottsrubriceringen är tillämpliga som beslutsgrund.

Utbildning om målsägandebitrådesrollen

Resultaten i denna studie pekar på att det förekommer stora variationer i det stöd som olika målsägandebiträden ger och att det råder olika uppfattningar om vad som ingår i ett målsägandebitrådes uppgifter. Därför menar Brå att det bör övervägas om

målsägandebiträdesuppdraget kan förstärkas med en särskild utbildning som, utöver att förtydliga vad som ingår i de juridiska uppgifterna, även kan omfatta bemötandefrågor utifrån tillgänglig kunskap om målsägandens reaktionsmönster.

Eventuellt kompletterande system med kontaktpersoner

Alla målsäganden har inte rätt till ett målsägandebiträde som kan förklara och på andra sätt ge stöd under rättsprocessen. Härutöver finns informationsbehov under rättsprocessen hos målsäganden som inte förordnas målsägandebiträde, men också ifråga om vissa juridiska frågeställningar eller problem efter avslutad rättsprocess.

En tänkbar lösning är att inrätta ett system med kontaktpersoner som bistår målsägande som inte har ett målsägandebiträde. Kontaktpersonerna skulle kunna ha olika yrkestillhörigheter och få i uppgift att avlasta eller komplettera befintliga informationskanaler och behov gentemot olika målsägandegrupper. Kontaktpersonerna skulle i första hand kunna bistå i samband med utbetalning av skadestånd, myndighetskontakter, informera om rättsprocessens olika delar och aktörernas olika roller samt agera medmänniska i svåra faser av processen. Fördelarna med en sådan lösning behöver vägas mot de juridiska och ekonomiska förutsättningarna.

Inledning

Tidigare rapporter från Brå har visat att målsägandes medverkan är viktig för att brott ska kunna utredas (Brå 2007:12, Brå 2008:25, Brå 2015:6). I ärenden där målsäganden inte vill medverka försvåras utredningsarbetet och kan få till konsekvens att ärendet läggs ner.

Skälen till att målsäganden avbryter sin medverkan kan variera. Beslutet att medverka eller inte kan bland annat hänga samman med brottstyp men också med sociala och individuella faktorer. Det kan till exempel handla om att målsäganden känner rädsla, oro eller uppgivenhet inför att genomgå en rättslig process. För att kunna öka målsägandes medverkan är det viktigt att förstå både motiven för och skälen till att inte vilja eller kunna medverka. Denna studie undersöker omständigheter som på olika sätt kan underlätta målsägandes förutsättningar att medverka i rättsprocessen.

Syfte

Brå ska enligt regeringens uppdragsbeskrivning studera målsägandes medverkan i rättsprocessen med fokus på hur denna kan öka för att förbättra förutsättningarna att nå framgång i rättsprocessen. Studien ska utgå från ärenden avseende brott mot person och belysa hur rättsprocessen påverkas av om målsägande medverkar eller inte. I uppdraget ingår att belysa framgångsfaktorer för att få målsägande att medverka i större utsträckning. Särskilt fokus ska ges det stöd målsägande är i behov av under utredning, rättegång och efter avslutad rättsprocess, hur dessa behov tillgodoses samt hur stödet kan utvecklas.

Sammanfattningsvis har Brå tolkat uppdraget som att det i huvudsak syftar till att identifiera på vilka sätt målsägandes medverkan kan ökas genom att underlättas. Frågan om hur rättsprocessen påverkas av målsägandes medverkan berörs, men i mindre utsträckning än frågor kring framgångsfaktorer för ökad medverkan. I enlighet med uppdraget besvarar rapporten följande frågeställningar:

- Hur påverkas rättsprocessen av målsägandes medverkan?
- Vilka stödbehov har målsägande under och efter avslutad rättsprocess och hur tillgodoses dessa?
- Hur kan stödet till målsägande utvecklas?
- På vilka sätt kan målsägandes medverkan ökas?

Avgränsningar

Målsägandes behov och erhållande av stöd under och efter rättsprocesser avseende personbrott inbegriper ett mycket stort område för en kartläggning. För att resultaten ska vara så användbara som möjligt har en bred ansats ändå bedömts som fördelaktig. Vissa avgränsningar har emellertid varit nödvändiga att göra. Brott mot person har avgränsats till misshandel, personrån, hot och sexualbrott samt till brott som innehåller en eller flera av dessa handlingar (som våld i nära relation). Dessa kategorier av brott täcker in såväl vanliga som olikartade personbrott och ingår dessutom i Brås årliga Nationella trygghetsundersökning (NTU). Brå har också, i linje med NTU:s urval, valt att inte väga in barns erfarenheter, även om det i vissa sammanhang har varit ofrånkomligt att nämna dessa i förhållande till andra personer som utsätts för brott.

I uppdraget har ingått att undersöka hur målsägandes medverkan i rättsprocessen kan öka. Ökad medverkan kan tolkas på olika sätt och fokus för denna studie har varit att undersöka hur målsägandes medverkan kan underlättas för att förhindra att målsäganden avbryter sin medverkan under rättsprocessens gång. Således har Brå inte belyst frågan om hur medverkan kan öka genom att fler målsäganden anmäler brott, även om vissa resultat samtidigt belyser förutsättningar för medverkan vid ny eller upprepad brottsutsatthet.

Begreppsdefinitioner

Här definieras ett antal mer eller mindre centrala begrepp som används i rapporten.

Brottsoffer, brottsutsatt respektive målsägande

I FN:s deklaration (1985) om grundläggande rättsprinciper gällande brottsoffer ges termen *brottsoffer* en vid definition. Ett brottsoffer är en person som lidit fysisk eller psykisk skada, ekonomisk förlust eller påtaglig försämring av sina grundläggande rättigheter genom en handling som strider mot den straffrättsliga lagstiftningen. Detta gäller oberoende av om gärningsmannen identifierats, gripits, åtalats eller dömts. Definitionen omfattar också anhöriga till den drabbade och personer som lidit skada genom att ingripa.

Med målsägande avses enligt 20 kap. 8 § rättegångsbalken (RB) ”den mot vilken ett brott är begånget eller som blivit förnärmad eller lidit skada av brottet”. Enligt Brottsoffermyndigheten (BrOM) råder flera principiella, och rättsliga, skillnader mellan brottsoffer och målsägande. En målsägande får tillgång till en rad rättigheter som brottsoffer inte nödvändigtvis har tillgång till, exempelvis information, stöd och ersättning. Något förenklat kan distinktionen förklaras som att ett brottsoffer är en person som utsatts för brott, medan en målsägande är en person som utsatts för ett polisanmält brott.

I denna rapport kommer begreppet målsägande att användas för att omfatta personer som utsatts för brott som anmälts antingen av dem själva eller av någon annan. Termen brottsutsatt används istället för brottsoffer, för att i högre utsträckning inkludera även personer som inte uppfattar sig som ”offer”. Erfarenheterna bland brottsutsatta och målsägande är dock inte nödvändigtvis ömsesidigt uteslutande kategorier eftersom en person ofrivilligt kan bli målsägande genom att någon annan polisanmäler händelsen. Den typen av målsägande har således mer gemensamt med en per definition brottsutsatt person än en per definition målsägande.

Bemötande

Med bemötande avses, om ingenting annat anges, den personliga kontakten med målsägande som rättsväsendets representanter har. I vissa sammanhang kan termen användas i en vidare bemärkelse och då inkluderas även institutionella kontakter och kontaktmöjligheter. I denna vida bemärkelse ingår exempelvis information, tillgänglighet och lokalers utformning och inredning.

Professionella och ideella

I denna rapport används termen professionella för att referera till tre yrkesgrupper inom ramen för rättsväsendet: utredare inom polisen, åklagare samt jurister verksamma som målsägandebiträden. Termen används huvudsakligen i samband med den enkätundersökning som genomförts, och där även verksamma vid landets brottsofferjourer deltagit. När en distinktion görs mellan professionella och ideellt verksamma är avsikten inte att beteckna de senare som oprofessionella. Ideellt arbetande personal kan mycket väl agera professionellt i meningen att man utför denna roll väl.

Med termen ideella avses här samtliga personer som är verksamma inom olika frivilligorganisationer. När Brå i rapporten hänvisar till brottsofferjourer avses endast de verksamheter som ingår i Brottsofferjouren Sverige.

Parallella rättssystem

I avsaknad av en allmän vedertagen definition har Brå valt att använda termen ”parallella rättssystem” som en beskrivning av mikrosamhällen eller grupperingar i Sverige som skapar ett eget, inofficiellt rättssystem och lever efter dess regler och normer. Dessa rättsordningar är kontextuella till sin karaktär och förekommer därför i olika sammanhang, exempelvis inom organiserad brottslighet och i socialt utsatta områden. Något som kännetecknar parallella rättssystem är att personer som lever enligt dessa regler löser brottsliga händelser utan att inbegripa rättsväsendets aktörer. Det medför att personer som utsätts för brott inte vill eller ”får” vända sig till polisen, eftersom de då stämplas som ”golare” och riskerar repressalier. Ett exempel på detta är att inom vissa kriminella grupperingar kan en brottslig handling ”straffas” med ett nytt brott, istället för att utredas och lagföras inom det officiella rättssystemet.

Metod

Flera datakällor har använts för att besvara uppdragets frågeställningar. De olika datakällorna kompletterar varandra då det saknas empiri som på ett självständigt och systematiskt sätt kan besvara samtliga frågeställningar.

Datainsamlingen har skett i tre steg. I det första steget gjordes en litteraturgenomgång på området. I det andra steget skickades enkäter ut till utredande poliser, åklagare, målsägandebiträden och brottsofferjourer. Samtidigt gjordes även ett statistikuttag från NTU avseende åren 2006–2014. Efter att dessa två material analyserats genomfördes i ett tredje steg intervjuer med målsäganden med hjälp av ideella stödorganisationer samt intervjuer med utredare inom polisen, målsägandebiträden och personal från stödorganisationer.

Urvalsförfarande

Nedan beskrivs rapportens urvalsförfarande i två delar, dels det geografiska urvalet som omfattar flera yrkeskategorier och dels en redovisning av urvalet inom de olika respondentgrupperna. Ett urval gjordes för att undvika onödig belastning av redan hårt arbetstungda arbetsgrupper, inte minst inom polisen som under undersökningsperioden genomgått en större omorganisation.

Geografiskt urval

Inhämtande av enkätdata från polisen gjordes från ett urval om sex län bestående av Stockholm och Västra Götaland som storstadslän, Västmanland och Dalarna som medelstora län samt Jämtland och Blekinge som mindre län. Länsurvalet skedde

utifrån en samlad bedömning av dåvarande Rikspolisstyrelsens (RPS) inspektioner och kartläggningar av polismyndigheternas brottsofferarbete (RPS 2010:3, RPS 2012:6, SCB 2013), samt i samråd med referenspersoner från Brottsofferjouren Sverige och RPS.

För att underlätta jämförbarheten mellan olika respondentgruppers svar samlades även enkätdata från målsägandebiträden och åklagare in från ovan nämnda län. Det geografiska urvalet av intervjuer med utredare och målsägandebiträden begränsades till tre län: Stockholm, Västra Götaland och Västmanland.

Urval inom olika respondentgrupper

Anställda inom polisen

Enkäten sändes till ansvariga för brottsoffer- och personsäkerhetsverksamheterna (tidigare brottsoffersamordningen) och via dessa vidare till samtliga utredare i länen. Undantag gjordes för utredare vid rotlar som huvudsakligen arbetar med andra brottstyper än personbrott (däribland bedrägeri och trafikbrott). I Stockholm användes samma princip, men endast i två polisområden som valts ut i samråd med Stockholmspolisens brottsoffer- och personsäkerhetsverksamhet (City och Nacka). För intervjuerna med utredare inom polisen gjordes ett strategiskt urval inom det ovan beskrivna geografiska urvalet.

Åklagare

Brå kontaktade åklagarkamrarna i de utvalda länen och bad om mejladresser till samtliga åklagare i respektive län med erfarenhet av personbrott och skickade ut enkäten till dem. I Stockholm valdes Norrorts åklagarkammare. Inga intervjuer gjordes med åklagare.

Målsägandebiträden

Urvalet av målsägandebiträden skedde via Advokatsamfundets hemsida, där begreppen målsägandebiträde samt biträdande jurist kunde användas som sökfiter. Enligt Advokatsamfundets hemsida fanns det vid urvalstillfället totalt 92 advokater verksamma som målsägandebiträden. Härutöver fanns cirka 1 750 biträdande jurister listade i Advokatsamfundets databas. Enkäten skickades ut till samtliga advokater och biträdande jurister vid brottmålsbyråer i de sex utvalda länen, totalt 329 personer (49 advokater och 280 biträdande jurister).

För intervjustudien genomfördes ett ostrukturerat slumpmässigt urval av jurister verksamma som målsägandebiträden i Stockholm och Västra Götaland. I Västmanlands län tillfrågades dock samtliga målsägandebiträden eftersom dessa var få till antalet.

Stödorganisationer

Till skillnad från ovan beskrivna respondentgrupper inkluderades samtliga brottsofferjourer i Sverige i enkätstudien eftersom antalet jourer var för litet (91 stycken) för att motivera ett urval. För intervjuerna gjordes däremot ett bekvämlighetsurval av representanter från brottsofferjourer inom Brottssofferjouren Sverige, kvinnojourer inom Roks⁴ och Unizon, X-Cons⁵ och Stödcentrum för unga brottsoffer.

Målsäganden

Ett mindre antal intervjuer med målsäganden gjordes efter att kontaktuppgifter förmedlats av kontaktpersoner på stödmyndigheter och -organisationer samt brottsoffer- och personsäkerhetsverksamheten vid Stockholmspolisen. Inledningsvis bistod brottsofferjourer i Dalarna och Stockholm med hjälp i urvalet av kontaktpersoner, men eftersom det visade sig vara svårt att hitta målsägande som hade möjlighet att delta i studien kontaktades ett strategiskt urval ideella och kommunala stödverksamheter även i andra delar av landet.

Datakällor

Som det redan framgått har tre typer av datakällor använts i studien: enkäter, intervjuer och statistik från NTU. Nedan följer en utförligare redovisning av datainsamlingen.

Enkäter

Totalt skickades 978 enkäter ut till personer som arbetar med målsäganden. Enkäterna fördelades på 329 målsägandebiträden, 425 utredare inom polisen, 113 åklagare och 91 brottsofferjourer i Sverige. Pilotenkäter användes i samtliga respondentgrupper. (För utförligare information om enkätundersökningens genomförande, se bilaga 1.)

Frågorna i enkäten syftade till att belysa uppdragets frågeställningar men också till att skapa underlag för de efterkommande intervjuerna med professionella, ideella och målsäganden. Enkäten, som innehöll såväl fasta som öppna svarsalternativ, belyste frågeställningar av följande slag: Vilka stödbehov har målsäganden? Hur kan stödet till målsäganden utvecklas? Vilka hinder och drivkrafter finns för målsägandes medverkan? Hur påverkas rättsprocessen av målsägandes medverkan/icke medverkan? (För utförligare beskrivning av frågorna, se bilaga 3.)

Enkäten till polisen ställdes i huvudsak till utredare men besvarades även av ett par anställda inom brottsoffer- och personsäker-

⁴ Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige.

⁵ Även KRIS tillfrågades.

hetsverksamheten. Då det från tidigare studier har visat sig att en del anställda inom polisen har begränsade tekniska möjligheter att besvara en elektronisk enkät skickades enkäten i pappersform. Totalt besvarade 299 personer enkäten (70 procent).

Något högre svarsfrekvens hade åklagare jämfört med polisanställda (71 procent). Svarsfrekvensen bland jurister verksamma som målsägandebiträde var 39 procent.⁶ En elektronisk enkät skickades ut till både åklagare och målsägandebiträden. I enkäten till målsägandebiträden ställdes en inledande screening-fråga för att säkerställa att respondenten hade erfarenhet av att arbeta som målsägandebiträde.

Även brottsofferjourerna fick elektroniska enkäter via mejl. En enkät skickades ut till respektive jour gemensamma mejladress för anställda och besvarades av styrelsemedlemmar och samordnare.

Intervjuer

Såväl gruppintervjuer som individuella intervjuer har genomförts med syfte att belysa samtliga fem frågeställningar. Gruppintervjuerna bestående av 2–5 deltagare per grupp genomfördes med professionella och ideella som möter målsäganden i sina yrkesroller och totalt blev det:

- fyra grupper samt en individuell intervju med utredare inom polisen⁷
- tre grupper med jurister verksamma som målsägandebiträden
- fem grupper bestående av representanter för stödorganisationer och -myndigheter (brottsofferjourer, tjej- och kvinnojourer samt Stödcentrum för unga brottsoffer).

Därutöver genomfördes sju individuella intervjuer med målsäganden efter kontakter med brottsofferjourer, tjej- och kvinnojourer samt X-Cons. I samtliga fall togs den inledande kontakten med målsäganden av personal vid den stödorganisation eller -myndighet som målsäganden tidigare haft kontakt med. Om de var villiga att medverka i en intervju vidarebefordrade personalen deras kontaktuppgifter till Brås utredare. Intervjuerna berörde målsägandes erfarenheter efter brottshändelsen/-händelserna, främst gällande erfarenheter av stöd under och efter rättsprocessen. Intervjuerna var inte fokuserade på själva brottshändelsen/-händelserna.

⁶ Se avsnittet metoddiskussion för vidare resonemang om svarsfrekvensen.

⁷ Samtliga deltagare var utredare med undantag för en person som var förundersökningsledare. I rapporten kommer intervjuer konsekvent att refereras till som intervjuer med utredare.

Samtliga intervjuer spelades in och transkriberades. Intervjuguiderna var semi-strukturerade och formulerades efter att enkätsvaren analyserats och tidigare forskning beaktats.

NTU

NTU är en årlig trygghetsundersökning som Brå genomför där cirka 13 000 respondenter tillfrågas om självupplevda erfarenheter om bland annat utsatthet för brott, trygghet, förtroende för rättsväsendet samt brottsutsattas kontakter med rättsväsendet.

Utifrån de fyra utvalda brottstyperna gjordes ett viktat uttag av statistik från NTU. Frågor som valdes ut behandlade vilka erfarenheter respondenterna haft av sitt målsägandebiträde, hur de upplevt information om utredning och eventuell rättegång, i vilken mån de förstått vad som hänt vid eventuell rättegång samt graden av nöjdhet med polisens, åklagarens och domstolens bemötande. Andra frågor av intresse har varit om respondenterna fått stöd och om de haft behov av stöd och hjälp som inte tillgodosetts (se Brå 2014:2). Samtliga fyra brottstyper som studerats närmare ingår i de brottstyper som NTU ger särskild information om (NTU:s screeningfrågor identifierar utsatthet för tio brottstyper). De NTU-resultat som redovisas i rapporten är inte redovisade i absoluta tal eftersom NTU-uttagen viktats i syfte att tillgodose kraven på representativitet. För ytterligare information, se NTU teknisk rapport 2016:3.

Metoddiskussion

Studiens datainsamling påbörjades strax före Polismyndighetens stora omorganisation och detta har inneburit att polisen har varit särskilt arbetstyngd under den aktuella perioden. Omorganisationen har fått konsekvensen att undersökningens länsurval i mindre utsträckning speglar situationen vid tiden för rapportens publikation än vad som annars skulle ha varit fallet (inte minst eftersom myndigheten efter omorganisationen är indelad i ett mindre antal regioner istället för län).

Ett stort antal kontakter har tagits med olika kvinnojourer, Stödcentrum för unga brottsoffer och brottsoffer- och personsäkerhetsverksamheter inom polisen för att få kontakt med målsäganden som var villiga till och haft möjlighet att fullfölja intervju-medverkan. Svårigheterna att finna målsäganden som varit villiga och förmögna att berätta i intervjuer om sina erfarenheter har varit större i denna studie jämfört med tidigare studier. Det har i intervjuer med kommunala och ideella stödorganisationer framkommit att polisens omorganisation under den aktuella perioden har haft en påtaglig inverkan på inflödet till dessa verksamheter. Omorganisationen har därför sannolikt påverkat både

polisens och stödorganisationernas möjligheter att vidarebefordra målsäganden till Brå för intervjuer. Oberoende av detta har det emellertid bedömts som ändamålsenligt att lägga tyngdpunkten på de samlade erfarenheter och bedömningar som finns bland professionellt och ideellt verksamma. Dels eftersom de möter ett stort antal målsäganden i sina roller, dels eftersom de har god insyn i de förutsättningar som gäller för rättsprocessen och dess genomförande.

En ytterligare omständighet som bör nämnas gäller urvalet av advokater verksamma som målsägandebiträden. Urvalet bestämdes ytterst av de sex län som valdes för datainsamlingen gällande de tre rättsliga aktörerna (polisen, åklagare och målsägandebiträden). Vid sammanställningen av samtliga advokater verksamma som målsägandebiträden i dessa sex län utifrån Advokatsamfundets hemsida framgick att en stor andel av dessa var verksamma i Stockholm (se bilaga 1, tabell B2). Detta innebär att även om en totalundersökning gjorts i de sex utvalda länen föreligger en stark överrepresentation av advokater verksamma som målsägandebiträden i Stockholm.

Disposition

Detta inledande kapitel avslutas med en sammanfattning av den tidigare forskningen samt en genomgång av centrala regleringar gällande målsägandes rättigheter under rättsprocessen. Rapportens första resultatkapitel, *Målsägandes medverkan är viktig*, belyser hur rättsprocessen kan påverkas av en icke medverkande målsägande samt de motiv som målsägande har för att medverka. I det andra resultatkapitlet, *Underlättande av medverkan*, redovisas resultat som i fem teman sammanfattar de centrala erfarenheterna kring målsägandes medverkan enligt såväl professionella som ideella aktörer. I det tredje resultatkapitlet, *Stödbehov i det rättsliga efterspelet*, redovisas resultat som belyser målsägandes situation i samband med och efter avslutad rättsprocess. I det fjärde resultatkapitlet, *Stöd utanför den rättsliga ramen kan underlätta medverkan*, redovisas erfarenheter hos professionella och ideella när det gäller stöd utöver strikt rättsliga som kan underlätta medverkan för vissa grupper av målsägande. Rapporten avslutas med kapitlet *Diskussion kring möjliga utvecklingsområden*. Här sammanfattas och diskuteras möjligheter att underlätta och öka målsägandes medverkan.

Tidigare forskning

Det har i Brås litteraturgenomgång framgått att den tidigare forskningen på området, såväl i Sverige som internationellt, har präglats av ambitionen att öka målsägandens (och vittnens) grad

av nöjdhet och trygghet. De centrala temana i den forskning som ingått i litteraturgenomgången gällande målsägandes medverkan är: betydelsen av målsägandes medverkan i rättsprocessen, reaktioner på brott, bemötande, information samt stöd. Många av studierna är skrivna utifrån ett förändringsperspektiv, där kritik av rättsväsendets och socialtjänstens stöd och hjälp till brottsut-satta stått i förgrunden.

I litteraturgenomgången har mindre forskning påträffats som undersöker hur vanligt det är att målsägande medverkar, vilka förutsättningar som råder för medverkan och de förväntningar som målsägande och rättsväsende har på varandra. I de fall medverkan behandlas handlar det typmässigt om hinder för medverkan. Särskilt påtaglig är därför bristen på studier som behandlar målsägandes incitament för att medverka. I den mån sådan forskning finns är den i första hand riktad mot kvinnliga målsägande som utsatts för brott av tidigare/nuvarande partners eller andra familjemedlemmar. En till stora delar utforskad aspekt av målsägandes kontakter med rättsväsendet avser de senare leden i rättskedjan. Medan det finns ett flertal studier av polisens arbete råder ett relativt underskott på oberoende och vetenskapliga studier av målsägandes kontakter med målsägandebiträde, åklagare och domstolar, men också tiden efter att rättsprocessen avslutats i formell mening.

Betydelsen av målsägandes medverkan i rättsprocessen

De rättsliga konsekvenserna av att målsäganden inte medverkar har till viss del studerats tidigare på Brå. I en rapportserie om misshandel mellan obekanta (Brå 2007:12) framkom att andelen ärenden där förundersökning inletts var betydligt högre när målsäganden velat samarbeta med polisen under utredning (50 procent) jämfört med när målsäganden inte varit samarbetsvilliga (27 procent). Resultat från samma studie visar vidare att det är vanligt att ärenden bortprioriteras om målsäganden inte vill samarbeta med polis, även då polisen relativt lätt hade kunnat gripa gärningspersonen.

Även vid våld i nära relation har målsägandes medverkan betydelse för rättsprocessens utfall. En analys av förundersökningar rörande våld i nära relation visade att personuppleringen⁸ ökade 2,8 gånger när målsäganden deltog i utredningsarbetet jämfört med när deltagandet uteblev (Brå 2008:25). Samtidigt visade resultaten att en tredjedel av de kvinnor som utsatts för våld i nära relation inte ville delta i utredningen efter att anmälan hade upprättats.

⁸ Ett personupplarat ärende räknades som ärenden där åklagare antingen beslutade om åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse.

Otillåten påverkan hinder för medverkan

I de fall beslutet att avbryta medverkan i rättsprocessen inte kommer från målsäganden själv kan det orsakas av påtryckningar från andra i dess omgivning. Brå har i en tidigare studie (2008:8) undersökt vad som betecknas som otillåten påverkan mot målsäganden och vittnen. Otillåten påverkan innebär att målsäganden utsätts för yttre påverkan för att låta bli att anmäla brott, avbryta sin medverkan i rättsprocessen eller ändra vittnesuppgifter. Otillåten påverkan kan ta sig olika uttryck, exempelvis i form av trakasserier, hot eller våld.

I studien visas att otillåten påverkan var vanligast vid själva brottstillfället och vid huvudförhandling medan det var ovanligt att påverkansförsök sker efter att dom avkunnats. Vidare var det vanligast vid ungdomsbrott, våld i nära relation eller organiserad brottslighet. I studien framhölls att viktiga åtgärder för att försvåra eller förhindra otillåten påverkan mot målsäganden är att sprida kunskap om övergrepp i rättsak (framför allt bland ungdomar) och om rättsprocessens olika moment. Dessutom rekommenderades en skyndsam ärendehantering eftersom påverkansförsök i regel sker under och inte efter rättsprocessen.

Reaktioner på utsatthet för brott

Att bli utsatt för ett brott är något som kan väcka starka reaktioner hos den som utsätts. De konsekvenser som uppstår på grund av brotts handlingen kan både vara av praktisk art, såsom ekonomiskt lidande, och av mer personlig karaktär, såsom fysiskt eller psykiskt lidande. I en enkätundersökning från dåvarande polismyndigheten i Västra Götaland framgick att ungefär hälften av de som utsatts för misshandel och personrån menade att de känslomässiga reaktionerna var de svåraste konsekvenserna av brottet (Qvarnström och Lindgren 2004). För båda brottstyperna var det mindre vanligt att fysiska skador samt ekonomiska och praktiska problem uppfattades som de svåraste följderna av brottet.

Socialstyrelsen (2005) har i ett regeringsuppdrag sammanställt vanliga psykiska och emotionella reaktioner på brott bland unga. Dessa är panik, tomhets- och överklighetskänslor, känslor av övergivenhet och otrygghet, ökad misstänksamhet, koncentrationssvårigheter, aptitlöshet, sömnlöshet, svårigheter att förstå och tolka information, ångest, depression, andra psykiska problem, posttraumatiskt stressyndrom och känslor av hat, rädsla och hämndlystnad. Men de negativa känslor som uppkommer som en följd av brotts handlingen behöver inte enbart gälla brottet och gärningspersonen utan kan även handla om brottets rättsliga konsekvenser. I samband med en utvärdering av ett projekt initierat av Brottsofferjouren Sverige (Brå 2009:9) framkom att

unga brottsoffer upplever stress kring själva processen, att göra polisanmälan, polisutredningen och rättegången.

I sammanhanget kan det vara viktigt att komma ihåg att reaktionerna inte alltid är av sådan art att omgivningen uppmärksammar dem. Dessutom kan den utsatta välja att inte berätta för omgivningen om sin utsatthet för brott. I en nationell kartläggning av fysisk bestraffning av barn fick drygt 3 000 niondeklassare i Sverige besvara en enkät om bland annat attityd och erfarenhet av kroppslig bestraffning (Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2011). I enkäten framkom att en tredjedel av de elever som blivit utsatta för våld i hemmet inte hade berättat det för någon. Cirka en tredjedel hade berättat för en partner, syskon eller kompis och en femtedel för en förälder eller någon närstående. Endast en tiondel hade vänt sig till professionell eller ideell personal, såsom skolpersonal, socialtjänst, polis, BRIS eller dylikt.

Bemötande

Givet att både själva brottshändelsen och det rättsliga efterspelet kan upplevas som en traumatisk period för den brottsutsatte är de rättsliga aktörernas bemötande en viktig del i hur rättsprocessen uppfattas. I en studie, huvudsakligen baserad på Nationella trygghetsundersökningen (NTU) samt på intervjuer, beskrevs brottsoffers erfarenheter av rättsväsendet (Brå 2010:1). Där framkom det att mer än hälften hade positiva erfarenheter och ungefär var sjätte person hade negativa erfarenheter av det institutionella bemötandet. Mest positiva erfarenheter hade målsäganden av målsägandebiträderna, följt av domstol, åklagare och till sist polisen. Andelen med negativa erfarenheter var dock lika stor gällande samtliga dessa aktörer. Erfarenheterna varierade beroende på ålder, kön och huruvida föräldrarna var utlandsfödda eller ej. En central slutsats i studien var att inledningen av rättsprocessen, ofta bestående av en poliskontakt, behöver präglas av tilltro till målsägandens berättelse. Tilltro från polisens sida ses som central för målsägandens upplevelse av bemötandet och för dennes trygghet i den fortsatta processen. Detta ökar också kvaliteten i utredningen och påverkar därmed även förutsättningarna för åtal och fällande dom.

Polisens bemötande spelar även en viktig roll när det gäller målsägandes benägenhet att medverka i brottsutredningar. I Brås enkätstudie (2009:16) som riktades till personer som blivit misshandlade av obekanta och som medverkat i en rättsprocess framkom att ungefär en fjärdedel var missnöjda med polisens bemötande och en tredjedel hade fått minskat förtroende för polisen efter sin medverkan. Därtill uppgav en sjättedel att de inte skulle polisanmäla en ny brottshändelse, bland annat av skälen

att de i sin tidigare rättsprocess hade upplevt sig ifrågasatta eller inte betrodda.

I en utvärdering av Koncept Karin i Malmö, där polisen och Malmö stads Kriscentrum tillsammans gjort särskilda satsningar på bemötande och den fysiska miljön, genomfördes en jämförelse med Familje- och relationsvårdssektionen (FRV) i Västerås i syfte att mäta satsningens effekt i termer av medverkansgrad och personupplärning (Brå 2013:8).⁹ Studien resulterade dock inte påtagliga skillnader avseende medverkan eller personupplärning. En viktig slutsats som drogs i denna rapport var därför att bemötande och den fysiska miljön inte i sig är tillräckliga för att öka medverkan och personupplärningen.

Information

En brottsutsatt ställs många gånger inför en helt ny situation när den deltar i rättsprocessen som målsägande. Svensson (2006) lyfte i en studie fram att information är ett sätt för en brottsutsatt att återfå och återta kontrollen över sin tillvaro. Vilken information man behöver kan av naturliga skäl skilja sig åt, men i en undersökning om tillämpningen av lagen om målsägandebiträde framkom att målsägande huvudsakligen efterlyser information om hur själva rättsprocessen fungerar och vad som förväntas av dem samt information om förundersökningen och vad den åtalade uppgivit i förhör (Brå 2009:4). Undersökningen visade att även om det varierar i vilken utsträckning målsäganden tycker att de fått den informationen från målsägandebiträdet så har införandet av möjligheten till målsägarbiträde lett till att brottsutsatta fått bättre möjligheter till stöd och råd.

Polisen är en annan viktig källa till information och i den tidigare refererade studien av Qvarnström och Lindgren (2004) studerades polisens informationsarbete till målsäganden utsatta för misshandel respektive personrån. Studien påvisade både brister i informationsarbetet och hur informationen kan skilja sig åt för olika målsäganden. Endast hälften av de som utsatts för misshandel uppgav att de fått skriftlig respektive muntlig information från polisen. Var tredje utsatt saknade helt information och närmare 40 procent uppgav att de var missnöjda med den information de fått. Personer födda utanför Norden var generellt sett mer missnöjda med både mängden information och kvaliteten på den. Dessa personer saknade oftast information om utvecklingen i sitt eget ärende. Samtidigt uppgav 85 procent av de som utsatts för

⁹ Bemötandet i Koncept Karin karaktäriseras bland annat av en relativt sett högre grad av uppsökande verksamhet, samlokalisering av polis och socialtjänst samt högre grad av fokus på kvinnornas barn. Den fysiska miljön är konstruerad utifrån kvinnornas och barnens behov av lugn och trygghet (Brå 2008:25).

personrån att de fått antingen skriftlig eller muntlig information av polisen. Endast några procent menade att de inte fått någon information respektive saknat information.

Förutom de professioner som är verksamma inom rättsväsendet bistår även ideella organisationer med information till brottsutsatta. I den tidigare nämnda utvärderingen av Brottsofferjouren Sveriges projekt (Brå 2009:9) visade enkätsvar från ungdomar att en klar majoritet (92 procent) var nöjda med brottsofferjourernas information om rättsprocessen. Vissa av de unga uppfattade det som särskilt positivt att brottsofferjourerna var lättillgängliga och snabbt gick att komma i kontakt med. Tre fjärdedelar av ungdomarna i studien tyckte dessutom att brottsofferjourerna bidragit till att minska dessa negativa känslor samt att informationen och stödet minskat deras rädsla för rättegången.

Stöd

Precis som med information finns det flera aktörer som har till uppgift att bistå med stöd till målsäganden under rättsprocessen. Socialtjänsten är en stor aktör i sammanhanget och kan enligt Socialstyrelsen (2012) erbjuda brottsutsatta stödinsatser, samtalsstöd, kontaktperson med uppgift att hjälpa den enskilde i personliga angelägenheter, hjälp vid kontakt med myndigheter och information. Utöver detta kan socialtjänsten också förmedla kontakt med frivilligorganisationer och andra, hjälpa målsäganden med att hitta boende, få ekonomiskt bistånd och ge stöd till närstående. Tidigare erfarenheter av socialtjänsten kan dock försvåra stöd sökandet för brottsutsatta. I en intervjustudie (Ekström 2011) med utsatta kvinnor menade flera av de intervjuade att de inte kunde tänka sig att gå till socialkontoret för att få stöd. Kvinnorna såg socialkontoret som en plats dit man går om man behöver pengar. Att vända sig till socialtjänsten kan alltså ses som något negativt och därmed försvåra för denna att ge utsatta personer stöd.

En annan svårighet är att socialtjänsten många gånger har hög arbetsbelastning samtidigt som det finns ideella stödorganisationer som har som sina huvudsakliga uppgifter att ge stöd till brottsutsatta. I en intervjustudie (Svensson 2006) har förhållandena mellan myndigheten och de ideella stödorganisationerna beskrivits som komplicerat, eftersom socialtjänsten har ett lagstadgat ansvar men inte sällan saknar resurser, kunskap och specifika funktioner för att ta hand om och ge stöd åt brottsutsatta. Detta innebär att de ideella stödorganisationerna har en kompletterande roll då brottsutsatta ska ges det stöd och den hjälp de har rätt till. Enligt författaren önskar många ideella stödorganisationer ett mer etablerat samarbete med socialtjänsten, bland annat eftersom det kan uppstå konflikter mellan aktörerna då de har hand

om samma målgrupp och i vissa fall besitter olika kännedom om individerna.

Under huvudförhandling konfronteras målsäganden med den åtalade samtidigt som denne ska återge en bärande berättelse om brotts handlingen inför rätten. Här fyller ideella stödorganisationer en viktig funktion genom att minska rädslan inför rättegång (Brå 2009:9), inte minst genom vittnesstödsverksamheten vid domstolarna. Enligt en rapport från Brottsoffermyndigheten (2008) framgick att vittnesstödsverksamheten var väl utbyggd och att en majoritet av såväl vittnen som målsäganden ansåg att de blivit hjälpta av mötet med vittnesstödjare. Inte minst genom praktisk information och trygghetsskapande stöd inför förhandlingen.

Målsägandes rättigheter

I detta avsnitt redovisas delar av förundersökningskungörelsen (1947:948), eftersom den innehåller centrala regleringar gällande målsägandes rättigheter under rättsprocessen. Där återfinns de skyldigheter som polisen och åklagare har gentemot målsägande under utredningens gång, från det att anmälan har upprättats. I slutet av avsnittet redovisas även den del av lagen om målsägandebiträde (1988:609) som reglerar grunderna för ett förordnande. Övriga myndigheters och målsägandebiträdens skyldigheter i förhållande till målsägande redovisas i bilaga 2.

Förundersökningskungörelsen

I juni 2015 gjordes flera ändringar som trädde ikraft den 1 november samma år (SFS 2015:477)¹⁰ med anledning av Europaparlamentets brottsofferdirektiv (2012/29/EU).¹¹ Bland annat har polisens och åklagares informationsskyldigheter gentemot målsägande förtydligats och skärpts för att stärka brottutsattas rättigheter. Därefter har delar av förundersökningskungörelsen reformerats ytterligare en gång. I detta avsnitt återges utdrag ur den version som började gälla den 1 januari 2016 för 13 a § och den 1 november 2015 för 13 b–f § samt 5 b §.

Sammanfattningsvis har målsäganden flera rättigheter som behöver beaktas under rättsprocessen. Rätten till information är central, både information om ärendets gång och om möjligheter till stöd, hjälp och skydd. Det ligger under förundersökningsledarens ansvar att dessa rättigheter följs. Såväl polis som åklagare kan vara förundersökningsledare (den inbördes ansvarsfördelningen

¹⁰ <http://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2015/06/brottsoffer-far-battrestod-och-okat-skydd/>. Hämtad 2015-10-01.

¹¹ Europaparlamentets och rådets direktiv 2012/29/EU från den 25 oktober 2012 om fastställande av miniminormer för brottsoffers rättigheter och för stöd till och skydd av dem samt om ersättande av rådets rambeslut 2001/220/RIF.

regleras i 23 kap. 3 § RB och i Åklagarmyndighetens föreskrifter och allmänna råd, ÅFS¹² 2005:9, om ledning av förundersökning i brottmål).

Ett urval av de rättigheter som nämns i 13 a § som har betydelse för målsäganden i den rättsliga processen är följande:

Målsäganden *ska så snart som möjligt* informeras om

- reglerna om stödperson i 20 kap. 15 § och 23 kap. 10 § RB,
- vilka myndigheter, organisationer och andra som kan lämna stöd, hjälp och vård,
- de kontaktuppgifter som behövs för att få upplysningar om det egna ärendet,
- den fortsatta handläggningen och vilken roll han eller hon kommer att ha i den,
- rätten till tolkning och översättning,
- rätten till ersättning för kostnader vid inställelse till förhör och sammanträden i domstol,
- vart han eller hon kan vända sig med klagomål som rör handläggningen av ärendet, och
- att han eller hon på begäran kan få information om hur ärendet fortskrider hos polisen, åklagare eller domstol om det kan ske utan men för utredningen.

13 e § anger att målsäganden ska få en skriftlig bekräftelse av den anmälan om brott som han eller hon har gjort. Vid begäran från målsäganden som inte behärskar svenska ska tolk anlitas vid anmälan och bekräftelsen på anmälan översättas till ett språk som målsäganden behärskar.

I 13 b § redogörs för att målsäganden *så snart som möjligt ska* tillfrågas om hen vill bli underrättad om

- beslut om att förundersökning inte ska inledas eller att en inledd förundersökning har lagts ner,
- beslut om att åtal inte ska väckas,
- tidpunkt och plats för sammanträden i rätten och
- dom eller slutligt beslut i målet.

I de fall de två första punkterna aktualiseras och målsäganden önskar bli underrättad *ska* detta ske enligt 14 §.

Så snart ett åtal har beslutats anges i 13 d § att målsäganden *ska* underrättas om beslutet. Underrättelsen ska innehålla uppgift om den eller de gärningar som åtalet avser.

¹² Åklagarmyndighetens författningssamling.

Vidare beskrivs i 13 c § att om en gripen, anhållen eller häktad person avviker eller om frihetsberövandet hävs, ska målsäganden *så snart som möjligt* underrättas, om det behövs.

Polisen *ska så snart som möjligt* göra en individuell skyddsbedömning (och ompröva bedömningen vid behov) för att fastställa om målsägande har behov av särskilda skyddsåtgärder under förundersökning och rättegång (13 f §). Vidare anges i 5 b § att om en målsägande bedöms ha behov av särskilda skyddsåtgärder enligt 13 f § och om förundersökningen inte motverkas eller polisens eller åklagarens arbete inte avsevärt försvåras, *ska*

- förhör med målsäganden hållas i lokaler som är avsedda för detta ändamål,
- upprepade förhör med målsäganden hållas av samma förhørsledare, och
- förhör med målsäganden som avser vissa brott (bland annat våld i nära relation) hållas av en person av visst kön om målsäganden begär det.

Rätten till målsägandebitråde

I förundersökningskungörelsen 13 a § anges att om brottet är sådant att det kan bli fråga om att förordna ett målsägandebitråde enligt lagen (1988:609) om målsägandebitråde ska målsäganden så snart som möjligt underrättas om de regler som gäller för förordnande av målsägandebitråde.

För att ett förordnande ska bli aktuellt behöver alltså vissa kriterier vara uppfyllda. I enlighet med 1 § i lagen om målsägandebitråde (1988:609) ska ett målsägandebitråde förordnas i mål om

1. brott enligt 6 kap. brottsbalken,¹³ om det inte är uppenbart att målsäganden saknar behov av sådant biträde,
2. brott enligt 3 eller 4 kap. brottsbalken, på vilket fängelse kan följa, eller enligt 8 kap. 5 eller 6 § brottsbalken¹⁴ eller försök, förberedelse eller stämpling till sådant brott, om det med hänsyn till målsägandens personliga relation till den misstänkte eller andra omständigheter kan antas att målsäganden har behov av sådant biträde,
3. annat brott på vilket fängelse kan följa, om det med hänsyn till målsägandens personliga förhållanden och övriga omständigheter kan antas att målsäganden har ett särskilt starkt behov av sådant biträde.

¹³ Kap. 6 i brottsbalken reglerar sexualbrott.

¹⁴ I brottsbalken reglerar kap. 3 brott mot liv och hälsa (bl.a. mord, dråp och misshandel), kap. 4 brott mot frihet och frid (bl.a. människorov, olaga hot och grov frids- och kvinnofridsränkning). I 8 kap. 5 och 6 §§ finns rån och grovt rån reglerat.

Lagen är formulerad så att det i första hand är brottstyp som styr huruvida en målsägande är berättigad ett målsägandebiträde. Dock lämnar den tredje punkten utrymme för bedömningar på andra grunder än brottstyp, så länge brottet har fängelse som möjlig påföljd.

Målsägandes medverkan är viktig

Målsägandes medverkan är viktig för att kunna utreda brotts-händelser, men hur man som förundersökningsledare förhåller sig till sina ärenden när målsägande inte medverkar ser olika ut. Cirka två tredjedelar av utredarna inom polisen menar att man prioriterar ärenden olika beroende på om målsägande medverkar eller inte, medan knappt 40 procent av åklagarna menar att de prioriterar ärendena olika. Övriga anger att de inte prioriterar ärenden olika beroende på målsägandes eventuella medverkan.

Att man prioriterar ärenden olika betyder inte nödvändigtvis att man nedprioriterar ärenden där målsäganden inte medverkar. Vilka prioriteringar man gör hänger snarare samman med vilka skäl målsäganden har för att inte medverka. En utredare skriver i enkäten:

Är det av rädsla prioriterar vi det högt. Är det av ointresse prioriteras det lågt.

Så gott som samtliga åklagare (95 procent), utredare (95 procent) och målsägandebiträden (80 procent) anser att fler brott skulle kunna leda till åtal om fler målsäganden medverkade i rättsprocessen.¹⁵ I de fall då en målsägande inte vill medverka får detta nämligen en rad negativa konsekvenser för utredningarna. I enkäten anger utredare och åklagare att förseningar är den negativa konsekvensen som oftast uppstår (se tabell 1 nedan).

¹⁵ Denna bedömning bekräftas av preliminära resultat från ett pågående regeringsuppdrag vid Brå, *Resultatutvecklingen avseende utredning och lagföring – förändrade krav på bevisning*. Studien baseras på 398 polisutredningar påbörjade 2007, 2010 och 2013 avseende våldtäkt, hot samt misshandel mellan obekanta i vilka det funnits en skäligen misstänkt och åtal har väckts. I 94 procent av dessa har målsäganden medverkat under hela utredningen, i 5 procent har målsäganden medverkat endast delvis och i 0,5 procent av dessa ärenden har målsäganden inte medverkat över huvudtaget. Att en utredning leder till åtal då målsäganden inte medverkar är således mycket ovanligt.

Tabell 1. Påverkan på ärenden då målsägande inte medverkar enligt utredare inom polisen och åklagare. Genomsnitt. Andel i procent.

Påverkan	Ovanligt/ ganska ovanligt	Vanligt/ ganska vanligt
Förseningar	4	95
Nedläggningar	17	81
Svårigheter identifiera vittnen	20	78
Svårigheter identifiera gärningsperson	39	59

En majoritet av utredare och åklagare (i genomsnitt cirka 80 procent) menar vidare att nedläggningar är vanliga då målsäganden inte medverkar. Detta hänger delvis samman med att det uppstår svårigheter att motbevisa gärningspersonen. Det kan också bero på att det uppstår svårigheter att identifiera vittnen och gärningsperson. Att rättsprocessen påverkas negativt av att målsägande inte medverkar bekräftas också av tidigare studier. Ifråga om våld mot kvinnor i nära relation visar Brå att målsägandes medverkan, näst efter vittnen som stödjer att det anmälda brottet begåtts, är den enskilt viktigaste faktorn som påverkar personuppläring (Brå 2008:25).¹⁶

Utöver de former av påverkan på rättsprocessen som redovisas i tabell 1 ovan menar drygt hälften av åklagarna att uppskjutna rättegångar är en vanlig eller ganska vanlig konsekvens av att målsägande inte längre vill medverka. Sammanfattningsvis innebär detta att det finns stora vinster att göra genom att underlätta målsägandes medverkan.

Utrymme för ökad medverkan

Målsägande kan på olika sätt visa att denne inte vill medverka. Ett av dessa är att återta sina uppgifter (det som ibland felaktigt benämns som att ”ta tillbaka sin anmälan”).¹⁷ Ett annat sätt är att inte göra sig kontaktbar eller att inte komma till avtalade möten med rättsväsendets representanter. Ytterligare ett sätt är att i samband med huvudförhandling förneka tidigare lämnade uppgifter.

¹⁶ Den tredje viktigaste faktorn är skadedokumentation och därefter följer att den misstänkte gör åtminstone delvisa medgivanden.

¹⁷ En målsägande kan inte ”lägga ner” en anmälan i de fall brottet lyder under allmänt åtal. Enligt 23 kap. 1 § RB ska förundersökning inledas så snart det finns anledning att anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats. Enligt 20 kap. 3 § RB anses alla brott falla under allmänt åtal såvida den aktuella lagtexten inte uttryckligen anger motsatsen.

Endast var femte professionell har haft full medverkan i sina tio senaste ärenden

Brå har i en enkät bitt utredare, åklagare och målsägandebiträden att uppskatta hur ofta målsägande på ett eller annat sätt avstått medverkan i respondenternas tio senaste ärenden (se tabell 2 nedan).

Tabell 2. Andel utredare inom polisen, målsägandebiträden och åklagare som uppger i vilken omfattning målsäganden inte medverkat i deras tio senaste ärenden avseende de fyra fokuserade brottstyperna.¹⁸ Andel i procent.

Antal ärenden där målsägande inte medverkat	Målsägande-		
	Utredare n = 299	biträde n = 127	Åklagare n = 82
Inte i något ärende (målsäganden medverkat i samtliga 10 ärenden)	21	19	14
I 1–2 ärenden	43	63	47
I 3–4 ärenden	26	15	28
I 5 eller fler ärenden	10	4	11

Endast ett av fem målsägandebiträden och utredare har haft en brottsutsatt som velat medverka i samtliga av sina tio senaste ärenden. Bland de enkätrespondenter som uppger att de i sina tio senaste ärenden haft målsäganden som inte medverkat är den vanligaste erfarenheten att detta varit fallet i ett eller två av ärendena. Detta uppges av ungefär hälften av samtliga respondenter.

Det är troligt att de ärenden som målsägandebiträden har inblick i något oftare rör särskilt integritetskränkande händelser, inte minst i form av sexualbrott. Att målsägandebiträden trots detta uppger en högre grad av medverkan, jämfört med utredare och åklagare, kan till viss del bero på att målsägandebiträdet har en stärkande och motiverande effekt på målsägandes medverkan. Samtidigt kan det inte uteslutas att andelen ärenden där målsägande tidigt och tydligt signalerar att denne inte kommer att fullfölja sin medverkan är lägre i de ärenden där målsägandebiträde förordnas.

Av tabell 3 framgår att andelen ej medverkande målsägande, såvitt framgår av polisens dokumentation, kan variera beroende på brottstyp. Vid en jämförelse av dessa relativt olikartade brotts-händelser varierar andelen ej medverkande efter anmälan mellan en fjärdedel och knappt hälften.

¹⁸ I polisenkäten ställs frågan om "polisutredningen" och i målsägandebiträdes-enkäten ställs frågan om "rättsprocessen" medan motsvarande fråga i enkäten till brottsofferjourerna avser "polisutredningen/rättsprocessen".

Tabell 3. Tidigare Bråstudier där målsägandes medverkandegrad studerats utifrån polisens dokumentation. Andel i procent.

Målsägandegrupp	Andel ej medverkande
Kvinnor utsatta för våld i nära relation, se Brå 2013:8.	42*
Kvinnor utsatta för våld i nära relation, se Brå 2008:25.	33*
Utsatta för misshandel av obekanta, se Brå 2007:12.	27

* Genomsnitt.

Här kan det samtidigt påpekas att det i en av dessa studier (2008:25) gjordes en jämförelse mellan andelen ej medverkande (33 procent) och andelen kvinnor som vid något tillfälle under ärendets gång uttryckt till polisen att de inte längre ville medverka (närmare två tredjedelar). En möjlig förklaring till att en relativt stor andel av dessa kvinnor ändå medverkade kan hänga samman med hur polisen agerade i dessa situationer. Bland de kvinnor som velat avsluta sin medverkan uppgav nämligen hälften att polisen försökt motivera dem till att fullfölja.

En majoritet av brottshandlingarna anmäls inte

En brottsutsatt kan också uttrycka att denne inte vill eller kan medverka i rättsprocesser genom att inte anmäla utsatthet för brott. I NTU tillfrågas samtliga brottsutsatta respondenter om de polisanmält brottshandlingarna de utsatts för. Vid en analys av de i denna studie centrala brottsstyperna misshandel, hot, personrån och sexualbrott visar det sig att endast knappt hälften av handlingarna anmäls.

Tabell 4. Andel anmälda brottshandlingar enligt NTU avseende misshandel, hot, personrån och sexualbrott.¹⁹ Andel i procent.

	Misshandel	Hot	Personrån	Sexualbrott
Anmält till polisen	33	25	44	15
Inte anmält till polisen	67	75	56	85

Källa: NTU 2006–2014.

Som framgår av tabellen ovan är andelen anmälda brottshandlingar störst ifråga om personrån (44 procent) och som minst vid sexualbrott (15 procent). Vid misshandel anmäls en tredjedel och vid hot en fjärdedel. Detta innebär att en majoritet av de brottshandlingar som uppges inträffa inte ger upphov till rättsprocesser.

¹⁹ Här ingår samtliga brottshandlingar, inklusive de som uppges ha skett utomlands.

Medverkan kan ökas och underlättas

Huruvida det är en stor eller liten andel brottsdrabbade som inte medverkar i rättsprocessen är en fråga som inte kan besvaras på ett enkelt sätt. Dels kan man uppskatta andelen som inte anmäler sin utsatthet för brott, dels kan man uppskatta andelen som av olika anledningar inte medverkar i en påbörjad rättsprocess. En ytterligare komplicerande omständighet är att graden av medverkan skiljer sig kraftigt åt mellan olika brottstyper. Vid de fyra brottstyper som studerats här uppger utredare och åklagare att ungefär 10–20 procent av deras inledda ärenden påverkas av att målsäganden inte vill medverka. I de fall dessa brott utreds inom ramen för grova våldsbrott och organiserad brottslighet eller våld i nära relation uppskattas andelen väsentligt högre, mellan 30–50 procent.

Den relativt sett höga andelen målsägande som inte medverkar i rättsprocesser rörande våld i nära relation kan åtminstone delvis förklaras av att det i denna grupp är vanligare att man genom anmälan i första hand har velat markera gentemot gärningspersonen eller avvärja en akut farlig situation. I en särskild studie av polisutredningar av våld mot kvinnor inom ramen för nära relationer redovisar Brå att markering gentemot gärningspersonen i dessa ärenden är det vanligaste motivet för anmälan (se Brå 2008:25). Det kan dock inte tas som intäkt för att utsatta kvinnor generellt sett motsätter sig en rättsprocess. En ökad trygghet genom rättsligt och annat stöd för denna grupp kan däremot underlätta beslut om och förmåga att medverka i syfte att förebygga upprepade utsatthet. Det är vidare så att brott som vanligen ingår i våld mot kvinnor inom ramen för nära relationer lyder under allmänt åtal. I och med detta har rättsväsendet en skyldighet att upprätta anmälan och utreda misstankar om brott. Det är också av den anledningen viktigt att kvinnors ibland mycket komplexa beslut om att medverka kan underlättas.

Det kan under alla omständigheter konstateras att det finns utrymme för en ökad medverkan, inte bara genom att målsägande fullföljer medverkan i påbörjade rättsprocesser, utan även en ökad medverkan till att brott blir föremål för rättslig prövning. Att det finns utrymme för en ökad medverkan följer inte endast av de ovan redovisade resultaten, utan också av den genomgång av påverkningsbara hinder eller försvårande omständigheter i samband med medverkan som kommer att belysas i denna rapport.

I denna rapport kommer Brå i första hand beskriva omständigheter som påverkar målsägandes medverkan (snarare än brottsut-sattas). I det följande avsnittet belyses motiv som målsägande kan ha för att medverka i en rättsprocess.

Motiv för medverkan

Att öka målsägandes benägenhet att medverka i rättsprocesser kan analyseras från åtminstone två olika aspekter. Dels genom de motiv som målsägande har för medverkan, dels genom de hinder för medverkan som målsäganden uppfattar. I denna rapport kommer båda dessa aspekter att läggas på målsägandes medverkan. I det närmaste redovisar Brå resultat som pekar mot de motiv målsägande har för att medverka. I det därpå följande kapitlet beskrivs olika sätt som medverkan kan underlättas på genom att identifiera försvårande omständigheter.

Upprättelse vanligaste motivet

I analysen av vad som motiverar brottsutsatta att medverka enligt respondenternas samlade erfarenheter avseende misshandel, hot, personrån och våldtäkt²⁰ framkommer en i hög grad samstämmig bild. Som framgår av tabell 5 nedan utgörs det vanligaste motivet enligt respondenterna av en önskan hos målsägande om att få upprättelse.

Tabell 5. Målsägandes motiv för att medverka enligt bedömningar gjorda av professionella och verksamma vid brottsofferjourer.²¹ Avser misshandel, hot, personrån och våldtäkt. Andel i procent.

Motiv för att medverka	Utredare	Målsägande-biträde	Brottsofferjourer	Samtliga
Få upprättelse	55	64	61	60
Straffa gärningsperson	51	51	46	49
Egen säkerhet	44	48	52	48
"Gå vidare"	40	44	45	43
Stoppa negativ spiral	28	28	32	29
Skadestånd	24	20	35	26
Vård till gärningsperson	23	21	30	25
Vårdnadsvist	17	12	14	14
Plikt mot rättssamhället	10	7	10	9

²⁰ Här har brottsrubriceringen våldtäkt använts istället för sexualbrott, eftersom sexualbrottskategorin bedömts som alltför vid för att frågor om motiv ska kunna besvaras.

²¹ Varje respondent har fått möjlighet att ange tre olika motiv (fasta svarsalternativ) per brottstyp. Vissa har valt färre och vissa fler än tre motiv per brottstyp, men en klar majoritet har valt tre motiv per brottstyp. Detta innebär att kolumnprocenten inte uppgår till 100. Svartsalternativet "Annat" har använts i mycket få fall (till exempel endast fyra av totalt 299 svarande utredare inom polisen).

Upprättelse förefaller inte motiveras främst i ekonomiska termer (skadestånd) eller av en allmän rättskänsla (plikt mot rättssamhället), utan snarare av en bekräftelse på att det man blivit utsatt för var en orätt (straffa gärningspersonen). Resultaten pekar också mot att skälen för att medverka relativt ofta härrör från ett behov av ökad trygghet (egen säkerhet samt stoppa negativ spiral).

Enkätresultaten pekar vidare på att motiven för att medverka i en rättsprocess i viss mån skiljer sig åt mellan olika brottstyper (se tabell 6 nedan). Eftersom målsägandes relation till gärningsperson kan påverka motiven för att medverka i en rättsprocess har misshandel delats upp i ”bekant” respektive ”ej bekant” gärningsperson och våld i nära relation har lagts till som en separat kategori i enkäten.

Tabell 6. De vanligaste motiven för att medverka enligt professionella och ideella uppdelade per brottstyp. Respondenterna fick ange tre svarsalternativ var.

Brottstyp	Vanligast motiv	Näst vanligast motiv	Tredje vanligast motiv
Hot	Egen säkerhet	Få upprättelse	Straffa gärningsperson
Personrån	Straffa gärningsperson	Få upprättelse	Gå vidare
Våldtäkt	Få upprättelse	Gå vidare	Straffa gärningsperson
Misshandel (obekant)	Straffa gärningsperson	Få upprättelse	Skadestånd
Misshandel (bekant)	Egen säkerhet	Få upprättelse	Vård till gärningsperson
Våld i nära relation	Egen säkerhet	Stoppa spiral	Vård till gärningsperson

Även om en relativt stor andel av de professionella och verk-samma vid brottsofferjourerna sammantaget anger straff för gärningspersonen som motiv för att medverka (se tabell 5), visar tabell 6 att detta mer sällan uppfattas som det viktigaste motivet. De motiv som oftast bedöms föreligga är istället den egna säkerheten och att få upprättelse.

Underlättande av medverkan

I detta kapitel redovisas resultat från enkäter, intervjuer och NTU som belyser förutsättningar för målsägandes medverkan under rättsprocessen. Här förekommer även citat från intervjuer med målsäganden, men det som står i primärt fokus är de generella och samlade erfarenheter hos professionella och ideellt verksamma, vilka har en större insyn i rättsprocessens förutsättningar och genomförande och i möjligheterna att underlätta målsägandes medverkan. Professionella och ideellt verksamma möter också en stor mängd målsäganden och kan därför ge en såväl koncentrerad som nyanserad bild av målsägandes behov. Intervjuerna med målsäganden och citaten från dessa tjänar därför till att exemplifiera snarare än att generalisera resultat.

Fem centrala erfarenheter kring målsägandes medverkan

Mot bakgrund av de intervjuer och enkäter som Brå genomfört och samlat in framträder fem erfarenheter som har central betydelse för målsägandes medverkan. Dessa erfarenheter rör:

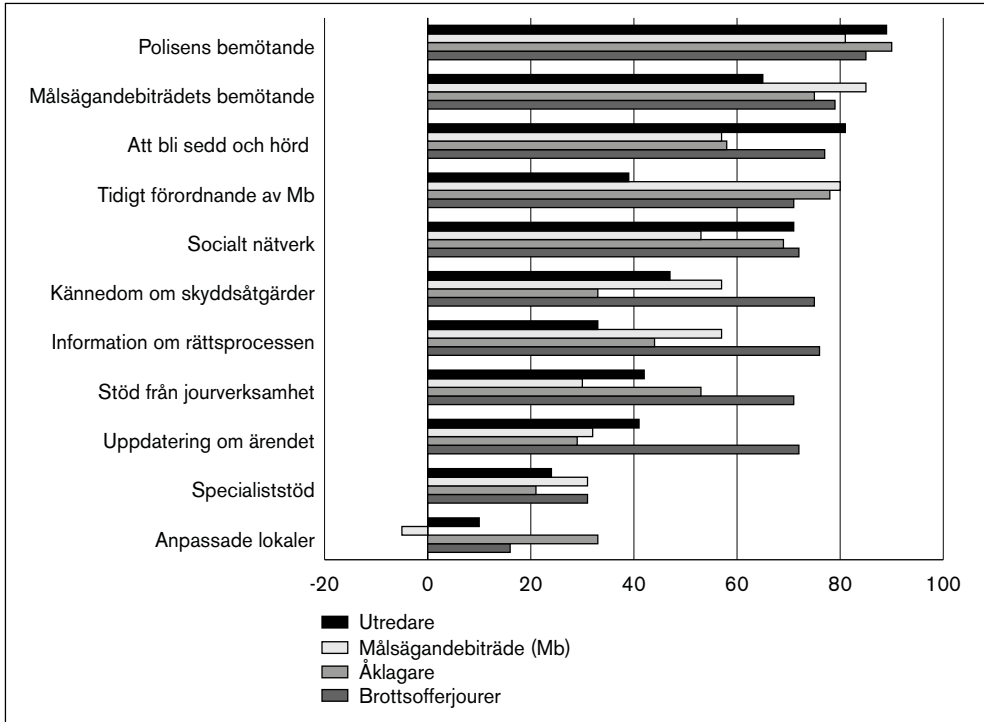
- bemötande
- information
- rättsprocessens tidsåtgång
- tryggheten under rättsprocessen
- målsägandebiträdet.

Ett motiverande bemötande

Brå har i enkäten till professionella och verksamma vid brottsofferjourerna efterfrågat vad de anser bidrar till att målsägande medverkar i rättsprocessen. Resultatet redovisas i diagram 1 nedan. Här framgår att bemötanderelaterade faktorer ses som centrala för målsägandes vilja och förmåga att medverka: poli-

sens och målsägandebiträdenas bemötande samt möjligheterna att bli sedd och hörd. Ytterligare faktorer som bidrar är att målsägandebiträdet förordnas i ett tidigt skede av polisutredningen, att målsäganden har ett stöttande socialt nätverk, samt att målsägande får information om hur en rättsprocess ser ut.

Diagram 1. Faktorer som bidrar till målsägandes medverkan.²² Balansmätt per respondentgrupp (se Bilaga 3). Andel i procent.

I de intervjuer som Brå genomfört har intervjuarna bett såväl professionella som verksamma vid brottsofferjourerna att beskriva och diskutera vad ett bra bemötande är. De centrala aspekter som framkommit är en personlig kontakt, tillgänglighet och återkoppling, objektivitet, sakkunskap och konsekvensbeskrivningar.

En personlig kontakt

I anslutning till den personliga kontakten talar professionella och ideella om kvaliteter såsom bekräftelse, att bli tagen på allvar, en välkomnande atmosfär och tålamod.

²² Åklagares och domstolars bemötande har inte redovisat här, eftersom syftet är att beskriva omständigheter som påverkar medverkan under rättsprocessen.

Det starkaste underliggande temat i intervjuerna kring vad ett bra bemötande innebär handlar om en personlig kontakt där målsäganden känner att denne blir lyssnad på. Ett målsägandebiträde berättar:

Vanligt hyfs när man träffar en person som har varit med om något jobbigt. Jag vet inte hur man ska förklara det bättre. Ibland hör man ju skräckhistorier om hur folk blir ifrågasatta från första sekund.

En målsägande exemplifierar upplevelsen av att sakna bekräftelse och att bli tagen på allvar:

Jag är inte alls nöjd med insatsen polisen gjorde. När jag gjorde anmälan och dom kom dit fattade dom inte alls vad jag pratade om. Man hade ingen förståelse för min situation. [...] Nej, dom tog inte mig på allvar. Det enda dom sa till mig: ”Om den här mannen är så ond, varför har du skaffat barn med honom?”. Det är inte polisens sak ...

En annan aspekt av bemötande är tålmod – att ta sig tiden att lyssna och förklara det målsäganden undrar över och därigenom bekräfta att man blir tagen på allvar. En mängdbrottsutredare berättar om den frustration som kan uppstå och de tvivel målsäganden kan ha ifråga om att bli trodd.

Ja, vi får försöka förklara, att så här ser rättsväsendet ut. [...] Det krävs väldigt stark bevisning i domstol för att en åklagare ska väcka åtal, annars gör han tjänstefel. Och domstolarna ska hellre fria än fälla och det ska vara ställt utom allt rimligt tvivel. Man får försöka att ha tålmod och försöka förklara. Det är väl det man kan göra, ta sig den tiden.

Tillgänglighet och återkoppling

Ett viktigt sätt att visa målsäganden att man tagit dennes anmälan och berättelse på allvar är dels att man gör sig kontaktbar, men också att man återkopplar till målsäganden efter anmälan. Inledningsvis genom att informera om huruvida utredningen påbörjats eller inte, och därefter om vad som i så fall kommer att hända härnäst. Personal vid Stödcentrum för unga brottsoffer berättar:

Jag har en ungdom hos mig nu där det dröjde fem veckor tills polisen ringde upp och bekräftade att han hade ärendet. För henne var det jättelång tid att vänta och inte höra någonting. Så hon började tvivla på om hon var viktig, om brottet alls var viktigt för polis och samhälle, om dom inte brydde sig om att hon hade blivit misshandlad. ”Det är bara en tjej som blivit misshandlad, det betyder ingenting.” Det här samtalet från polisutredaren gjorde henne glad och hon kände att hon fick

återkoppling. Och då var det bara för att säga: "Jag har fått ditt ärende och jag ska ringa vittnen, ja så att du vet."

En målsägande berättar om svårigheterna att nå sitt målsägandebiträde:

Det är svårt att få kontakt med advokaten. Aningen har de så mycket att göra eller så sitter dom i rätten. Det är inte lätt att komma i kontakt med dom.

Objektivitet

I samband med det som här kallas objektivitet talar och skriver professionella och ideella om behovet av att förklara förhörsituationen och polisens uppgift.

En mängdbrottsutredare talar om behovet av objektivitet utifrån ett polisiärt perspektiv:

En del är ju så inställda på att vi ska utreda deras sak. Alltså, vi utreder ju händelsen i stort, så vi tar ju lika mycket hänsyn till den misstänktes historia. Det är ju två sidor av en sak. Och då blir det: "Ja, men jag säger ju att det här har hänt!" "Ja visst, det har det säkert – men kan vi inte bevisa det så finns det inget ärende." Det kan ju vara helt uppenbart att det är [den utpekade] som är skyldig, men kan vi inte bevisa det finns det ingenting. Det kan vara jättesvårt att få det att landa i målsäganden.

Ett sätt för polisen att hantera balansgången mellan att ställa frågor och inte uppfattas som ifrågasättande (och därmed riskera att målsäganden inte känner sig lyssnad till och trodd på) är enligt personal på kvinnojourer och Stödcentrum för unga brottsoffer att inleda förhören med att förklara vilka frågor man kommer att ställa och varför man ställer dem. På så sätt ger man målsäganden en förståelse för situationen som denne är en del av och den roll utredaren har. En personal vid Stödcentrum för unga brottsoffer exemplifierar:

En polis berättade hur han förberedde den unge: "Nu kommer jag ställa dom här frågorna. Det kommer kännas si och så. Du kan komma att känna dig ifrågasatt, men jag behöver ställa dom för åklagaren kräver att vi får svar på dom här frågorna. Det är inte så att jag inte tror dig, men det måste bli tydligt." Så hon var förberedd på vad som skulle komma och hon fick en förklaring till varför. Det blev lättare för henne att berätta om det istället för att bli helt överraskad och, som sagt, få känslan av att: "Nu tror inte han mig."

Ett målsägandebiträde skriver i enkäten:

Det är en av målsägandebiträdens viktigaste uppgifter att förklara att vissa frågor som känns kränkande inte är menade att vara det, utan att polisen måste fråga för att behålla sin objektivitet och säkerställa vad som hänt. Det är bra att dom får höra dom här frågorna tidigt, eftersom dom kommer att få liknande frågor under rättegången. Det är viktigt att förklara att ingen är emot dom som målsägande, utan att det är bara så här det är.

Sakkunskap

Målsäganden vittnar i några av Brås intervjuer om vikten av att den utredande polisen är insatt i den aktuella brottstypen och känner till kulturella skillnader för att kunna genomföra förhöret på ett bra sätt och vid behov se till att stöd tillgängliggörs under och efter processen. En målsägande som varit utsatt för våld i nära relation berättar hur hon upplevde bemötandet:

Jo, det var en polisman. Han var ju jätteduktig på hedersrelaterat. Han kunde visa mig hur jag skulle skydda mig och allt det här, vilket jag inte hade så mycket kännedom om innan. Så att träffa honom var nog det bästa. [...] Ibland kan man hamna i fel händer också. Så även om situationen är svår och man inte kan få den hjälp man behöver ... det är inte för att dom inte vill, utan av misstag ... eller att dom inte fattar hur stort behov man har.

När det gäller kulturella skillnader är det viktigt att vara medveten om hur olika sociala och kommunikativa signaler och normer kan uppfattas. En mängdbrottsutredare belyser detta:

Vi utreder bara dom här femton minuterna [brottsbändelsen], men dom vill prata om hur deras familj fungerar, hur deras släkt fungerar, hur dom lever sitt liv. Och den andra halvtimmen handlar om hur den misstänktes familj och släkt fungerar. Sen vill de bara nämna själva brottet med några meningar. [...] Det kan ta timmar, med tolktimme på tolktimme. ”Men det är den här kvarten som vi ska prata om ...” Och då upplever jag att dom känner sig kränkta.

Konsekvensbeskrivningar

Nära förknippad med aspekter som sakkunskap och tålamod är att som aktör i rättsprocessen, eller vid en stödorganisation, kunna vidga målsägandes perspektiv på den situation som uppstått. Detta kan vara särskilt viktigt då målsäganden känner frustration över att inte bli trodd eller tvekar inför att medverka.

Två utredare berättar:

Ej specialiserad utredare: *Ja, man får försöka måla upp att ... "Det skulle kunna vara precis tvärtom, att den här personen har anmält dig, och då vill ju du att vi ska utreda även det".*

Utredare av våld i nära relation: *Ofta när dom inte vill vara med har dom ju förminskat sig själva så mycket: "Men det spelar väl ingen roll. Jag blev inte så illa slagen." Alltså: "Vem är lilla jag att komma och dra igång den här rättsprocessen?" Då brukar vi säga: "Men har han gjort så här mot dig två, tre gånger, då kommer han att göra det mot nästa flickvän. Om du själv har förminskat dig så mycket så att du inte är värd någonting, tänk på dom andra. Tänk om han gör det igen?"*

Dåliga erfarenheter av tidigare rättsprocesser

I de professionellas och ideellas bild av vilka skäl som målsägande kan ha för att inte medverka ingår inte sällan tidigare negativa erfarenheter av bemötande. En typ av negativa erfarenheter av rättsväsendet som återkommer gäller målsägande som har erfarenheter från andra länder. I en intervju med målsägandebiträden menar man:

I just den gruppen tror jag ett delproblem är att många kommer från länder där det inte går att lita på rättsväsendet. [...] Där har vi en väldigt viktig pedagogisk uppgift att fylla.

I en intervju med utredare av våld i nära relation berättas om kvinnor som dels har varit med om att tidigare anmälningar inte lett till åtgärder, dels om kvinnor som upplevt att polisen bemött dem på ett sätt som innebär hinder för att göra nya anmälningar.

Intervjuperson 1: Ja. Det finns ju dom som har den inställningen. Dom har gjort x antal anmälningar genom åren som inte har lett till nånting och då är det så här: "polisen? Jag tänker inte prata med er. Varför ska jag komma på förhör? Det leder ändå ingen vart."

Intervjuperson 2: Eller: "Jag har mött den kollegan och det var det värsta jag har varit med om. Jag vill inte vara med om en förundersökning igen."

I en vidare mening av bemötande, så kallat institutionellt bemötande, ingår även de beslut som fattas i ärendet. En typ av beslut som kan antas vara av betydelse för förtroendet är erfarenheter av direktavskrivningar och nedläggningar av tidigare ärenden. Enligt Brås officiella statistik för 2014 skedde direktavskrivningar

i drygt en fjärdedel (29 procent) av samtliga personbrott.²³ Av övriga brott, där alltså någon form av utredning skett, ledde 14 procent till personuppklaring (beslut har fattats om åtal, straff-föreläggande eller åtalsunderlåtelse).

Ytterligare en grupp som tenderar att ha negativa erfarenheter av rättsväsendet utgörs av personer som själva tidigare misstänkts eller lagförts för brott. Bland personer som lagförts för brott (under de senaste tre åren) har en dryg tredjedel (38 procent) ett litet eller ganska litet förtroende för rättsväsendet som helhet, jämfört med en dryg tiondel (12 procent) bland dem som inte lagförts för brott (Brå 2014:1).

Respondenternas förslag gällande bemötande

I enkäten som besvarats av utredare, målsägandebiträden, åklagare och verksamma vid brottsofferjourer föreslås följande åtgärder (den aktör som avses i förslaget anges inom parentes):

- visa empati för målsäganden genom att bekräfta att man förstår och tar in vad målsäganden har att berätta och den oro som denne kan uppleva (polis, målsägandebiträde, åklagare och domstol)
- att polisen tar sig tid för kontakter med målsäganden eller gör sig tillgängliga för målsäganden när de tar kontakt (polis)
- att hålla motiverande samtal med målsägande som av olika anledningar tvekar inför att medverka (polis och målsägandebiträde).

Mer tillgänglig information

Det andra temat som kommer att beskrivas i detta kapitel rör information och då särskilt vikten av att få information på ett sätt som faktiskt hjälper målsägande.

²³ Denna statistik inrättades från och med 2014 och uppgifter från tidigare år är därför inte tillgängliga. Vid tiden för denna rapport var helårsstatistiken för år 2015 ännu inte färdigställd. När det gäller andelen direktavskrivna ärenden för specifika brottstyper kan följande nämnas: misshandel mot barn 15–17 år 10 procent, misshandel mot kvinna 18 år eller äldre 12 procent, misshandel mot man 18 år eller äldre 14 procent, grov kvinnofridskränkning 6 procent, olaga hot mot kvinna 18 år eller äldre 16 procent, olaga hot mot man 18 år eller äldre 19 procent, sexualbrott 14 procent, rån mot privatperson (ej funktionsnedsatt) 17 procent, rån mot privatperson (funktionsnedsatt) 16 procent. Vad gäller personuppklaring (brott där beslut om åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse tagits) i de här studerade brottstyperna kan följande nämnas: våldtäkt mot man 18 år eller äldre (fem procent), misshandel mot barn under 6 år (åtta procent), rån mot funktionsnedsatt (nio procent) samt våldtäkt mot kvinna 18 år eller äldre (nio procent).

Svåra förutsättningar för att ge och förstå information

Förutsättningarna för att ge och ta emot information i inledningskedet av en rättsprocess kan bero på en mängd olika faktorer: brottstyp, allvarlighetsgrad, plats, tid på dygnet, målsägandens känslomässiga tillstånd och så vidare. Vid sidan av dessa målsägande- och händelserelaterade omständigheter finns också andra som rör polisens arbete och organisation. Det kan exempelvis vara svårt för den enskilde polisen på plats att ge vad som för målsägande framstår som grundläggande, adekvat och begriplig information. En mängdbrottsutredare illustrerar:

Det är ju svårt. Ett vanligt brottsoffer som går att prata med på plats vill naturligtvis veta: "Vad kommer hända nu?" Ja, hur ska man förklara det på plats? "Nu skriver vi en utredning här, den kommer att granskas av vårt vakthavande befäl och det kanske inleds en förundersökning, och sedan kommer den att sorteras och läggas på något bord ... ". "Hur lång tid kommer det att ta?", frågar de, för det vill alla veta. Men vad ska polis på plats svara? Vi [utredare] kan ju inte ens svara på den. Och jag menar, ute på plats ... "Jag har ingen aning om när ditt ärende kommer att tas upp." "Men vem kommer att hålla i det?" "Jag har ingen aning om vem som kommer att bli handläggare."

I en av Brås intervjuer togs den förtydligade förundersökningskungörelsen upp som innehåller en rad punkter som målsäganden ska informeras om. I samband med detta konkretiserades en andra omständighet som kan innebära svårigheter i informationsöverföringen. Ett målsägandebitråde utbrister under denna nämnda intervju:

Målsägandebitråde: Ja, förundersökningskungörelsen är viktig, men den är samtidigt omöjlig!

Intervjuare: På vilket sätt?

Målsägandebitråde: I det skede där den informationen lämnas är målsäganden inte mottaglig för informationen. Tittar jag igenom en förundersökning och det där papperet [förundersökningskungörelsen] och frågar målsäganden: "Du har fått information om det, det och det?" "Har jag det?" svarar de. Det har dom ofta ingen som helst aning om.

En tredje omständighet som kan försvåra informerandet till målsäganden är tidspress. Målsägandebiträden berättar:

Intervjuperson 1: Tingsrätten ringde mig i fredags: "Nu har vi ett brottsoffer som ska förhöras idag, kan ni ta det förordnandet så måste ni kunna ställa upp på förhör idag. Jag ringde och kollade med min kollega, kollade i min kalender och sa: "Inga problem, det fixar vi." Sen när vi fick förordnandet ringde vi

polisen och försökte hitta rätt polis. Det tog ett bra tag. När vi äntligen fick tag i polisen sa de: "Nej, men henne har vi redan hört." Och det händer heeeela tiden.

Intervjuare: *Vad kan det bero på?*

Intervjuperson 2: *polisen har sin tidspress de också. De vill genomföra förhöret så fort som möjligt. Om de inte har advokat där, så kanske de så småningom tänker: "Ska vi inte köra ändå så vi blir av med den?"*

Mottagligheten för information låg i inledningskedet

Att information ges är inte i sig tillräckligt för att en målsägande ska kunna anses informerad. Det krävs också att målsäganden tar informationen till sig. Det är därför relevant att belysa på vilket sätt information ges och i vilken mån målsägande är mottaglig när den ges.

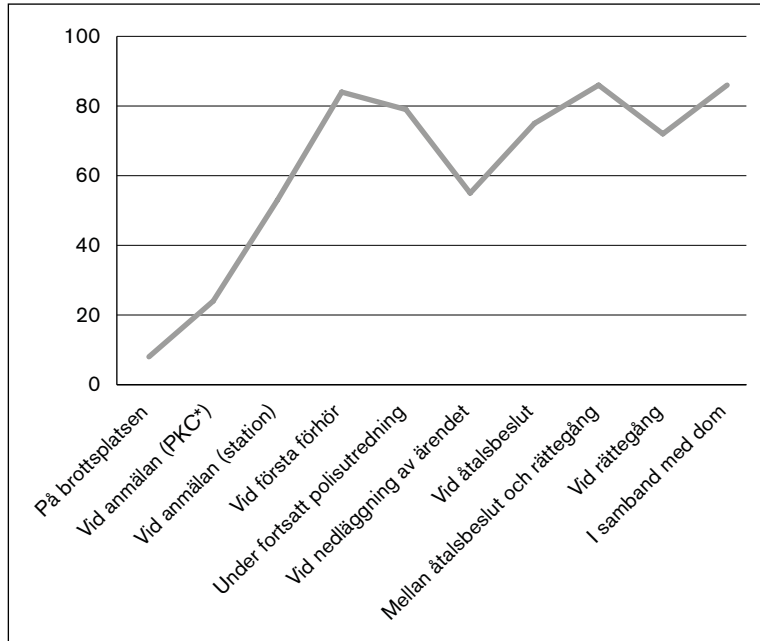
Det framgår i Brås enkäter att utredare, målsägandebiträden och verksamma vid brottsofferjourer anser att målsägandes mottaglighet för olika typer av information är mycket låg i början av en rättsprocess (se diagram 2). Allteftersom processen fortskrider ökar mottagligheten, med undantag för de fall då anmälan läggs ner, och bedöms som högst i samband med en eventuell dom. Den förklaring som ligger närmast till hands är att mottagligheten för information ökar i takt med att tiden går och att detta möjliggör en gradvis bearbetning. Den ökade mottagligheten för information kan också vara en effekt av att målsägande fått information vid flera tillfällen under processens gång och/eller under mer ordnade former. Detta är nämligen en erfarenhet som återkommer i intervjuerna.

Att mottagligheten bedöms som lägre vid nedläggningsbeslut kan möjligen handla om att det kan vara svårt att ta emot ett negativt besked om att ärendet har lagts ner och att de nedläggningsgrunder som anges kan vara främmande och oklara för målsäganden.

Den information som ges till målsägande framförs inte sällan under ogynnsamma omständigheter. Målsäganden är ofta mer eller mindre känslomässigt påverkad och kan befinna sig i en situation hen saknar tidigare erfarenhet av och informationen som ges kan därför innehålla en rad främmande termer och begrepp och ges av personer som målsäganden inte känner. I en del fall ges också informationen på ett språk som inte är målsägandens modersmål och av personer som tillhör en yrkeskår som de på basis av tidigare erfarenheter inte litar på.

Det ska heller inte uteslutas att de professionella som målsäganden möter gör avvägningar kring vilken information som vid olika tillfällen är lämplig att ge. Det framgår av enkätresultaten att professionella är medvetna om att mottagligheten för infor-

Diagram 2. Målsägandes mottaglighet för information vid olika tidpunkter i rättsprocessen. Baserat på andelen respondenter som angett svarsalternativen "Hög" och "Ganska hög" mottaglighet ("Låg", "Ganska låg" samt "Vet inte" redovisas ej). Andel i procent.

* PKC står för Polisens kontaktcenter (114 14). Drygt hälften av samtliga polisanmälningar görs här (RPS 2012).

mation varierar, inte bara mellan olika individer utan också över tid. Att därför välja att inte informera om vissa saker vid ett visst tillfälle, utan vid ett senare tillfälle, kan därför också vara ett beslut som tas med hänsyn till målsäganden, snarare än ett uttryck för bristande hänsyn.

Förstådd information ökar chanserna till adekvata förväntningar

Målsägande har enligt förundersökningskungörelsen rätt att få information om en rad olika omständigheter som har betydelse för dennes medverkan. Information om hur en rättsprocess fungerar, vilket stöd som finns att tillgå och vilken grad av säkerhet man har att förvänta sig kan påverka hur målsäganden ställer sig till att medverka. Information kan också skapa förutsättningar att medverka på ett sätt som gagnar utredningen. Att få information om hur en utredning går till, och om möjligheter till stöd, kan förhindra att målsägande "hoppas av" rättsprocessen. Information som ger adekvata förväntningar kan också öka chanserna till snabbare genomförda utredningar, eftersom det kan innebära

mindre frustration för målsägande och ge bättre förutsättningar att agera på ett sätt som för rättsprocessen framåt. Detta kan i sig samtidigt förhindra att målsägande ”hoppas av”. I citatet nedan illustrerar verksamma vid brottsofferjourerna betydelsen av att målsägande har förväntningar som stämmer överens med hur rättsprocessen ser ut.

Bristen på information gör också att man förväntar sig olika saker från dom [aktörerna] i rättsprocessen. Av polisen förväntar man sig full backup, att dom [målsäganden] ska kunna ringa till dom direkt och säga att: ”Nu står dom här utanför. Jag måste ha beskydd.” Dom förstår inte riktigt vad dom har rätt till. Det är ingen som har informerat dom om det. Av åklagaren förväntar dom sig att: ”Det här är min personliga advokat”, och det går ju inte alls ihop med objektivitetsprincipen. Det här är ju statens representant, det är ingen som man får hålla i handen på det sättet.

Upplevelsen av att sakna information kan alltså ha många olika anledningar, och de känslor detta väcker kan också se olika ut för olika målsäganden. Det kan väcka frustration, ilska och besvikelser, men också fungera som en negativ bekräftelse på att man står ensam. En kvinna som utsatts för våld från en partner ger ett exempel på hur det kan se ut:

Intervjuperson: Jag polisanmälde första gången i början på [månad], då han hotade mig på telefon. Då säger polisen till mig att jag har rätt till ett målsägandebiträde. ”Okej.” Jag tänkte inte så mycket mer på det då. Sen träffade jag kvinnofridsteamet och sa att jag hade anmält och att jag hade rätt till det och då sa de: ”Ja, det har du.” Men man gick inte in så mycket på det. Sen, efter att jag flytt till en kvinnojour, pratade jag och [personal] ganska mycket om det och då sa hon att: ”Det är klart att du måste skaffa dig ett målsägandebiträde!” Vi pratade mer om vad det var och vad det betydde för mig. Då började jag leta. [...] Så jag googlade och fick tag i ett målsägandebiträde. Som tur var hade dom tid och kunde svara och berätta för mig hur de jobbar.

Intervjuare: Om jag förstår dig rätt fick du tidigt information om att du hade rätt till målsägandebiträde, men att ingen riktigt konkretiserade vad det faktiskt innebar för dig?

Intervjuperson: Nej. Jag visste inte riktigt vad jag skulle ha det till liksom. Jag förstod inte vad nästa steg var eller vad som skulle hända.

Att ge information på ett sätt som svarar mot behoven

Brå har i intervjuerna med professionella och ideellt verksamma redovisat resultat rörande målsägandes mottaglighet (se dia-

gram 2), och med denna utgångspunkt ställt frågor kring vilken information som är särskilt prioriterad i inledningsskedet av en rättsprocess. En genomgång av intervjuerna visar emellertid att ett antal åtgärder behöver vidtas innan den initiala informationen ges. Detta för att öka chanserna att informationen som ska ges också kan tas emot och förstås:

- *Ge målsäganden en trygg situation/miljö*, antingen genom att flytta målsäganden från brottsplatsen eller genom att vänta ett par dagar.
- *Ge målsäganden ett förtroendeskapande bemötande.*
- *Lyssna innan man informerar*, då det ofta kan finnas behov av att berätta om och/eller sätta ord på en negativ upplevelse och på så sätt öka upplevelsen av kontroll över situationen och de känslor den väcker.

När dessa förutsättningar finns menar respondenterna att följande information är särskilt prioriterad:

- *Kontaktuppgifter till stödfunktioner*, som exempelvis en ideell eller kommunal stödorganisation eller -myndighet, professionell samtalshjälp, sjukvård eller målsägandens sociala nätverk.
- *Skriftlig och muntlig sammanfattning av vad som kommer att hända härnäst*. Att i enkla och kortfattade ordalag beskriva de nästkommande stegen i polisens/målsägandebiträdets arbete.
- *Vid behov berätta om skyddsåtgärder som kan göras tillgängliga*. Detta för att vid behov etablera ytterligare trygghet.
- *Be målsäganden skriva ner händelseförloppet*. Att skriva ner vad som hänt tätt inpå händelsen kan ha effekten att målsäganden upplever en ökad kontroll eller förståelse av situationen. Detta kan medverka till återhämtning, men också hjälpa minnesfunktionerna.

I intervjuerna med olika stödorganisationer och -myndigheter understryker man vikten av att låta målsäganden få kännedom om att det finns stöd och hjälp att få, att etablera kontaktyvägar och att låta målsäganden få lite tid på sig. Personal vid Stödcentrum för unga brottsoffer berättar:

Intervjuare: Vilken är den mest prioriterade informationen i första skedet?

Intervjuperson: Jag tycker det är mest att det finns någonstans att vända sig till om man vill ha stöd, antingen samtalsstöd eller praktisk hjälp. Att det är någon som hör av sig.

Man talar också om en balansgång mellan att erbjuda hjälp och att ge den, där målsäganden själv i någon mån behöver få bestämma. En intervjuerson verksam vid brottsofferjour exemplifierar:

Trycka på att dom faktiskt har rätt till stöd. Alltså inte: "Du kan ringa om du vill." Nej, utan: "Du har rätt till det och du behöver inte vara ensam." Det är många som är utsatta för första gången som säger: "Oj, herregud, jag ska på polisförhör." Alltså att det är så mycket som händer som dom är ovana vid. [...] Jag brukar skicka ett sms när jag har pratat med dom: "Här är mitt nummer", så dom har det i telefonen.

Missnöje med information om huvudförhandlingen

I intervjuerna framkommer även synpunkter som rör brister i informationen kring rättegången. Tidigare studier har visat att det exempelvis kan handla om hur kallelsen till huvudförhandling är formulerad, hur och om information om inställda huvudförhandlingar ges, varför rätten beslutade som man gjorde och information kring hanteringen av ett utdömt skadestånd (se Brå 2010:1, 2013:11, 2014:11). I de intervjuer som genomförts i denna studie är det framför allt två teman som återkommer: behovet av förberedelser inför huvudförhandlingen och bristen på hjälp i samband med utbetalning av skadestånd.

Personal vid Stödcentrum för unga brottsoffer pekar särskilt på behovet av att (unga) målsäganden förbereds inför huvudförhandlingen:

Intervjuerson 1: Kanske man hade önskat mer förberedelse innan: hur det skulle se ut, hur det skulle vara, vad som kommer att hända? Man kanske inte har fått hela förberedelsen. T.ex. gå till rättegångssalen och visa: "Här kommer du sitta, här kommer den andra sitta, här kan vi fika, här kan du sitta ifred så du inte stöter ihop med den tilltalade." Alltså få ett sammanhang.

Intervjuerson 2: Många målsägandebiträden har inte riktigt den känslan. Dom är själva så vana vid rättegångar att dom är mer inriktade på skadeståndet. Dom har inte riktigt känslan för hur viktigt det är att prata om vad som faktiskt kommer att hända.

Intervjuerson 1: Ja, det skiljer sig verkligen mellan målsägandebiträden. Vissa är specialiserade på unga brottsutsatta. [...] Det är ett fåtal som gör det. Jag kan tänka mig att det är det som andra saknar.

Målsägandes oförståelse inför utbetalningen av utdömda skadestånd är något som lyfts fram i samtliga intervjuer med måls-

ägandebiträden och stödorganisationer. Verksamma vid kvinnojourer talar om bristande information kring skadestånd:

Vi är vana vid att myndigheter ska handlägga saker åt oss. Men det här är faktiskt något som man driver själv. Jag vet att det ibland uppstår förvirring i rättsalen när domaren avkunnar dom och i förbigående säger: ”Ja, så får du ett skadestånd på 30 000.” Det blir såhär: ”Jaha.., och när kommer det ...?” Eller: ”Han har ju inga pengar, då blir det väl ingenting.”

Vid en intervju med målsägandebiträden vidgar man perspektivet och menar att skadeståndet är svårhanterligt även för den tilltalade, vilket i förlängningen kan innebära ytterligare svårigheter för målsägande:

Intervjuperson 1: *Skadeståndet är en väldigt konstig grej.*

Intervjuperson 2: *Verkligen. [...] Det borde vara så att dom får en räkning, en uppmaning att betala direkt. [...] Dom förstår ju inte. Dom sitter ju och väntar på en räkning, dom som inte har blivit tillräckligt informerade om det. Och väldigt mycket pappersexercis²⁴ för en målsägande som ska driva in sitt skadestånd.*

Respondenternas förslag gällande information

I enkäten som besvarats av utredare, målsägandebiträden, åklagare och verksamma vid brottsofferjourer föreslås följande åtgärder (den aktör som avses i förslaget anges inom parentes):

- mer/bättre information om rättsprocessen, stödmöjligheter och ärendets utveckling (polis och målsägandebiträde)
- polisinitierade återkopplingar till målsäganden om ärendets utveckling (polis)
- mer/bättre information om målsägandebiträde, dels om möjligheterna att få ett målsägandebiträde och dels vad en sådan kan hjälpa målsäganden med (polis)

²⁴ De åtgärder som målsägande kan behöva vidta beskrivs steg för steg i Rättgångsskolan på Brottsoffermyndighetens hemsida. Här förklaras exempelvis vad man som målsägande behöver göra när Kronofogdemyndigheten tar kontakt för att fråga om man vill ha deras hjälp att driva in ett skadestånd. Här framgår även vad man som målsägande behöver göra om Kronofogdemyndighetens utredning visar att den dömde saknar möjlighet att betala skadeståndet.

En snabbare rättsprocess

Ett tredje tema är de många gånger långa utredningstiderna och målsägandes behov av och förväntningar på en snabb rättsprocess. De negativa upplevelserna av effektiviteten i utredningarna anges genomgående som första svar på intervjuarnas frågor om vilka förväntningar som målsägande vanligen har på rättsprocessen. Ett målsägande biträde berättar:

Jag tycker den förväntan som leder till mest besvikelse är att något ska ske i tid. Jag kan ta ett exempel. Jag har en tjej som har blivit utsatt för en våldtäkt. Killen blev inte häktad av någon anledning och det gjorde att det inte blev ett förtursärende. Hon hör av sig till mig två gånger i veckan: "Har dom inte ens hört honom? Hur ligger vi till? Händer det inget?" Och tiden bara går och jag tjarar på åklagaren och polisen: "Ni måste ta in honom och gå vidare med det här." Dom meddelar: "Han fick tyvärr förbinder förra gången så vi försöker hitta en ny tid." Den typen av besked tycker min klient känns som att dom inte tar det på allvar. I och med att det inte är häktat så försvinner tidsfristerna och då kan det dra ut nästan hur långt som helst på tiden.

I en intervju med utredare av organiserad brottslighet beskriver man samma besvikelse på de långa handläggningstiderna.

Intervjuperson 1: Min erfarenhet är att dom tror att det ska gå så här fort [knäpper med fingrarna]. Den här långa väntetiden har dom ingen uppfattning om.

Intervjuperson 2: Jag tror att någonstans har dom en förhoppning ... som att vi har ett trollspö. Vi ska "bara hitta dom som har gjort det här".

En av de mer betydelsefulla konsekvenserna av att utredningstiderna upplevs som långa av målsägande, och inte sällan även av professionella själva, är att det kan påverka medverkan negativt. Dels kan erfarenheter av en tidigare långdragen rättsprocess utgöra skäl för att inte medverka efter en eventuell ny utsatthet, dels kan en utdragen rättsprocess innebära att man efter ett tag känner att man inte orkar med ytterligare påminnelser om det som hände. En mängdbrottsutredare berättar:

Dom tror att rättegången kommer om tre månader. Men dom kanske inte blir förhörda förrän efter tre månader. Och då tänker dom: "Jag trodde det var nedlagt." "Nej, nu startar vi." "Jaha, oj! Men jag har ju försökt glömma det här, för att det var jobbigt." Och då ska man dra upp det igen.

Ett målsägande biträde berättar:

En sak som gör att målsägande inte medverkar är tiden. Dom kanske är med i början, sen drar det ut på tiden och det händer ingenting och dom kanske hamnar i samma situation och samma umgänge igen. Eller så börjar man fundera på vilka konsekvenser det får, i relationsbrott och så vidare.

Det kan också vara så att målsägande börjar tvivla på att man minns vad som hände på ett korrekt sätt, eller känner tvivel inför om det man råkat ut för verkligen motiverar en rättsprocess.

Verksam vid brottsofferjour 1: De är så himla långa. Man gör en anmälan och sen är det tyst, tyst och tyst. Man tappar kanske lusten att vara med. Och man kanske till och med vill protestera genom att inte vara med när polisen hör av sig.

Verksam vid brottsofferjour 2: Ibland tror dom att dom har glömt vad det var som hände: ”Det var så länge sen, jag kommer inte ihåg.”

Missnöjet med utredningseffektiviteten jämfört med andra aspekter av rättsprocessen

Med hjälp av NTU har Brå gjort en särskild analys för att belysa den relativa vikten av missnöjet med långa utredningstider, där bland annat frågor om polisens effektivitet ställs.²⁵ Analysen baseras på de målsägande som haft målsägandebiträde och som uppger att de haft positiva erfarenheter av sitt biträde²⁶ för att på så sätt konstanthålla målsägandebiträdets eventuella betydelse. Personer som är nöjda med sitt målsägandebiträde kan också antas vara mindre benägna att ha en allmänt eller schablonmässigt negativ inställning till rättsväsendet.

Av tabell 7 framgår att ineffektiviteten i utredningarna är den omständighet som tilldrar sig det mest utbredda missnöjet.²⁷ Av tabell 7 framgår även att en tiondel av målsäganden med positiva erfarenheter av sitt målsägandebiträde haft negativa erfarenheter av åklagaren, domstolens bemötande samt har haft svårigheter med att förstå rättegången.

²⁵ Begreppet effektivitet inkluderar mer än utredningstider. Av intervjuerna med såväl professionella som ideella framgår emellertid att det är just de långa utredningstiderna som oftast skapar frustration hos målsägande.

²⁶ Sammantaget uppger tre fjärdedelar av de utsatta som haft målsägandebiträde i de fyra aktuella brottskategorierna att deras erfarenheter av detta varit positiva, medan en dryg tiondel uppger att de haft negativa erfarenheter (resterande uppger ett neutralt svarsalternativ). Därmed utesluts i denna del de personer som har genomgående negativa erfarenheter. Detta betyder dock inte att övriga målsäganden inte är relevanta att belysa och ta hänsyn till i andra avseenden.

²⁷ Här kan tilläggas att nöjdheten med polisens effektivitet är ett av flera mått som används i NTU. Nöjdheten med polisens effektivitet är lägre än övriga mått (tillgänglighet, bemötande och information). Den högsta graden av nöjdhet avser polisens bemötande (NTU 2016:1).

Tabell 7. Andel med negativa erfarenheter bland utsatta som haft målsägandebitråde och varit nöjda med sitt biträde. Andel i procent.

Målsäganden med positiva erfarenheter av sitt målsägandebitråde, men som ...	Andel i procent
... har negativa erfarenheter av polisens effektivitet	25
... upplever information om rättegång som otillräcklig	19
... har negativa erfarenheter av åklagare	11
... är missnöjda med domstolens bemötande	9
... haft svårt att förstå vad som hände under rättegången	11

Källa: NTU 2006–2014.

Respondenternas förslag gällande en effektivare rättsprocess

I enkäten som besvarats av utredare, målsägandebiträden, åklagare och verksamma vid brottsofferjourer föreslås följande åtgärder (den aktör som avses i förslaget anges inom parentes):

- tidigare kontakter med målsäganden (polis och målsägandebitråde)
- tidiga utredningsåtgärder (polis)
- minskat antal överlämningar av ärendet från en handläggande aktör till en annan (polis, målsägandebitråde och åklagare)
- fler specialiserade poliser och åklagare på enskilda brottstyper, exempelvis ungdomar och våld i nära relation (polis och åklagare).

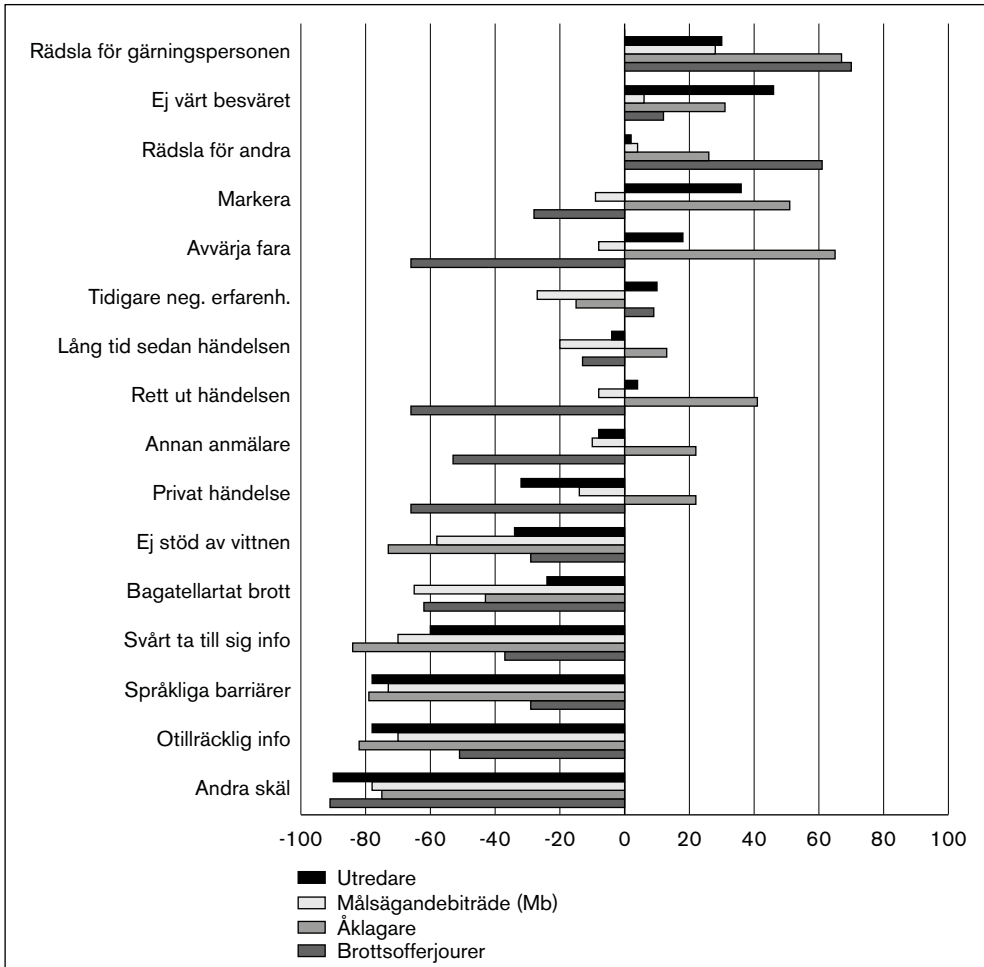
En tryggare rättsprocess

Det fjärde temat rör rädsla och otrygghet i samband med rättsprocessen. I denna del redovisas resultat som belyser hur rädsla kan påverka medverkan och de grupper där rädsla uppfattas som mer vanligt enligt professionella och ideella.

Rädsla starkaste skälet för att inte medverka

Som en kompletterande del av denna undersökning har Brå undersökt de skäl som målsägande kan ha för att inte medverka. I diagram 3 nedan illustreras enkätsvaren som getts av professionella och verksamma inom brottsofferjourerna. Här framgår att rädsla är det enskilt vanligaste skälet till att inte medverka enligt professionella och verksamma inom brottsofferjourerna.

Diagram 3. Skäl till att målsägande avstår från att medverka enligt professionella och verksamma vid brottsofferjourer. Balansmått (se Bilaga 3). Andel i procent.

Samtidigt kan det nämnas att också det näst vanligaste skälet till att inte medverka enligt professionella och ideella, att en rättsprocess ”inte är värd besväret”, också kan rymma ett element av otrygghet och/eller bristande säkerhet. En utredare av organiserad brottslighet berättar:

“Vad vinner jag på det?” ”Du får vittna mot dom här grovt kriminella och sen får du flytta, du får en annan identitet, du får inte höra av dig till dom du känner, du får byta jobb. Alltså ... “Oh yeey!” (ironiskt)

Rädsla både skäl för och emot att medverka

I ett tidigare avsnitt (se tabell 5 och 6) framgick att den egna säkerheten bedöms vara ett centralt syfte med att medverka i en rättsprocess gentemot gärningspersonen. Samtidigt har det i enkäten framkommit att rädsla anses vara ett vanligt skäl till att inte medverka. Detta kan tyckas motsägelsefullt, men det är mot bakgrund av de intervjuer som genomförts sannolikt att det delvis rör sig om olika relationer mellan målsägande och gärningsperson.

Egen säkerhet är vanligen det primära motivet för att medverka vid rättsprocesser där parterna känner varandra och där målsäganden medverkar för att få ett slut på en pågående utsatthet, exempelvis vid hot och våld i nära relation. Rädsla som skäl för att inte medverka kan enligt intervjuerna handla om en enstaka våldsrelaterad händelse där parterna snarare känner till varandra än känner varandra och där målsäganden är orolig för represalier om denne medverkar. Skillnaden mellan dessa två typer av oro är att i det ena fallet medverkar man för att *få ett slut på utsattheten*, medan man i det andra väljer att inte medverka för att *inte riskera att utsättas igen*.

Utsatta för grova våldsbrott och organiserad brottslighet och unga särskiljer sig ifråga om rädsla

Vid en jämförelse av svaren från olika utredargrupper inom polisen framkommer att två grupper av utsatta bedöms särskilja sig från övriga ifråga om skälen till att inte medverka. Utredare av grova våldsbrott och organiserad brottslighet uppger i högre utsträckning än icke-specialiserade utredare och utredare av våld i nära relationer att det är vanligt eller ganska vanligt att målsägande inte vill medverka på grund av rädsla för gärningspersonen eller andra i dennes närhet. Utredare av grova våldsbrott och organiserad brottslighet uppger vidare, i betydligt mindre utsträckning än övriga, att det är vanligt eller ganska vanligt att medverkan (anmälan) motiveras av att man endast velat markera mot gärningspersonen (30 procent jämfört med 67 procent ungdomsutredare, 69 procent bland icke-specialiserade utredare, 83 procent bland utredare av våld i nära relation).

Att utredare av grova våldsbrott och organiserad brottslighet oftare ser rädsla som ett skäl till att inte medverka ligger också i linje med att åklagare (förundersökningsledare vid brott som inte är av enkel beskaffenhet) verksamma i storstadsområden är den grupp som oftast (86 procent) bedömer att rädsla för gärningspersonen hindrar medverkan.²⁸ Motsvarande andel bland

²⁸ En demografisk uppdelning mellan storstadsområden och mellanstora och mindre städer har inte varit möjlig att göra gällande respondenterna från brottsofferjourerna, då det är alltför få svaren i storstadsområdena.

utredare och målsägandebiträden verksamma i storstadsområden är två tredjedelar (69 procent). Åklagarna är också den respondentgrupp som oftast uppger rädsla som ett skäl till att inte medverka för personer som står nära gärningspersonen (65 procent bland åklagare och 43 respektive 51 procent bland utredare och målsägandebiträden). Bland åklagarna anger också den del som är verksamma i storstäderna oftare rädsla för personer som står nära gärningspersonen än övriga åklagare som skäl för målsägande att inte medverka. Åklagare är också den grupp som oftast lyfter fram vikten av skärpta straff för övergrepp i rätts sak.

Också bland ungdomsbrottsutredarna uppger man oftare att rädsla för gärningspersonen eller andra personer som står nära gärningspersonen är ett vanligt eller ganska vanligt skäl till att ungdomar inte vill medverka i rättsprocessen. Ungdomsutredarna uppger även oftare än icke-specialiserade utredare och utredare av våld i nära relation att frånvaro av stöd från vittnen utgör ett vanligt eller ganska vanligt skäl till att inte medverka.

Utredare av grova våldsbrott och organiserad brottslighet och ungdomsbrott skiljer sig även signifikant från övriga då de i högre grad anser att avvärja fara är ett ovanligt eller ganska ovanligt skäl till att inte medverka. Detta skäl anges däremot vara vanligt eller ganska vanligt av relationsvåldsutredare.

Det är dock viktigt att poängtera att en majoritet av samtliga utredare, oavsett specialisering, anser att rädsla är ett vanligt eller ganska vanligt skäl till att målsägande inte vill medverka i rättsprocessen.

Lägst medverkan bland utsatta för grova våldsbrott och organiserad brottslighet

Totalt sett är det få professionella som uppger att de *ofta* stöter på målsägande som inte vill medverka. Bland utredare och åklagare uppger en tiondel att de haft en målsägande som inte vill medverka i fem eller fler av sina tio senaste ärenden. Motsvarande andel bland målsägandebiträden är 4 procent och bland brottsofferjourerna 2 procent.

Vid en jämförelse av olika specialiseringar bland polisutredarna kan man dock se stora skillnader i graden av medverkan mellan deras respektive målsägande. Närmare hälften (46 procent) av utredarna som arbetar med grova våldsbrott och organiserad brottslighet uppger att de ofta (i fem eller fler av sina tio senaste ärenden) möter en målsägande som väljer att inte medverka. Svaren skiljer sig markant åt från övriga utredare. En tiondel (11 procent) av de som arbetar med våld i nära relationer har svarat detsamma, 3 procent av barn och ungdomsbrottsutredarna och 6 procent av dem som utreder olika typer av brott.

Den låga graden av medverkan bland utsatta för grova våldsbrott och organiserad brottslighet kan delvis bero på misstro mot rättsväsendets aktörer, men också på rädsla för repressalier. Utredare av organiserad brottslighet i ett utsatt storstadsområde exemplifierar detta:

Intervjuperson: Om du som jag och [annan intervjuperson] har jobbat i [stad] där du har tydliga grupperingar ... Ska du upp och vittna mot dom personerna eller stå som målsägande mot dom personerna när "fuppen" [förundersökningsprotokollet] är släppt och legat ute ett tag ... börjar det tisslas och tasslas om innehållet i "fuppen" och helt plötsligt vill målsägande inte medverka längre. Det är en ganska naturlig gång.²⁹

Intervjuare: Vad tror ni att det beror på?

Intervjuperson: Det blir påtryckningar från andra runt omkring, framför allt om det är grupperingar där man känner till varandra eller känner varandras släkter eller om det är lite slutna områden. Då kan man definitivt få någon som säger: "Det här har du glömt bort." Eller så gör man upp det ekonomiskt: "Här får du en peng så står du i rättssalen och säger att det här kommer du inte ihåg."

Här kommer utredarna in på situationer där misstänkta, och även häktade, får kännedom om vem målsäganden är eller vad denne har berättat och att detta läcker ut till personer som står gärningspersonen nära och som därefter hotar målsäganden.

Även om det finns restriktioner på en viss person som sitter frihetsberövad ... en misstänkt som sitter för olaga hot kommunicerar med sina vänner: "Gå till kontoret och läs för vi måste tysta någon." Med kontoret menar man advokatfirman, alltså försvararen.

En annan utredare skriver i enkäten om vilka svårigheter som polisen står inför när målsäganden lever i en parallell rättsordning i form av ett kriminellt gäng.

Jag jobbar med grova våldsbrott med inslag av gängkriminalitet och där är ofta målsäganden avhoppare eller gängkriminella som tillhör motsidan. Det är ytterst sällan som dom medverkar. [...] Det är inte lätt att få en person att ställa upp på skyddsprogram där man får bryta med allt: vänner, familj, sociala nätverk m.m. Många önskar lämna uppgifter anonymt men det är inte förenligt med vår rättsordning. Det behövs mer resurser till poliser som får tid och möjlighet att få dom att ändå ställa upp.

²⁹ Att målsägandes medverkan minskar i samband med att förundersökningen blir tillgänglig är inte nödvändigtvis ett generellt fenomen. I intervjuer med målsägandebiträden vars klienter huvudsakligen består av kvinnor utsatta för hot och våld i nära relation framkommer att viljan att medverka också kan öka i detta skede.

Viktigt att samhället står bakom när man träder fram

Som framgår av föregående avsnitt kan rädsla vara en stark anledning till att inte medverka. Det ställer frågan på sin spets om, och i så fall hur, en tveksam eller motvillig målsägande ska motiveras till att medverka.

Detta gäller inte bara personer som utsatts för organiserad brottslighet utan även personer utsatta för våld i nära relation och barn och ungdomar som utsatts för brott och hot av sina föräldrar, annan familj eller jämnåriga. I sin mest tillspetsade form ställer utredare och målsägandebiträden frågor som: Vilka personliga uppoffringar kan samhället uppmana till? Är rättssystemet till för de utsatta, eller är de utsatta till för rättssystemet?

Det ska också förtydligas att dessa frågor inte endast avser vad samhället erbjuder målsägande *under* rättsprocessen, utan även *efter* avslutad rättsprocess, då målsägandes vittnesmål är inhämtat men då målsägandes vardag ska fortsätta (situationen efter avslutad rättsprocess belyses närmare i ett senare avsnitt). Utredare av organiserad brottslighet beskriver dilemmat så här:

Du känner ingen av parterna men du har sett det du har sett och helt plötsligt närmar du dig en rättsprocess där du ska stå upp som kronvittne. Vad har du då att vinna själv, egentligen? Inne i bröstet känner man: "Ouf! Om jag vittnar ... dom här människorna har faktiskt skjutit någon och vad händer med mig då? Hur farliga är de?" Samhället är dåligt på att fånga upp dom som känner så.

För målsägandebiträdens del kan frågan om i vilken mån man ska motivera/övertyga målsägande om att medverka tyckas enkel. Målsägandebiträdet arbetar för målsäganden och företräder dennes intressen. Om målsägande inte vill medverka är advokater och biträdande jurister ense om att man som målsägandebiträde inte ska driva en motsatt linje. Ett exempel som nämns då det kan anses ligga i målsägandes intresse att inte medverka är vid mindre allvarliga brott då målsäganden är en ung person och gärningspersonen en förälder eller annan äldre släkting. Här kan en rättsprocess innebära en hög risk att antingen ytterligare, eller återigen, försämra relationen mellan parterna.

Men det framkommer även en gråzon i intervjuer med målsägandebiträden. Ett exempel som diskuteras är om man som målsägandebiträde bör stärka en rädd målsägande då man uppfattar att rädslan inte är befogad. Ett annat exempel är en kvinnlig målsägande som utsätts för starka påtryckningar från slakten att inte medverka i en polisutredning gentemot en manlig släkting. Ska rädsla i dessa fall anses vara likställt med ett intresse som målsägandebiträdet har att följa och stötta? I fall som dessa menar vissa målsägandebiträden att det är viktigt med ett starkt biträde.

Då gäller det för oss att påverka åklagare och utredare. Men det är inte så lätt gjort. Du måste ha starka målsägandebiträden. [...] Har du ett starkt målsägandebiträde, en professionell advokat, så tror jag att man kan ta tag i ärendet på ett annat sätt. Driva frågorna bättre och koppla in ... då har man kontakterna i samhället: kvinnojourer, kvinnocentrum osv. Man kan knyta upp ett helt nätverk kring det hela för att stötta.

Oro och rädsla i samband med huvudförhandlingen

Personal vid stödorganisationer menar att målsägande ofta även är oroliga och rädda inför huvudförhandlingen. Oron och rädslan handlar många gånger om att behöva möta den tilltalade och dennes berättelse. Men det finns också oro och rädsla för situationen i vidare bemärkelse; att komma till domstolen, att komma ihåg allt som hänt och inte glömma något viktigt, att sitta framför åhörare och rätten och bli granskad och eventuellt bedömd som mindre trovärdig än den tilltalade. Det är också i huvudförhandlingen som den många gånger långa processen avgörs, vilket i sig kan bidra till hög anspänning och oro.

Eftersom målsägandens berättelse ofta innehåller viktig information i målet är det viktigt att denne kan berätta om vad som hänt utan att hindras av rädsla för eller påverkan från den tilltalade eller andra närvarande. I intervjuerna framkommer emellertid flera exempel på hur den tilltalade eller åhörare agerar på ett sätt som stör målsäganden. Exempelen handlar vanligen om ungdomsmål, relationsvåldsutsatta kvinnor samt målsäganden (och vittnen) i mål som rör organiserad brottslighet.

Ett målsägandebiträde berättar om ungdomsmål:

Det är trist när domaren är vek. Det spelar ingen roll hur mycket jag säger att personen ska ut ur salen. Just när det gäller ungdomar. Jag tror jag haft fem tillfällen när jag försökt få folk ur salen för att det blir som en skolklass där och det är helt uppenbart att dom sitter och grimaserar och så där. Jag tror att jag har fått med mig domstolen EN gång på att dom ska ut. En gång var det en väktare som gjorde en insats och stötte in i en av ungdomarna och sa: "Oj då, störande av ordning! Bra, då ska ni ut härifrån." Så då löste det sig! Det påverkar ju väldigt mycket att dom vill säga någonting överhuvudtaget. Det är ingen lagstiftningsfråga. Reglerna finns ju där.

En grupp utredare av organiserad brottslighet diskuterar ett annat säkerhetsproblem i samband med huvudförhandlingen, nämligen att målsägande på grund av lokalernas utformning behöver röra sig på ett sätt som kan öka rädslan snarare än minska den.

Intervjuperson 1: *Det är väl över hela Sverige så att man samlas i samlingshallen utanför, alla deltagare i rättegången. Man har slagits och så ska man gå in och vittna mot varandra. Det känns 1800-tal för mig.*

Intervjuperson 2: *Eller peka ut någon vars alla kompisar sitter på åhörläktaren. Den får du också gå igenom. Om förhandlingen redan har börjat ska du gå igenom ett rum där det är åhörläktare med diverse människor.*

Intervjuperson 3: *Till och med i säkerhetssalen. Då går du genom läktaren. Du går igenom kompisar som är där för att stötta den tilltalade.*

Respondenternas förslag gällande en tryggare rättsprocess

I enkäten som besvarats av utredare, målsägandebiträden, åklagare och verksamma vid brottsofferjourer föreslås följande åtgärder (den aktör som avses i förslaget anges inom parentes):

- ökade möjligheter till personskydd eller andra skyddsåtgärder (polis)
- ökade möjligheter till medhörning (målsägandebiträde och domstol)
- ökat stöd till vittnen för att därigenom stärka målsäganden
- anonyma vittnesmål (polis och domstol).

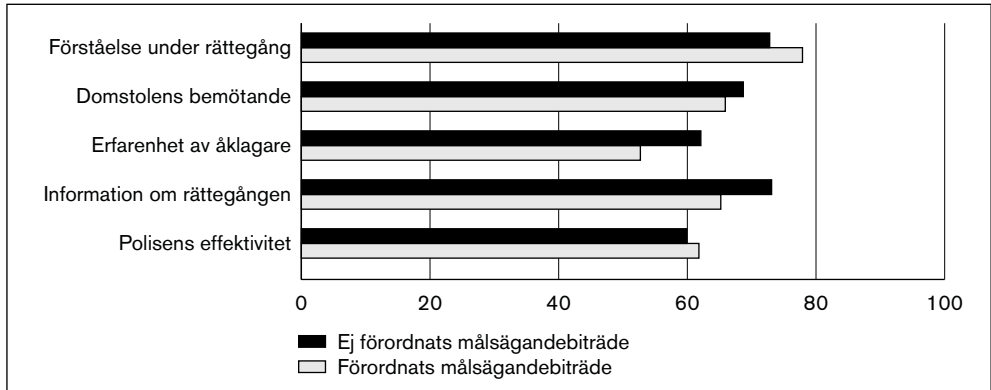
Ett bra målsägandebiträde

Det femte temat i enkäter och intervjuer med professionella och ideella handlar om målsägandebiträdets betydelse. I både intervjuer och enkäter framgår att målsägandebiträdet ses som en viktig del av det stöd som målsägande kan få. Värdet av ett målsägandebiträde kan avse flera rättssäkerhetsrelaterade vinster men också många gånger ett kunskapsmässigt, och i vissa fall känslomässigt, stöd som kan skapa ökad trygghet för målsäganden.

Målsägandebiträdets betydelse

INTU ställs frågan om man har haft ett målsägandebiträde eller inte och svaren på denna fråga kan sättas i relation till vissa erfarenheter man har haft under rättsprocessen. På så sätt blir det möjligt att i någon mån belysa vilken betydelse målsägandebiträdet kan ha. I diagram 4 nedan redovisas resultaten av en sådan jämförelse avseende fem erfarenheter under rättsprocessen.

Diagram 4. Jämförelse mellan målsägande som haft respektive inte haft målsägandebitråde med avseende på andelen målsägande med positiva erfarenheter av fem olika aspekter i rättsprocessen. Andel i procent.

Källa: NTU 2006–2014.

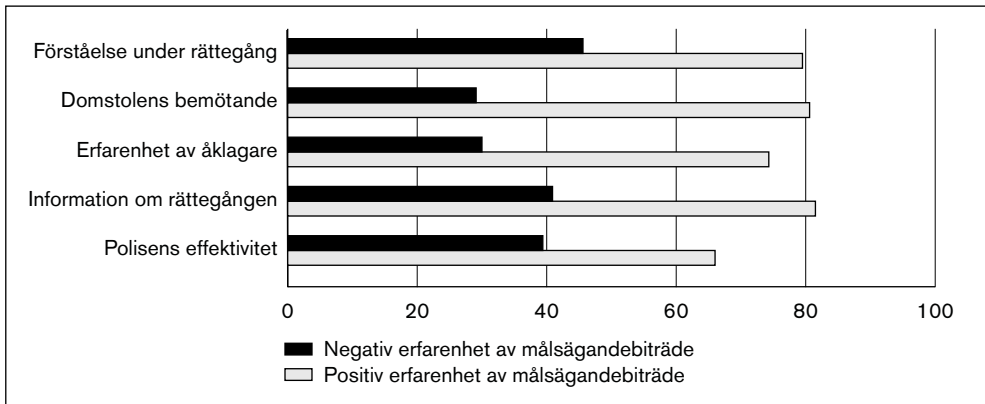
Av sammanställningen förefaller effekten av att ha haft ett målsägandebitråde som begränsad. I de fall målsägande som haft målsägandebitråde oftare har positiva erfarenheter än andra målsäganden gäller detta i första hand inställningen till åklagaren (62 procent bland dem som haft målsägandebitråde jämfört med 53 procent bland dem som inte haft det), huruvida informationen om rättegången varit tillräcklig (73 respektive 65 procent) samt domstolens bemötande (69 respektive 66 procent). Däremot tycks inte erfarenheterna av polisens effektivitet eller förståelse under huvudförhandlingen skilja sig åt på ett förväntat sätt. Här är det tvärtom något vanligare med positiva erfarenheter bland dem som *inte* förordnats målsägandebitråde.

En möjlig förklaring till de små skillnaderna mellan de som haft målsägandebitråde och övriga kan vara att utsatta som förordnats målsägandebitråde oftare har utsatts för brott som är mer svårutredda eller mer integritetskränkande. En liknande förklaring kan möjligen tillämpas på resultatet att andelen målsäganden som haft lätt att förstå rättegången är högre bland dem som inte haft målsägandebiträden, jämfört med dem som haft ett sådant stöd. Effekten av målsägandebiträdets stöd kan därför ses som att de *uppnår* samma nöjdhetsgrad som andra målsägande. Med en sådan tolkning följer alltså att målsägandebiträden kompenserar för de stödbehov som särskilt stödbehövande målsäganden kan ha. Som tidigare redovisats uppger målsägandebiträden också en högre andel medverkande än utredare och åklagare, trots att dessa ärenden i större utsträckning rör integritetskränkande brott och målsägande som därför kan känna tveksamhet inför att medverka (särskilt vid sexualbrott enligt Brås erfarenheter).

Större synliga effekter mellan dem som haft ”bra” respektive ”mindre bra” målsägandebiträden

Det framgick av diagram 4 ovan att skillnaderna i erfarenheter av rättsprocessen var relativt små i en jämförelse mellan dem som förordnats och dem som inte förordnats ett målsägandebitråde. Desto större skillnader tycks råda mellan dem som är nöjda respektive inte nöjda med sitt målsägandebitråde. Detta framgår av diagram 5 nedan.

Diagram 5. Jämförelse mellan målsägande som haft positiva respektive negativa erfarenheter av målsägandebiträdet med avseende på andelen målsägande med positiva erfarenheter av fem olika aspekter i rättsprocessen. Andel i procent.

Källa: NTU 2006–2014.

En möjlig tolkning av skillnaderna mellan dem som haft respektive inte haft målsägandebitråde är att vissa målsägandebiträden mer än andra kan påverka målsägandes upplevelse av rättsprocessen i positiv riktning. En annan tolkning är att målsägande som är missnöjda respektive nöjda med rättsprocessen också är missnöjda respektive nöjda med sitt målsägandebitråde. Den senare tolkningen innebär att målsäganden kan ha en generell erfarenhet av rättsprocessen i vilken målsägandebiträdet ingår som en del. Det är inte möjligt att utifrån NTU avgöra i vilken utsträckning som dessa tolkningar är korrekta, eller i vilken utsträckning de kompletterar varandra.

Utifrån intervjuer och enkäter ter det sig rimligt att dessa tolkningar kompletterar varandra i någon mån. Samtliga respondentgrupper är överens om att målsägandebiträdet fyller en viktig funktion för målsäganden, och i synnerhet om det förordnas inför det första målsägandeförhöret.³⁰

³⁰ Här avses utredarens första målsägandeförhör och inte de förhör som kan hållas med målsägande på plats i direkt anslutning till brottet inom ramen för de så kallade långtgående förstahandsåtgärderna.

En verksam vid brottsofferjourerna berättar:

Ju tidigare man får stöd i processen, desto större betydelse har det för hur man orkar med processen. Att det har förordnats ett målsägandebitråde inför första förhöret kan ha jättebetydelse för om man orkar hela vägen. Att man har någon som talar om vilka rättigheter man har och som beskriver själva rättsprocessen. Bara det kan vara en trygghet för en person som har blivit utsatt för brott. [...] Det är underskattat vilken betydelse målsägandebitråde kan ha.

I en av intervjuerna med kvinnojourer talar man vidare om skillnader i juridiskt stöd som följer av olika kunskapsnivåer hos målsägandebiträden, till exempel genom att inte ställa kompletterande frågor vid förhör, vilket kan påverka utredningens omfattning:

Vi har otroligt olika erfarenheter av målsägandebiträden. Många av dom här kvinnorna har ett målsägandebitråde som egentligen är duktig på något annat och det innebär att dom får ett målsägandebitråde som inte vet vad man ska fråga om för att det ska bli en komplett utredning. Man minimerar målet till en misshandel istället för att titta på det stora hela där det är en kvinnofridskränkning.

Målsägandebiträdets stöd är mångfacetterat och delvis omstritt

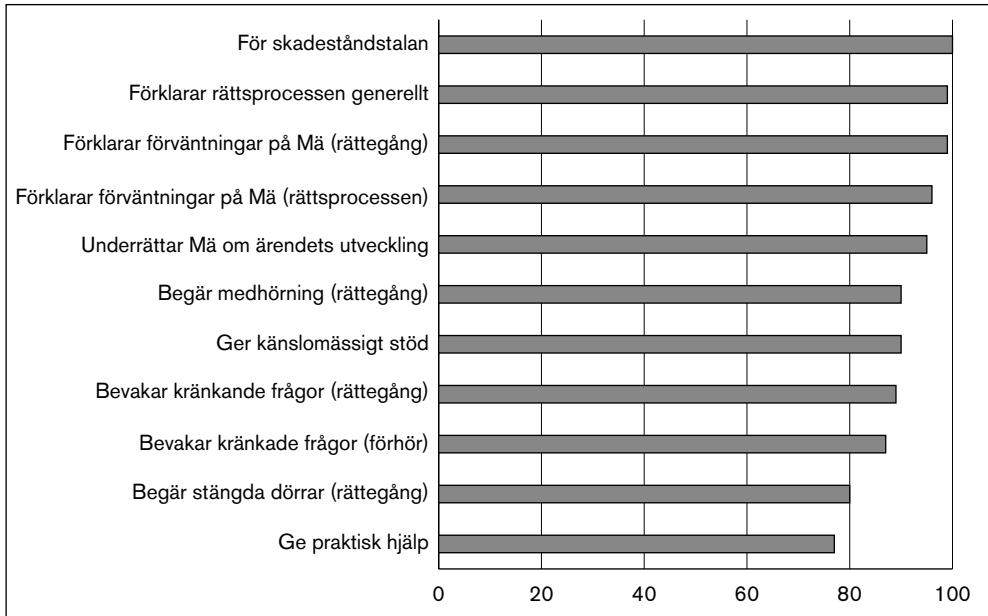
Målsägandebiträdets uppgifter är enligt lag (1988:609) om målsägandebitråde kortfattat och generellt formulerade, och Brå har därför tillfrågat advokater och biträdande jurister vad de gör i sin roll som målsägandebiträden. Av diagram 6 nedan framgår att det i uppdraget anses ingå en rad olikartade åtaganden, men också att det saknas konsensus kring flera av dessa uppgifter.

Den enda uppgift som samtliga målsägandebiträden är överens om är den att föra skadeståndstalan. I princip samtliga är också eniga om att det i uppdraget ingår att förklara rättsprocessens olika delar och de förväntningar som ställs på målsäganden under processens gång. Därefter avtar konsensus och endast omkring tre av fyra begär stängda dörrar³¹ vid rättegång och ger praktisk hjälp.³²

³¹ Begäran om stängda dörrar innebär att inte låta allmänheten befinna sig i rättsalen under en viss tid. Det kan komma ifråga då sekretessbelagda eller känsliga uppgifter kan framkomma och som innebär skada (se 5 kap. 1 § RB).

³² Vad som kan ingå i praktisk hjälp exemplifieras i lagens förarbeten med att hjälpa målsäganden med kontakter med andra myndigheter och stödorganisationer. "Självfallet bör biträdet i mån av behov under förundersökningsskedet också hjälpa målsäganden med kontakter med andra myndigheter och organ, t.ex. sjukvård, socialtjänst, kvinnojour eller brottsofferförening." Prop. 1987/88:107, s. 23.

Diagram 6. Uppgifter som advokater och biträdande jurister uppger att de gör i sin roll som målsägandebitråde till hjälp för målsäganden (Mä). Andel i procent.

I de intervjuer som hållits med målsägandebiträden framgår det vidare att det råder delade meningar om huruvida det åligger målsägandebiträdet att ge kurativt stöd. Bland dem som menar att det inte ingår anser vissa att de trots detta ibland går utanför sin roll och ger sådant stöd eftersom det ibland uppfattas vara en förutsättning för att kunna utföra uppgifter som ligger i rollen.

Dom flesta målsägandebiträden, dom som engagerar sig, är ju utanför den här ramen hela tiden i stort sett. Det här med kurativa åtgärder ingår egentligen inte i den. Det är svårt att vara ett bra målsägandebitråde när man håller sig inom den här lilla ramen.

Av intervjuerna framgår även att olika målsägandebiträden har olika förutsättningar för att uppfylla de förväntningar som målsäganden kan ha. Exempelvis menar man att mer oerfarna målsägandebiträden kan uppleva svårigheter i att tillvarata målsägandes intressen i form av att i rätten begära medhörning eller stängda dörrar.

Som målsägandebitråde har man under vissa omständigheter ganska långtgående möjligheter att påverka processen och biträda åtalet. Men är man ny i systemet är det klart att det är svårare att stå på sig på det sättet. Det innebär att man kanske inte utnyttjar möjligheterna på samma sätt vilket egentligen är

till men för målsäganden. Så återigen kommer jag till det att det krävs viss erfarenhet och pondus att biträda en målsägande och att kunna utnyttja dom verktyg som finns. Begära att det ska vara medhörning eller medlyssning till exempel.

Ett annat exempel som diskuteras är då målsägande med missbruksproblematik uteblivit från tidigare utsatta huvudförhandlingar, och då man uppfattar att man som målsägandebiträde förordnas av domstolen i syfte att öka chanserna att genomföra förhandlingen:

Intervjuperson 1: Det har varit utsatt tre gånger och personen har inte kommit. Då förordnar dom ett målsägandebiträde som ska försöka få dom dit. Det är ett svårt uppdrag. Det blir ett konstigt uppdrag för vi företräder ju målsägande och det är klart att man får informera om dom regler som gäller, att det kan dömas ut vite. Men samtidigt blir det att man ska försöka övertala dom till att komma till förhandlingen och det blir inte rätt. Det blir konstigt.

Intervjuperson 2: Man ska ju inte vara tingsrättens hantlangare på det sättet.

Det personliga och kurativa stödet har många innebörder

I Brås enkät till målsägandebiträden ställs frågan vad de uppfattar ingår i det personliga och kurativa stödet som nämns i lagens förarbete. I fritextsvaren framkommer fyra huvudteman: lyssna och stötta med juridiska inslag, lyssna och stötta utan juridiska inslag, uppmana till professionell och ideell hjälp samt att vara tillgänglig. Dessa redovisas i det följande.

Stöd med juridiska inslag

De uppgifter som målsägandebiträden nämner i detta sammanhang kan sorteras under tre olika rubriker: inför eller under utredning, i samband med rättegång samt åtgärder som kan tillämpas vid olika tidpunkter under rättsprocessen.

Inför eller under utredning:

- förklara rättsprocessen för att minska ovisshet
- förklara varför utredningar tar tid
- beskriva vad som händer i utredningen för att minska oro
- tala om familjerättsliga eller andra konsekvenser av en rättsprocess
- förhindra att förhör förstärker traumatisering
- beskriva vad som förväntas av målsäganden för att minska oro

- förklara beslut om nedläggning och åtal som ogillas för att undvika att målsäganden får upplevelsen av att rättsväsendet inte tror på dem.

I samband med rättegång:

- dämpa rädsla inför rättegång genom att i förväg besöka en rättssal
- översätta juridiken så att det blir lättare att förstå hur en rättegång går till samt de olika aktörernas roller
- begära medhörning och pauser under huvudförhandling
- se till att målsäganden befinner sig på en säker plats under rättegångspauser
- förklara varför enbart det rättsligt adekvata avhandlas i rätten och inte andra saker som för målsäganden kan tyckas vara av vikt.

Övrigt stöd:

- bevaka att olika aktörer i rättsprocessen beter sig korrekt gentemot målsäganden
- hjälpa till vid kontakter med andra myndigheter som till exempel vid ansökningar av olika slag
- samtal och stöd för att kunna ta sig igenom förhör och huvudförhandling, att förbereda och motivera målsäganden.

Lyssna och stödja bortom juridiken

Här nämner målsägandebiträderna en rad olika sätt på vilka de stödjer målsäganden. Bland annat ingår att låta målsäganden tala om sin stress och andra känslor och att bekräfta dessa. För att kunna gå vidare till juridiska frågor kan det ibland krävas att man lyssnar på målsägande vid flera tillfällen. Vidare ingår samtal om relationen med den misstänkte/tilltalade och varför denne agerade på det sätt som hen gjorde, lyssna på målsägandens berättelser om sin vardag efter händelsen, hitta stödpersoner och stödorganisationer åt målsäganden, ge anhöriga tips på hur de kan stötta målsägande samt att sätta proportioner på de risker som målsäganden upplever rädsla inför.

Ett målsägandebitråde beskriver i enkäten dessa samtal på följande sätt:

Samtal som man inte kan debitera eftersom dom inte har juridisk relevans, men som är nödvändiga om man vill få målsäganden att känna sig trygg och delta i processen. T.ex. får man ofta lite för mycket bakgrundshistorik och information om omständigheter mellan parter som känner varandra sedan tidigare. Men om man skulle säga "stopp" till målsäganden i

dessas delar förlorar man även information kring relevanta delar och framför allt målsägandens delaktighet och förtroende.

Ett målsägandebitråde beskriver olikheterna i engagemang i den kurativa delen på följande sätt:

Jag tror att när man får ett målsägandebitråde så ... inte sällan finns det dom som har det som ett reservuppdrag och dom kanske inte alltid har samma engagemang och möjlighet att lägga samma tid som andra. Så jag tror att det är personen bakom som är viktig. Speciellt när man kommer in på det kurativa. Vissa avskärmar sig från den biten.

Olikheter beskrivs även av andra aktörer än målsägandebiträden. En person verksam vid brottsofferjourerna berättar:

Det finns målsägandebiträden som bara går in och fokuserar på skadeståndet när de ändå har en skyldighet att beakta hela processen och finnas med som ett stöd. Men det stödet, det har jag fått höra flera gånger att: ”Det här är inte mina grejer. Jag ska inte sitta och hålla någon i handen. Det är inte vad jag gör. Jag är advokat.”

Vara tillgänglig

Detta tema hänger intimt samman med de åtaganden som nämnts ovan, eftersom de förutsätter att målsägandebiträdet gör sig tillgänglig för målsäganden. I enkäten framkommer ytterligare några mer specifika exempel på tillgänglighet, som att göra klart att målsäganden kan kontakta målsägandebiträdet när hen undrar över något, vara kontaktbar via mejl, sms, telefonsamtal och personliga möten under processen, möta upp med målsäganden om eller när ”det krisar” (oftast inför huvudförhandling), möta upp vid domstolsentrén samt att vid behov tillhandahålla näsdukar och vatten under huvudförhandlingen.

Vid sidan av goda erfarenheter av målsägandebiträden som gör sig tillgängliga, i vissa fall alla tider på dygnet, förekommer som nämnts tidigare även hänvisningar till vissa svårigheter att nå biträdet i intervjuerna.

Olikheter kan få konsekvenser

Som framgår av de exempel som målsägandebiträdena ger kan såväl det juridiska som det personliga stödet ges många innebörder. Vad ett målsägandebitråde kan göra för att hjälpa eller stödja sin klient handlar många gånger om vad målsägandebiträdet anser sig få och kunna göra utifrån en bedömning av vilka behov som föreligger och vad som anses ingå i uppdraget. Det innebär att olika målsäganden kan komma att erbjudas olika nivåer eller typer av stöd från målsägandebiträdet även i situationer som i

mångt och mycket liknar varandra. I den mån som olikheterna i stöd härrör från olika uppfattningar om vad som ingår i uppdraget kan detta däremot vara negativt för såväl målsägande som kvaliteten i de material rätten har att fatta beslut på.

Att det råder variation i det stöd som ges, och anses behövas för att förbereda klienten, kan också innebära svårigheter för målsägandebiträden att inför rätten motivera ersättning för den tid man lagt ner på ärendet i de fall målsägandebiträdet och rätten gör olika bedömningar av vad som är skäligt. Ett målsägandebiträde berättar:

[Det är] väldigt olika mellan domstolarna. Jag vet att där jag befinner mig, där prutar dom nästan aldrig. Men jag vet att det är annorlunda på andra domstolar. Så det beror på.

Tidigare förordnanden viktigt men inte enkelt

I flera intervjuer såväl som enkäter lyfts det fram att det är viktigt att förordnandet av målsägandebiträdet sker i ett tidigt skede. Detta motiveras inte enbart av att det kan underlätta för målsäganden på ett personligt och känslomässigt plan, även rättssäkerhetsmässiga aspekter på tidpunkten för förordnandet framförs. Målsägandebiträden illustrerar:

Intervjuperson 1: Det är jättejätte viktigt tycker jag att målsägande får riktigt god kunskap om vad som är det avgörande i den här förundersökningen, hur man ska berätta osv. Och det ska ske före förhöret, inte när första förhöret och andra förhöret har skett och sen i tredje förhöret så kommer målsägandebiträdet med. Då orkar dom liksom inte sätta igång från början igen.

Intervjuperson 2: Då blir det dessutom en annan vinkel, den vinkel som borde varit med från början i förhöret. Då kan försvararen säga att "Här har du ändrat uppgift, så sa du minsann inte första gången". Det blir tokigt, det är bättre att dom relevanta frågorna ställs direkt för då blir det inga ändringar, det är inga ändrade uppgifter utan det bara ser ut så. Det är bara att förhöret är ställt från olika utgångspunkter. Det är fortfarande ett jätteproblem att vi förordnas alldeles för sent.

Huruvida en person får ett målsägandebiträde eller inte avgörs av rättens bedömning av om villkoren för målsägandebiträde är uppfyllda enligt lagen om målsägandebiträde, i huvudsak baserat på ärendets brottsrubricering. Målsäganden kan dock ha varit utsatt för andra brott än dem som ingår i stämningsansökan. Hur en målsägande reagerar på utsatthet kan också antas variera av andra skäl än brottsrubriceringen. Det kan också vara förenat med svårigheter att förordna ett målsägandebiträde i ett

tidigt skede eftersom det då kan vara oklart om det som skett är ett brott, vilket brott som skett och vem som är målsägande. Härutöver kan det vara svårt att bedöma vilka stödbehov som föreligger såvida det inte ligger i öppen dag. Omständigheter som dessa kan också påverka de överväganden som behöver göras och därmed även när ett förordnande kan ske.

I Brås enkät ställs frågan till målsägandebiträden i vilket skede av rättsprocessen de vanligen förordnas. Av svaren framgår att en fjärdedel av respondenterna vanligen förordnas innan något förhör har hållits med målsägande. Vanligast är att förordnandet sker någon gång mellan första och sista förhöret med målsägande (42 procent). Den återstående tredjedelen uppger att de vanligen³³ förordnas efter att det sista förhöret har hållits.

Respondenternas förslag gällande målsägandebiträdet

I enkäten som besvarats av utredare, målsägandebiträden, åklagare och verksamma vid brottsofferjourer föreslås följande åtgärder (den aktör som avses i förslaget anges inom parentes):

- tidigare förordnanden av målsägandebiträden (domstol)
- fler förordnanden av målsägandebiträden (domstol)
- fler engagerade målsägandebiträden (målsägandebiträde)

³³ En närmare analys antyder att förordnandet möjligen sker något tidigare i storstäderna (en fjärdedel uppger att de vanligen förordnas efter sista förhöret), jämfört med drygt hälften (56 procent) bland målsägandebiträden som huvudsakligen arbetar i mellanstora och små städer. 81 målsägandebiträden uppger att de huvudsakligen arbetar i ett storstadsområde, medan 32 uppger mellanstor eller mindre stad.

Stödbehov i det rättsliga efterspelet

I detta kapitel kommer resultat rörande målsägandes situation efter polisutredningen, respektive huvudförhandlingen att redovisas. Avsnittet innehåller även belysningar av olika typer av stöd som saknas enligt professionella och ideella. Att belysa tillgången till och behoven av stöd efter rättsprocessen ingår i Brås uppdrag och är viktiga eftersom de kan påverka hur målsäganden ställer sig till en framtida medverkan.

Avslutningssamtal med målsäganden genomförs i hälften av ärendena

I enkäten till utredare inom polisen ställs frågan om det hålls någon typ av avslutande samtal med målsäganden i samband med att utredningen avslutas. Av svaren framgår att närmare hälften (45 procent) av samtliga utredare menar att avslutningssamtal hålls, antingen av dem själva, personal inom brottsoffer- och personsäkerhetsverksamheten, en annan anställd inom polisen eller i en kombination av ovanstående parter.

Dessa avslutningssamtal kan röra en rad olika frågor, exempelvis att man talar om den kommande rättegången (en fjärdedel av samtalen rymmer detta), information om hur man kan förebygga fortsatt utsatthet (en femtedel) och praktisk hjälp att förebygga fortsatt utsatthet (en tiondel). Det vanligaste temat i de avslutande samtalen gäller emellertid skälen till varför ärendet lagts ner (hälften av samtalen).

Detta innebär att en inte obetydlig andel av samtliga utredningar föranleder avslutande samtal där målsäganden har frågor kring nedläggningsgrunden. Det är troligt att målsäganden kan ha frågor kring nedläggningsgrunder också i de nedlagda ärenden där avslutningssamtal inte hålls.

Större begriplighet kring nedläggningar

De delar av informationsarbetet som anses särskilt eftersatta är dels den som rör den förklarande och preciserande informationen av nedläggningen av ett ärende, dels den information om nedläggning som anges i kvittot på att anmälan upprättats. Att det råder brist på förståelse kring nedläggningar framgår bland annat av att en fjärdedel av de utredare som besvarat Brås enkät bedömer att målsägande aldrig eller sällan förstår skälen för nedläggning.

Förklaring av nedläggningsbeslut

Den första delen av kritiken gäller den automatiserade informationen om att beslut om nedläggning har fattats. Här är kritiken tvådelad. Å ena sidan påpekar man att innehållet i nedläggningsbeslutet är begränsat till ett utdrag ur lagen som avser nedläggningsgrunden och saknar återkoppling till målsägandes ärende. Det betyder att beslutet inte innehåller information om vad som ligger bakom beslutet i det enskilda fallet. Å andra sidan kan i vissa fall den nedläggningsgrund som anges upplevas som direkt kränkande. Exempel på det är ”brott kan ej styrkas” då målsäganden har utsatts för brott eller ”spaningsuppslag saknas” i de fall målsäganden har kännedom om att det finns vittnen som inte har hörts. Målsägandebiträden berättar:

Intervjuperson 1: Målsäganden förstår ju ofta inte nedläggningsbeslutet alls.

Intervjuperson 2: Det beror på vilket målsägandebiträde dom har. Om dom nu har ett målsägandebiträde. Har dom ett målsägandebiträde som tar sitt arbete på allvar tar man ju kontakt med åklagaren och resonerar om varför det blev nedlagt. Och så informerar man klienten. Har man inte ett målsägandebiträde får man ju ingen information överhuvudtaget.

Utifrån målsägandes perspektiv har beslut om att lägga ner en utredning stor betydelse enligt ideella aktörer, och anledningen är att det är nära förknippat med upplevelsen av att inte bli trodd. En tjejjourpersonal skriver till Brå³⁴ om betydelsen av att förklara nedläggningen på ett sätt som inte förminskar målsäganden. Som exempel nämns särskilt de fall där åklagaren lägger ner fallet för att denne inte tror på en fällande dom. Jourpersonalen fortsätter:

När ett ärende läggs ner bör utredande polis också ringa upp målsägande och förklara varför ett ärende läggs ner innan information går ut via post. Ett besked via post ger inte tillräck-

³⁴ Representanten från tjejjouren kunde inte medverka under hela intervjun och kompletterade därför med skriftliga synpunkter.

lig information och det öppnar upp för tolkningar hos målsägande, som exempelvis att hon inte blivit trodd.

Även bland utredare uttrycks en kritik gentemot åklagare i samband med beslut om nedläggning. Ett par exempel från utredare inom polisen:

I dom ärenden där åklagare är FU-ledare borde det vara dom som framför sina beslut och motiverar dom för målsäganden.

En annan utredare:

Åklagaren är generellt dålig på detta. Delegerar det till utredaren. Ett bra signalvärde om åklagaren tog den här viktiga informationsbiten.

Precisering av nedlägningsbeslut

Den andra delen av kritiken läggs fram av målsägandebiträden som ofta får förklara beslutet för sina klienter. Denna del av kritiken består i att nedlägningsbesluten, utöver det abstrakta skälet för nedläggningen, innehåller alltför lite information för att målsägandebiträdet ska förstå vilka brott som lagts ner och vilka brott som fortfarande är under utredning.

Intervjuperson 1: Det största problemet är kanske inte att man använder för svåra ord utan att det är för lite information. Ingen information som har just med det här ärendet att göra, utan man har bara kopierat och klistrat in lagtext.

Intervjuperson 2: Ja, för står det bara ett K-nummer ... Jag menar, man får ett papper där det står: "Det här är nedlagt", men så fanns det en hel rad av andra händelser. Då undrar man: "Vilket är nedlagt? Allt eller?" Så ringer man polisen som säger: "Nja, lite oklart det där." Har det då dessutom hunnit gå till målsägande som ringer mig: "Är allt nedlagt?" "Det är lite oklart just nu." Då tappar man målsägandes förtroende.

Som nämnts tidigare är det inte alla målsägande som har ett målsägandebiträde som kan förklara nedlägningsbeslutet efter kontakt med åklagare. Då målsägande inte har mod, kraft eller språket för att själva ringa upp åklagaren och få en förklaring till den många gånger helt automatiserade informationen,³⁵ blir behovet av en väl formulerad och begriplig information särskilt viktig. Ett målsägandebiträde:

³⁵ Som framgår av citatet nedan, samt kontakt med Åklagarmyndigheten, använder åklagare vanligen citat av relevant lagtext samt i vissa fall vad som kallas närmare motiveringar. Dessa består i korta motiveringar, inte sällan en mening, som är förformulerade och valbara. Härutöver har åklagare även möjlighet att skriva utförligare motiveringar med egna ord. Denna möjlighet används dock sällan enligt Brås intervjupersoner.

Intervjuperson: *Då får dom [åklagarna] skriva lite mer utförligt. För nu är det helt mallartat. Nu har man bara en standardiserad text som inte har något att göra med det specifika ärendet.*

Intervjuare: *Och det gäller även dom målsägande som inte har ett biträde?*

Intervjuperson: *Ja. Ibland kan dom ju skriva fritext, men det är mycket sällan. [...] Jag förstår att man har mycket att göra, men för dom som inte har ett målsägandebiträde vore det ju bra om man skrev några rader.*

I samband med detta kan även nämnas att det i intervjuerna med målsägandebiträden lyfts fram exempel på olika praxis gällande möjligheterna att få ta del av underlaget (den ditintills genomförda utredningen) då beslut fattas om att lägga ner en förundersökning.³⁶ Då åtal väckts av åklagare torde målsäganden ha rätt att få en kopia av förundersökningsprotokollet, åtminstone i de delar som målsäganden biträder åtalet (SOU 2010:14, s. 304).³⁷

Otydlig information om nedläggning i anmälningsbegränsningen

Bekräftelsen som skickas hem till målsäganden på att anmälan om brott är upprättad kritiserar av såväl professionella som ideella för sitt otydliga språk. Detta gäller framför allt information om att ärendet kan komma att läggas ner, vilket ibland tolkas som att ärendet redan har lagts ner. En utredare berättar:

Papperen som går ut med automatik är skrivna på så löst språk att vanligt folk inte fattar vad det står. [...] Många säger: "Jag trodde ärendet var nedlagt. Jag fick hem ett papper om det." Och då är det en kopia på anmälan med information på baksidan vad som kan komma att hända.

Detta innebär att målsägande ibland lever i föreställningen att deras ärende är nedlagt, och att de därför inte kan utgöra ett stöd för utredningen, när utredningen i själva verket är pågående. Vid sidan av denna kvalitetsförlust för utredningen kan det också komma att ses som en informationsbrist av målsägande då de i ett långt senare skede plötsligt kan komma att kallas till förhör eller

³⁶ I de fall åklagare fattar beslut om att inte inleda eller lägga ner en förundersökning eller att inte väcka åtal, har målsägande möjlighet att begära att få ta del av handlingar i ärendet. Åklagaren ska då göra en prövning enligt Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), 35 kap. 1 § 1 p.

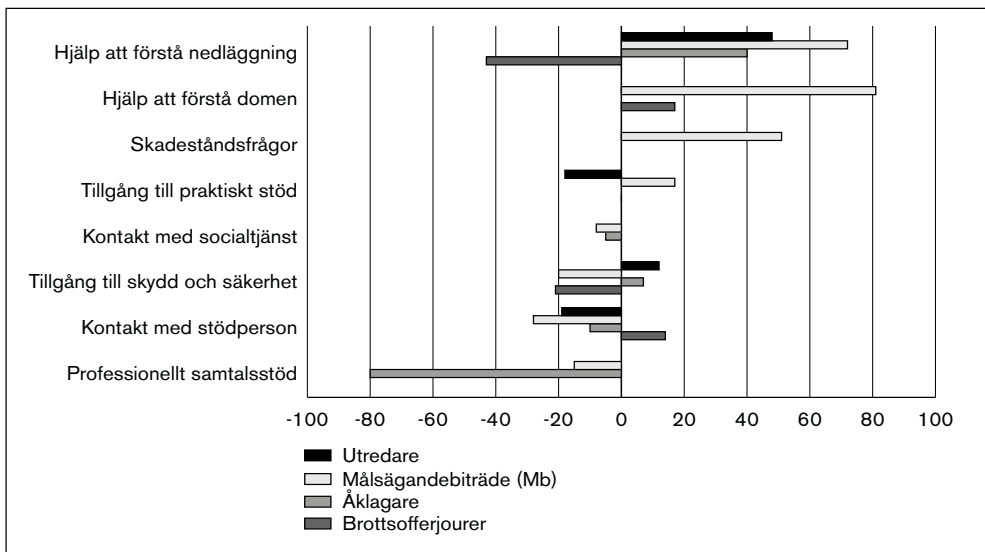
³⁷ Kopian är avgiftsfri enligt avgiftsförordningen (1992:191) 21 § och kan begäras ut från någon av de handläggande myndigheterna. Målsäganden betraktas som en part i den del av målet som målsäganden biträder (20 kap. 8 § RB).

huvudförhandling. Inte sällan beskrivs detta som att komma ”som en blyxt från klar himmel” eftersom lång tid vanligtvis har gått och målsägande kan ha börjat lägga brottshändelsen bakom sig.

Efter rättegången

De professionella och ideella grupper som svarat på enkäterna och deltagit i intervjuerna har, som tidigare nämnts, olika insyn i målsägandens situation under och efter rättsprocessen. Det beror i huvudsak på de uppgifter man har, vilket i sin tur styr under vilka faser och situationer och med vilka målsäganden man har kontakt. Det betyder att man inte på ett enkelt sätt kan jämföra olika professionellas och ideellas svar. Snarare bör de ses som att de kompletterar varandra. I diagram 7 nedan redovisas balansmått för olika stödformer efter rättsprocessen per respondentgrupp.

Diagram 7. Tillgång till hjälp och stöd efter utredningen/rättsprocessen enligt professionella och verksamma vid brottsofferjourer. Balansmått (se Bilaga 3). Andel i procent.

Eftersom de olika respondentgrupperna inte har inblick i samtliga delar, har inte alla fått svara på samma frågor kring målsägandes stödbehov (i de fall en respondentgrupp inte har ett plus- eller minusvärde i figuren har inte frågan om den aktuella stödformen ställts).³⁸ Svaren på frågorna om i vilken mån olika stöd ges i

³⁸ Ett undantag från denna princip är brottsofferjourernas svar på frågan huruvida målsäganden har tillgång till praktiskt stöd. Här uppgår balansmättet gällande brottsofferjourernas svar till plus minus noll (lika många respondenter angav att målsäganden "sällan" eller "ganska sällan" har tillgång till detta stöd som antalet "ofta" eller "ganska ofta").

förhållande till de behov man uppfattar finns visar att det finns möjligheter att underlätta ytterligare för målsägande.

Ett exempel på ett område där det enligt åklagare råder brist på stöd är professionellt samtalsstöd. Vidare framgår att en majoritet av professionella anser att det finns ett underskott på stödpersoner. Tillgång till skydd och säkerhet är en annan stödform som inte i någon respondentgrupp uppfattas finns till hands i den utsträckning som målsäganden har behov av detta. Bland åklagare och verksamma inom brottsofferjourerna är det fler som uppger att det sällan eller ganska sällan finns tillgängligt än de som säger att behoven tillgodoses ofta eller ganska ofta. Detta går i linje med att åklagare och verksamma inom brottsofferjourerna oftare än poliser och målsägandebiträden ser trygghetsrelaterade brister. Det ska också vägas in i tolkningen av resultaten ovan att olika respondentgrupper utifrån sin plats och roll i rättsprocesser har olikartad tillgång till information, vilket åtminstone delvis resulterar i olika riskbedömningar.

Av diagrammet ovan framgår även att professionella uppfattar att en majoritet av målsäganden får hjälp att förstå nedläggningen av ett ärende ganska ofta eller alltid vid behov. Samtidigt uppger en majoritet inom brottsofferjourerna att målsäganden sällan eller aldrig vid behov får hjälp med detta.

En del av förklaringen till dessa olika bilder kan vara att personer som söker hjälp hos brottsofferjourer har ett något större stödbehov än de som inte sökt upp eller tagit emot hjälp härifrån. Men det kan heller inte uteslutas att professionella bedömer att de har gett stöd och hjälp *i den mån som det kan förväntas av dem*, även om detta inte alltid hjälper målsäganden att faktiskt förstå skälen för nedläggningen. Att målsäganden kan uppleva att hjälpen att förstå nedläggningsbeslut inte räcker till framgår också i intervjuer med såväl utredare, målsägandebiträden som ideella.

Hjälp från målsägandebiträde efter huvudförhandling möter hinder

I intervjuer med målsägandebiträden framkommer att deras klienter ibland kontaktar dem för ytterligare hjälp efter huvudförhandling. I huvudsak gäller detta hjälp i samband med utbetalande av skadestånd, men det kan också förekomma förfrågningar från Kriminalvården om att förmedla information till målsäganden när den dömde har permission eller frisläpps efter avtjänat fängelsestraff.

Som framgick av diagram 7 ovan anger en majoritet av målsägandebiträden att de vanligen tillgodoser stödbehov ifråga om skadestånd. Att målsäganden kontaktar biträdet för att få hjälp

med utbetalningen av utdömt skadestånd lyfts också fram i intervjuer med målsägandebiträden. Här menar man att man normalt sett hjälper målsäganden att fylla i och skicka ansökan om att få skadeståndet utbetalat till Kronofogdemyndigheten (vilket krävs för att skadeståndet ska utbetalas).

I intervjuer med verksamma inom brottsofferjourerna och Stödcentrum för unga brottsoffer, men också med vissa målsägandebiträden, framkommer en delvis annan bild. Då en målsägande kontaktar sitt målsägandebiträde för att få hjälp med skadeståndsutbetalningen får denne ibland till svar att målsägandebiträdesuppdraget är slutfört. För målsägande kan detta komma som en negativ överraskning, då ärendet för deras del inte är avslutat (eftersom de ännu inte fått skadeståndet utbetalat). Men det kan också innebära att målsäganden inte får skadeståndet utbetalat överhuvudtaget. Det framkommer nämligen att brevet som skickas till målsägande om att ansöka om att få skadeståndet utbetalat förmedlas på ett sådant sätt att mottagaren dels lätt kan få intrycket av att denne själv avkrävs en inbetalning till Kronofogdemyndigheten, dels att mottagaren inte förstår att det handlar om en ansökningshandling (utan tror att det rör sig om information av något slag).

Det framkommer även i olika intervjuer att målsägandebiträdets stöd ibland kan avslutas på ett sätt som för målsäganden kan upplevas som abrupt efter avslutad huvudförhandling. En verksam inom brottsofferjourerna berättar:

När rättegången är avslutad så liksom stryps all kontakt och målsägande sitter och bara: "Hallå, vad hände?" Så får dom inte tag på advokaten. Den ringer inte ens tillbaka när dom lämnar meddelande. Alltså, det är hemskt!

Ett annan situation som kan uppkomma efter avslutad process är att vissa målsägandebiträden, då deras klienter ber om hjälp med skadeståndet efter domen, erbjuder målsäganden sina tjänster mot betalning. Verksamma inom brottsofferjourerna berättar:

Intervjuperson 1: Det händer något magiskt när man har avslutat rättsprocessen och överklagandeprocessen är klar, när man ska driva in skadeståndet. Vissa advokater erbjuder hjälp: "Vi kan hjälpa dig att driva in det här, men då får du betala för det." Då handlar det helt plötsligt om att man ska betala för en tjänst som inte är kopplad till rättsprocessen, som dom [målsägandebiträdena] inte får ersättning för när dom lämnar kostnadsräkningen.

Intervjuare: Samma advokat som under processen?

Intervjuperson 2: Precis. Som erbjuder: "Vi kan driva in skadeståndet åt dig för vi vet hur den här processen fungerar, men

då kostar det 1 500 spänn i timmen att vi gör det.” Och det handlar om att fylla i blanketter till Kronofogden och se till att domstolshandlingarna kommer till Kronofogden. Det är det dom gör.

Målsägandebiträden kan även bli ombedda av Kriminalvården att förmedla information till målsägande. Målsägandebiträden berättar att Kriminalvården kan kontakta dem för att vidarebefordra information om permissioner och frisläppanden av den dömda i de fall målsäganden är svår att nå. Detta gäller särskilt i de fall målsäganden har skyddade personuppgifter eller bor på hemlig adress. Dessa uppdrag kan komma mycket lång tid efter att målsägandebiträdesuppdraget är slutfört och ta mycket tid i anspråk.

Stöd utanför den rättsliga ramen kan underlätta medverkan

Vid sidan av de behov av stöd som redovisats i denna rapport visar intervjuer och enkätresultat på att målsägande kan ha andra stödbehov än de som ryms inom en strikt rättslig ram. Detta gäller särskilt för tre kategorier av målsäganden: kvinnor, unga och personer som misstror rättssystemet. Även om stödet inte utförs av aktörer inom rättsväsendet och rättsprocessen kan tillgodosendet av dessa behov i hög grad påverka målsägandes förmåga att medverka.

Att identifiera stödbehov

De stöd som målsägande får tillgång till eller information om styrs i hög grad av vad målsägande själv uttrycker att denne behöver. Till viss del styrs det även av hur och i vilken mån professionella uppfattar att målsäganden har stödbehov.³⁹

En klar majoritet av utredare inom polisen, målsägandebiträden och verksamma inom brottsofferjourerna som besvarat enkäten uppger att det generellt sett varken är lätt eller svårt att bedöma om målsäganden behöver stöd. Det kan därför antas att variationsrikedomen i mötet med utsatta är mycket stor och att möjligheterna att identifiera stödbehov är beroende av kunskap hos den som möter målsäganden och förutsättningarna (exempelvis tid) att använda denna.

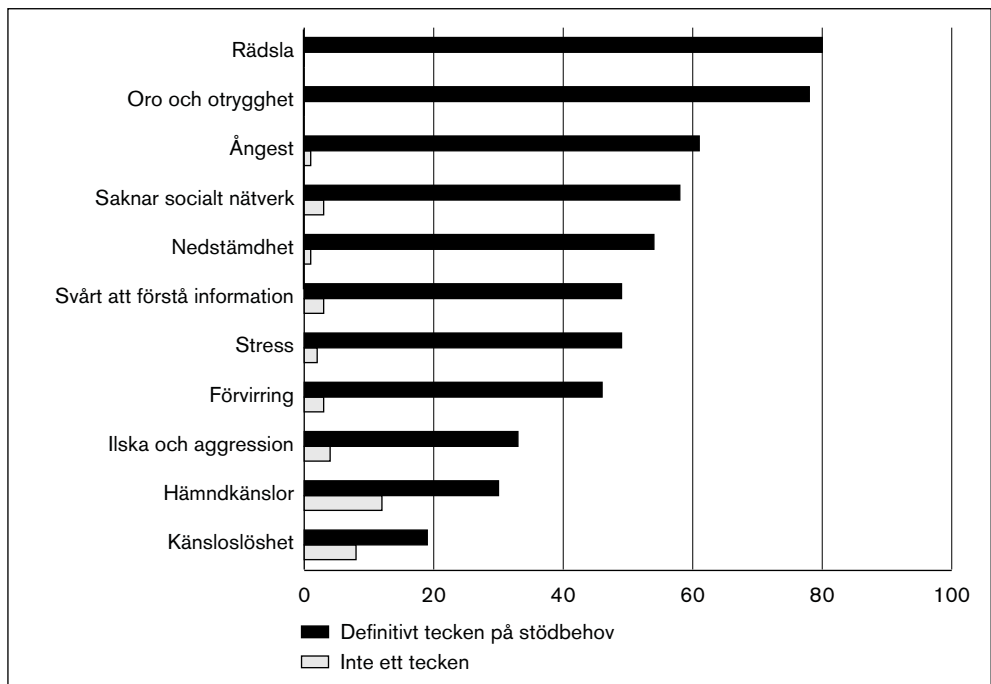
En grupp som nämns i flertalet av de intervjuer som gjorts med professionella och ideella och vars behov kan vara särskilt svåra

³⁹ Polisen har möjlighet, även om målsäganden tidigare uttryckt att stöd inte behövs, att notera i RAR om stödbehov ändå bedöms föreligga, exempelvis i form av skyddsåtgärder. RAR står för Rationell anmälningsrutin och är det system i vilket polisen registrerar anmälda brott. Se även Europaparlamentets brottsofferdirektiv, kap. 4, artikel 22, gällande individuell bedömning av skyddsbehov.

att identifiera och tillgodose är personer med olika neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Utsatta i dessa grupper löper därmed högre risk att inte få det stöd de behöver på grund av att funktionshindren⁴⁰ inte uppmärksammas av rättsväsendet och andra aktörer. Även om funktionsnedsättningen identifieras kan det ändå saknas relevant stöd.

Såttillvida att Europaparlamentets brottsofferdirektiv anger att individuella bedömningar av målsägandes stödbehov ska göras, kan en rad olika faktorer vägas in i denna bedömning. I Brås enkät tillfrågas poliser, målsägandebiträden och verksamma inom brottsofferjourerna bland annat om vad som hos målsäganden kan uppfattas som tecken på att målsägande är i behov av stöd. Resultatet redovisas i diagram 8 nedan.

Diagram 8. Samtliga professioners bedömning (genomsnitt) av vilka tecken hos målsägande som definitivt är ett tecken på att hen är i behov av stöd samt vilka tecken som inte utgör tecken på stödbehov ("Kan vara ett tecken" redovisas ej). Andel i procent.

Resultaten som redovisas i diagrammet ovan tyder på att målsägande som uppvisar reaktioner i form av rädsla och otrygghet

⁴⁰ Begreppet funktionshinder definieras här som ett förhållande mellan en funktionsnedsättning och en specifik miljö (se www.socialstyrelsen.se). Ett funktionshinder kan därför uppstå i vissa miljöer som inte är anpassade för en given funktionsnedsättning.

har större chans att få tillgång till stöd, förutsatt att de ger uttryck för sin utsatthet och rädsla. Av enkätsvaren framgår också att frånvaro av känslouttryck sällan uppfattas som ett tecken på att målsägande behöver stöd, vilket kan innebära att personer som inte ger tydliga uttryck för sina reaktioner förbises.

Icke-rättsligt stöd saknas vid en dryg tiondel av händelserna

I vilken mån målsägande får tillgång till stöd är i hög grad beroende av att stödbehoven uppmärksammas. Förutsatt att stödbehoven blivit kända, redovisas här utifrån NTU i vilken grad målsägandes stödbehov utöver de strikt rättsliga tillgodoses. Som framgår av tabell 8 nedan upplever endast omkring en tiondel att de haft stora eller ganska stora behov som inte har tillgodosetts av ideella eller kommunala stödverksamheter.

Tabell 8. Stöd från ideell organisation, socialtjänst eller arbetsgivare samt förekomst av stora eller ganska stora stödbehov som inte tillgodosetts.⁴¹ Händelser rapporterade av personer som haft kontakt med rättsväsendet med anledning av brotthändelse under det senaste året. Andel i procent.

	Sexual- brott	Hot	Miss- handel	Person- rån
Erbjudits ideellt stöd	10	8	12	15
Fått ideellt stöd*	53	50	43	37
Fått stöd från socialtjänst	2	3	4	2
Fått stöd från arbetsgivare**	-	52	55	47
Stort eller ganska stora behov som ej tillgodosetts	16	15	11	11

* Frågan ställs endast till dem som svarat att de erbjudits stöd av ideell organisation.

** Frågan ställs endast till dem som utsatts för det aktuella brottet med anledning av sitt yrke.

Källa: NTU 2006–2014.

Vid den tiondel av de rapporterade händelserna där de utsatta uppger att de erbjudits ideellt stöd har endast omkring hälften fått det. En möjlig förklaring till detta kan vara att det inte i alla landets kommuner finns ett sådant stöd som målsägande är eller upplever sig vara i behov av, och att den ideella organisationen hänvisat målsäganden vidare. I intervjuer med ideella framkommer även exempel där målsägande fått stöd men ändå inte uppfattat det som tillräckligt.

⁴¹ NTU efterfrågar inte om erhållet stöd från andra än ideella organisationer, socialtjänst och arbetsgivare. Vilken grad av stöd som erhålls från exempelvis polisen kan därmed inte bestämmas med hjälp av NTU.

Att man inte fått förväntat eller tillräckligt stöd, och därför angett att man inte fått stöd, kan också vara en av anledningarna till att endast ett par procent av de utsatta uppger att de fått stöd från kommunernas socialtjänster. En ytterligare anledning kan vara att man redan före brottshändelsen har ett pågående ärende och erhåller stöd från socialtjänsten, och att man av den anledningen inte uppger att man erbjudits stöd med anledning av brottet (och därmed inte heller ingår i redovisningen av andelen som fått stöd från socialtjänsten). I intervjuer med verksamma vid ideella organisationer framkommer också att det finns ett visst motstånd till att vända sig till socialtjänsten. Dels för att det är en myndighet med maktbefogenheter, men också för att socialtjänsten förknippas med socio-ekonomiska svårigheter eller marginalisering.

Verksamma vid brottsofferjourerna berättar om hur målsägandes känsla av vem man är och vem man anses vara har betydelse för hur man ställer sig inför kontakt med socialtjänsten:

Intervjuperson 1: Det är två olika grupper. Om man identifierar sig som ett brottsoffer har man inte samma tröskel att gå till socialtjänsten: "Jag har rätt till saker, jag är utsatt, jag är ett brottsoffer." Men dom som kommer till mig och säger "Jag är inget brottsoffer. Jag är självständig och stark, men jag behöver någon som lyssnar", där är tröskeln mycket högre.

Intervjuperson 2: Jag tror att det också har att göra med vilken identitet man har och vilken roll i samhället man har. Är man invandrare vill man inte belasta samhället, för det är det man matas med i media hela tiden. "Invandrare kommer hit och dom lever på bidrag och så." Säger man: "Du, vi skulle behöva koppla in socialtjänsten." "Waaaaah!" Dom vill inte bli en del av den identiteten.

En verksam på en kvinnojour berättar om problem som kvinnor med missbruk kan uppleva:

Kommer du in till socialtjänsten som kvinna med barn får du i bästa fall det stöd du ska ha för man vet hur våldet slår. Och man får även andra stödinsatser av polisen som tar dig på allvar. Men har du ett missbruk så anses våldet vara en del av det som präglar missbrukarvärlden, som att våldet inte drabbar dig på samma sätt för att du har ett missbruk. Det här är genomgående i myndigheters bemötande och den vetskapen bär kvinnorna på.

När livet upphört att fungera

I vissa fall kan målsägande till följd av brottet eller brotten se sig tvingade att lägga större delar av sin vardag bakom sig. Till

dess att man åter funnit former för en ny vardag kan sådana målsägande ha stora behov av stöd för att kunna medverka i en rättsprocess.

I en intervju med en kvinnojoursorganisation exemplifieras behoven av stöd och hjälp vid sidan av de rättsliga på följande sätt:

Det finns ju ingenting som fungerar. Allting är sönder. [...] Det är nödvändigt för att kvinnorna ska komma ur den här situationen som dom befinner sig i, att man faktiskt får stöd i alla olika delar som handlar om livet och det som handlar om rättsprocess och det trauma man befinner sig i.

En målsägande berättar:

T.ex. såna saker som att barnbidragen inte var skrivna på mig och att bara kontakta Försäkringskassan och berätta vad som har hänt ... Det är inte någon som hjälper dig. Och bara att komma på allt man måste göra och allt man måste fixa ... skolgångar, att barnen har någon att prata med, posten, anmäla, alltså allt det där. Man känner sig extremt ensam och jag förstår kvinnor som går tillbaka. Det blir en polisanmälan men det finns inga bevis. Man orkar inte själv. Det är inte bara att du slåss med den du har blivit utsatt av. Du får slåss med myndigheter om att dom ska lyssna på dig och tro på dig. Du får slåss för att dom ska hjälpa dig, att dom ska höra av sig, att dom ska återkomma. [...] Man är väldigt utsatt. Man är utsatt i många saker. Inte bara i rättsprocessen. Du kan tänka dig själv att fly från ditt liv.

Bristande stöd i tre avseenden

En av de frågor som ställdes till utredare inom polisen har gällt hur man ser på målsägandens situation efter utredningen (oavsett om det har väckts åtal i ärendet eller inte). Målsägandes situation har fått bedömas i olika avseenden, nämligen i vilken utsträckning målsägande har tillgång till skydd och säkerhet, har tillgång till praktiskt stöd samt i vilken utsträckning målsägande har tillgång till känslomässigt stöd. Utredarnas bild av målsägandes situation redovisas i tabell 9 nedan. Resultaten tyder på att det finns en betydande andel målsägande som har stödbehov som inte tillgodosetts i samband med att polisutredningen avslutats.

Tabell 9. Tillgång till stöd efter avslutad utredning enligt utredare inom polisen. Andel i procent.

Behövande målsägande ...	Aldrig/ Sällan	Alltid/Ofta
... har tillgång till skydd och säkerhet	44	56
... har tillgång till praktiskt stöd	59	41
... har tillgång till känslomässigt stöd	59	41

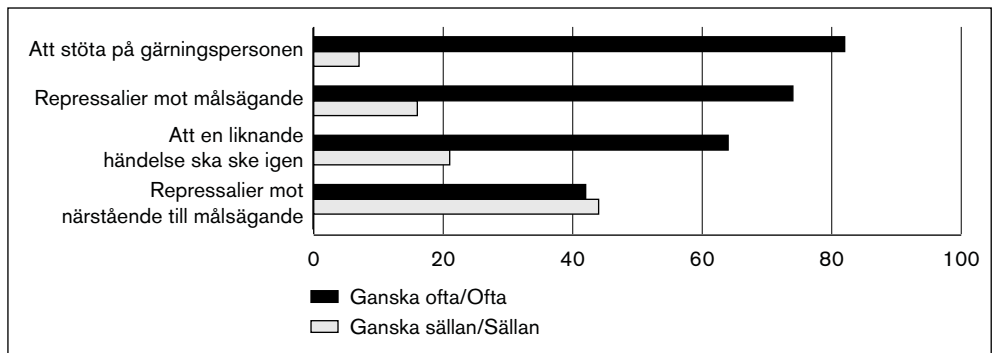
En majoritet av utredarna uppfattar att behövande målsägande sällan har tillgång till praktiskt och känslomässigt stöd. Det är också en anmärkningsvärt hög andel utredare (44 procent) som upplever att behövande målsägande sällan får tillgång till skydd och säkerhet.

Grupper av målsägande som särskilt berörs av stöd (utöver strikt rättsliga) är personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, personer som traumatiserats, unga och de som blivit utsatta för en typ av brottslighet som föranleder genomgripande förändringar i livsföringen. I det senare fallet kan det handla om personer som är i färd med att lämna ett kriminellt nätverk eller kvinnor som är i färd med att lämna en våldsam partner.

Behov av ökad trygghet

I enkäten till åklagare ställdes frågor kring vad målsägande är rädda för efter avslutad rättsprocess. Som framgår av diagram 9 nedan handlar rädslan enligt åklagarnas bedömning i första hand om att stöta på gärningspersonen igen. Det är samtidigt viktigt att ha i åtanke att dessa resultat inte speglar hur ofta målsägande bedöms som rädda av åklagare, utan vad rädslan uppfattas bestå i.

Diagram 9. Vad målsägande är rädda för efter avslutad rättsprocess enligt åklagare.⁴² Andel i procent.

Enligt åklagarna är det också vanligt att rädslan inte bara handlar om att träffa på gärningspersonen, utan också att denne ska hämnas på målsäganden, liksom att det som skedde eller något liknande ska hända igen. Det är enligt åklagarna mindre vanligt att målsägande är rädda för att repressalier ska riktas mot närstående, även om en tredjedel av åklagarna menar att också detta är en vanlig rädsla.

⁴² Enkäten innehöll också ett svarsalternativ "Annat". Det var dock endast en dryg tiondel av åklagarna som angav att rädsla bland målsägande handlade om annat än det som anges i diagram 9.

De olika material som Brå samlat in visar att professionella och ideella särskilt lyfter fram tre grupper vars trygghet och/eller säkerhet upplevs som låg. Detta gäller unga, kvinnor som utsatts för brott av närstående (partner eller familj/släktingar) och målsäganden i ärenden som avser organiserad brottslighet eller som lever under inflytande av annat parallellt rättssystem. De två senare gruppernas situation omtalas i första hand av utredare inom polisen och målsägandebiträden. Dessa tre grupper kommer att belysas närmare i de följande avsnitten.

Vanligare att kvinnor saknar stöd än män

Generellt sett upplever kvinnor en större brist på stöd än män, vilket kan ses i tabell 10 nedan. Kvinnor uppger att de haft ett stort eller ganska stort stödbehov som inte tillgodosetts i en knapp femtedel av samtliga händelser oavsett typ av händelse, medan männen uppger att de saknat stöd i omkring en tiondel av samtliga händelser.

Tabell 10. Stort stödbehov som inte tillgodosetts. Andel i procent. Händelser.

	Sexualbrott	Hot	Misshandel	Personrån
Män				
16–34 år	13	8	4	7
35–79 år	14	14	10	10
Kvinnor				
16–34 år	14	15	17	14
35–79 år	20	20	22	18

Källa: NTU 2006–2014.

En analys av erhållit stöd (se tabell 11 nedan) visar vidare att kvinnor i den äldre ålderskategorin inte bara är den grupp som oftast saknar stöd, utan också den grupp som oftast uppger att de erhållit stöd. Detta indikerar att kvinnor i högre utsträckning än män utsätts för brott som påverkar deras livsföring.

Tabell 11. Andel som erhållit stöd från antingen ideell organisation (bland dem som erbjudits stöd), socialtjänst eller arbetsgivare. Andel i procent. Händelser.

	Sexualbrott	Hot	Misshandel	Personrån
Män				
16–34 år	1	11	9	8
35–79 år	4	16	26	16
Kvinnor				
16–34 år	7	21	22	13
35–79 år	8	31	41	12

Källa: NTU 2006–2014.

Tabell 11 pekar även på att äldre utsatta, oavsett kön, oftare uppger att de erhållit stöd. Detta kan ha flera förklaringar. Exempelvis kan skillnaderna spegla att de händelser som drabbar yngre något oftare är lindrigare. Det kan också hänga samman med att yngre personer i högre grad än vuxna i någon mån saknar kunskap som gör det möjligt att skaffa sig det stöd som behövs. Det är också möjligt att unga i något högre utsträckning än vuxna inte vill identifiera sig som ett "brottsoffer" och därför inte tillkännager sina stödbehov (Burcar 2005).

Tillfälliga och permanenta boenden betydelsefullt

Ett viktigt stöd för utsatta kvinnor och mödrar är enligt personal från kvinnojourer möjligheten till ett tillfälligt eller permanent boende. Ett nytt boende kan dels innebära större möjligheter att undvika fortsatt utsatthet, men det kan också underlätta för målsäganden att gå vidare med en rättsprocess gentemot gärningspersonen. Särskilt om boendet hjälper kvinnan att återfå ett mått av lugn och ro i kombination med motiverande och informerande samtal med personalen. En målsägande berättar:

Det absolut viktigaste är att få veta vilken hjälp och stöd man kan få. Som i mitt fall. Jag utsattes för brott av en man som jag bott med och som jag också var väldigt, väldigt rädd för. Det är ett stort steg att våga anmäla den personen. Jag hade nog aldrig vågat anmäla dom här händelserna om jag inte hade varit på ett jourhem. Jag var så rädd för honom.

Tillgången till skyddade boenden är dock begränsad. Enligt en av landets större kvinnojoursorganisationer tvingades man hösten 2015 avvisa kvinnor vid två av tre söktillfällen (räknat per tillfällen, ej personer). Anledningen är att kvinnorna inte får tillgång till ett nytt boende av kommunerna efter att de mottagit den akuta hjälpen och därför blir kvar på jourernas boenden.

Det är jättesvårt. Våra kvinnojourer avisar ju två tredjedelar för att det inte finns plats. Förhoppningsvis får dom plats någon annanstans, men det förstår alla som har lite kunskap om det här att det kan räcka med dom här "nejen" eller den här väntetiden för att: "Nej, jag skiter i det här, jag går tillbaka." [...] Det finns inga utslussningslägenheter. Vissa av våra jourer har ju samarbete med privata värdar, men dom här kvinnorna får ju liksom konkurrera på samma marknad som alla andra som behöver en bostad.

Även om frågan om tillfälliga eller permanenta bostäder för målsäganden vanligen tas upp i samband med kvinnor och barn som utsatts för våld av en våldsam manlig partner, nämns även andra grupper. Att få tillgång till en bostad på en annan ort kan

vara betydelsefullt även för personer som är i behov av att skapa distans till ett kriminellt umgänge. En ex-kriminell berättar:

Om vi säger att jag hade gjort en anmälan och dom åker dit, vad får de? Två, tre månader? Och sen då? Jag ska leva i verkligheten ... vi bor i samma område. Jag lämnade allt. Jag skulle avsluta min utbildning det året. Jag sket i allting och bara drog från landet.

De som misstror rättssamhället

Totalt sett i enkäten svarar en majoritet av professionella och verksamma vid brottsofferjourer (72 procent) att det finns grupper av målsägande som samhället idag saknar stöd för. Den grupp som respondenterna i första hand hänvisar till i detta sammanhang är personer som misstror rättsväsendet eller lever i parallella rättssystem.

Tabell 12. Målsägandegrupper som samhället saknar stöd för enligt professionella och verksamma vid brottsofferjourer.

Respondentgrupp	Vanligast	Näst vanligast
Utredare och åklagare	Personer som misstror rättsväsendet eller lever i parallellt rättssystem	Personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar
Målsägandebiträden	Personer som misstror rättsväsendet eller lever i parallellt rättssystem	Personer med missbruksproblem
Brottsofferjourer	Personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar	Personer med annat modersmål

Av intervjuer med utredare och målsägandebiträden framgår att denna kategori kan inrymma vitt skilda livssammanhang, som till exempel personer som lever i kriminella nätverk, men också personer som bor i socio-ekonomiskt utsatta områden med en lägre grad av samhällelig anknytning eller integration. Att dessa saknar stöd följer delvis av att de vänder sig till rättsväsendet i lägre utsträckning, men det kan också bero på att man inte alltid känner till sina rättigheter.

Som framgår av tabell 12 menar också många professionella och verksamma vid brottsofferjourer att personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar utgör en grupp som idag saknar stöd i samband med rättsprocesser. Utifrån de intervjuer som gjorts ska detta resultat inte tolkas som att personer med funktionsnedsättningar medverkar i rättsprocesser i lägre utsträckning på grund av bristande stöd. Däremot kan rättsprocesser på olika sätt underlättas för såväl dessa målsäganden som för professionella med ett utökat stöd.

Andra grupper som nämns av professionella och ideella i enkäterna är våldsutsatta hbtq-personer, etniska minoriteter, hemlösa och eu-migranter. Vidare nämns personer som utsätts i sin yrkesutövning (exempelvis poliser). Den grupp som enligt respondentgrupperna i lägst utsträckning saknar tillgång till stöd är våldsutsatta kvinnor. Detta ska dock inte tolkas som att våldsutsatta kvinnor inte behöver mer stöd, men att det för denna grupp ändå finns ett relativt sett väl utvecklat stöd jämfört med ovan nämnda grupper.

Det bör här också konstateras att enskilda målsägande kan tillhöra flera av dessa grupper, och att avsaknaden av samhälleligt stöd därför kan ha särskilt stor betydelse för deras medverkan.

Barn och unga

Barn och ungas särskilda behov har inte ingått som fokus för denna studie, men det bör ändå understrykas att deras möjligheter att göra sig tillgängliga och motivera sina behov av stöd kan skilja sig radikalt från vuxnas och att deras behov kan förstärkas av en rad olika sårbarhetsfaktorer. Det framkommer exempelvis i såväl fritextsvar som i intervjuer med professionella och ideella att barn och ungas möjligheter att komma i kontakt med stödgivande myndigheter och organisationer är begränsade jämfört med vuxnas. Vilken tillgång till kontakt man har som barn och ungdom kan variera med kunskapsmässiga skillnader och mognad, men också med familjeomständigheter och vilka typer av stöd som finns tillgängliga på orten.

Ett målsägandebiträde skriver i enkäten att socialtjänsten inte utgör ett tillräckligt stöd för barn som utsätts för brott. En annan poängterar att det rent formellt finns stöd för barn och unga men att många barn i praktiken är skyddslösa. Ytterligare någon lyfter fram hedersvåld som problematiskt när det drabbar barn eftersom våldet i detta fall ”sanktioneras av släkten” och därför blir beroende av, men också osynliga för, ett samhälleligt stöd.

Vissa aspekter av de ungas situation framkommer i en jämförelse av de enkätsvar som utredare med olika specialiseringar ger i samband med tillgången till skydd bland målsägande efter rättsprocessen. Andelen ungdomsbrottsutredare anger i betydligt lägre utsträckning (33 procent) än andra utredare (icke-specialiserade utredare (55 procent), utredare av våld i nära relation (71 procent) samt grova våldsbrott och organiserad brottslighet (57 procent) att unga har tillgång till skydd och säkerhet efter rättsprocessen.

En geografisk analys av utredarnas enkätsvar visar vidare att tillgången till skydd och säkerhet uppfattas som lägre bland dem som arbetar i storstäderna. Mer än hälften (56 procent) uppger

här att målsägande sällan har tillgång till skydd och säkerhet efter rättsprocessen. Bland utredare i mellanstora städer uppges detta av en tredjedel och bland utredare på landsbygden och mindre städer är det en fjärdedel av utredarna som ger denna bild.

Förslag gällande utomrättsliga stödformer

I enkäten som besvarats av utredare, målsägandebiträden, åklagare och verksamma vid brottsofferjourer föreslås följande åtgärder (den aktör som avses i förslaget anges inom parentes):

- ökade möjligheter till stöd från frivilligorganisationer (polis och frivilligorganisationer)
- ökade möjligheter till stöd från stödpersoner (personal från frivilligorganisationer)
- ökade möjligheter till stöd för målsägandens barn (stödgivare framgår ej)
- bättre samarbeten mellan berörda myndigheter och organisationer (här omnämns vanligen socialtjänsten som den ena parten)
- fler initiativ och insatser från socialtjänstens sida.

Diskussion kring möjliga utvecklingsområden

I de fall målsägandens önskan om att medverka hindras eller försvåras av oro, rädsla eller andra omständigheter är det inte bara den brottsutsattas bearbetning av händelsen som försvåras, utan även rättsväsendets möjligheter att utreda och beivra brott. Rättsväsendets förmåga att utverka rättvisa är i denna mening beroende av att den utsatta ges tillräckligt stöd för att kunna, orka och våga medverka och därigenom stödja rättsprocessen med sitt vittnesmål om det brott som föranlett processen. I och med detta blir det angeläget för rättsväsendets myndigheter att samarbeta med aktörer som erbjuder stöd och hjälp till målsägande.

I detta avsnitt lyfts ett urval förslag fram som enligt professionella och ideella aktörer kan underlätta för målsäganden att medverka. De utvecklingsområden som identifierats är:

- bemötande
- information
- en snabbare rättsprocess
- en tryggare rättsprocess
- målsägandebiträdet
- stöd efter rättsprocessen.

Ett motiverande bemötande

Polisens bemötande av målsägande bedöms av studiens respondenter som den enskilt viktigaste omständigheten som påverkar målsägandes medverkan. I samband med de intervjuer som Brå genomfört med utredare i olika delar av landet uppgav dock ingen av intervjupersonerna att de genomgått någon särskild utbildning gällande målsägandes behov och reaktioner.⁴³ Däremot

⁴³ Värdet av att personal som möter målsägande bör ha en grundläggande kunskap om brottsutsattas reaktioner och behov är också något som slås fast i Åklagarmyndighetens handbok (2012).

uppgav några att de på egna initiativ gått kortare utbildningar (endagskurser eller liknande) avseende bemötanderelaterade frågor i vidare mening.

Att utredare får utbildning i bemötande av personer i utsatta situationer kan medverka till förbättrade förutsättningar för målsäganden att berätta om sina upplevelser. Att brottsutsatta får ett bra initialt bemötande kan också vara avgörande för om de vill påbörja en rättsprocess eller inte.

I denna studie har fem aspekter av ett gott bemötande identifierats: det personliga bemötandet, tillgänglighet, objektivitet, sakkunskap och förmåga att på ett pedagogiskt sätt kunna ge konsekvensbeskrivningar (följderna av olika beslut som målsäganden kan ta). Av dessa är det framför allt två som har särskild betydelse för målsägandes medverkan: det personliga bemötandet och objektivitet (här avses i första hand att förebygga och hantera orealistiska förväntningar i relationen mellan polisen och målsägande).

De centrala komponenterna i ett bra personligt bemötande är enligt professionella och ideella bekräftelse, empati och tålmod. Även om bekräftelse många gånger beskrivs i termer av att visa att man lyssnar aktivt och engagerat och ställer följdfrågor i samband med detta, berör de professionellas och ideellas resonemang kring bekräftelse också beslutet om att lägga ner utredningen. Inte sällan uppfattas beslut om nedläggning som ett bevis på att man som målsägande inte är trovärdig, vilket kan bli följden om beslutet inte förklaras på ett pedagogiskt sätt. Att ge bekräftelse kan också handla om att även om man ställer frågor som upplevs som ifrågasättande inledningsvis förklarar varför man kommer att ställa sådana frågor.

Den andra viktiga aspekten av ett gott bemötande handlar om att från polisens sida förebygga och hantera orealistiska förväntningar. Orealistiska förväntningar kan uppstå av en rad olika anledningar, bland annat otillräcklig information om förhörets frågor och syften, otillräcklig information om polisens roll, ökad sårbarhet i samband med brottsutsatthet (ökad risk för felaktiga tolkningar då mottagligheten för information är nedsatt), tidigare negativa erfarenheter av poliser, kulturella skillnader i hur man berättar om vad som skett.

Att förebygga, och framför allt bemöta, orealistiska förväntningar ställer krav på förmåga att förstå exempelvis känslomässigt och kulturellt betingade reaktioner. I den mån polisen kan etablera ett förtroende genom att förebygga och hantera orealistiska förväntningar kan det medföra utredningsvinster. Som redovisats i denna rapport är professionella av den uppfattningen att en ökad medverkan sannolikt kan öka andelen åtalsbeslut. Ett

annat viktigt resultat i detta sammanhang är att professionella och ideella bedömer att personer som misstror eller lever i eller under inflytande av parallella rättssystem i stor utsträckning saknar stöd. Ett bemötande som stärker förtroendet för polisen och rättsväsendet i stort är därför ett viktigt led för att öka målsägandes medverkan.

Det finns tre polisutbildningsplatser i landet (Södertörn, Växjö och Umeå) och tillsammans täcker de in en rad olika aspekter av bemötande.⁴⁴ Utbildningarna har olika kursplaner, vilket kan innebära olikheter i olika delar av de bemötanderelaterade kunskapsområdena, men av kurs- och utbildningsplanerna förefaller det finnas en relativt god täckning av de särskilda behov som uppstår i samband med utredningar där målsägande har funktionsnedsättningar eller utsatts för våld i nära relation. En något mer begränsad vikt tycks vara lagd vid bemötande av personer med stressreaktioner och kulturella olikheter (med undantag av hedersrelaterat våld).

Mer tillgänglig information

Även om förändringarna i förundersökningskungörelsen tydliggör rättsväsendets informationskyldigheter är det också av betydelse *när* informationen i olika frågor lämpligen bör ges. Att information ges är inte liktydigt med att den görs tillgänglig för förståelse eller att målsäganden är informerad. Målsäganden kan av flera olika skäl ha svårt att tillgodogöra sig information.

Målsägandebiträden lyfter exempelvis fram att även om information om målsägandebiträden i regel sker är det däremot inte lika vanligt att information förs fram vid en tidpunkt eller på ett sådant sätt att målsägande uppfattar att hen har denna möjlighet eller vad den består i. Att få information om att man har ”rätt till målsägandebiträde”, kan lätt passera om man inte samtidigt och i en lugn situation får förklarat för sig vad det rent praktiskt innebär. I den mån som en målsägande först efter att förhör har hållits får information om möjligheten till ett målsägandebiträde

⁴⁴ I Växjö återfinns i kursplanen grundläggande moment i socialpsykologisk teori (bland annat rörande stress och avvikande beteenden), brott i ungdomsmiljö, brottsutsattas rättigheter, identifiering av och förhör med personer med funktionsnedsättningar samt en längre kurs rörande våld i nära relationer. I Södertörns utbildningsplan anges mål för examen gällande brottsofferperspektivet i polisens brottsförebyggande och utredande verksamhet, bemötande av och information till brottsutsatta, kommunikation utifrån individuella och gruppmissigheter, självkännet och empatisk förmåga. I Umeås kursplan ingår moment som behandlar polisens skyldigheter gentemot brottsutsatta, reaktionsmönster, vittnespsykologiska grundprinciper i samband med förhör, utsatta gruppers (unga, missbrukare, personer med psykisk ohälsa) rättigheter och levnadsvillkor och fördjupad utredning med inriktning på våld i nära relation. Härutöver finns nationella vidareutbildningar i kvalificerad brottsofferkompetens för anställda inom brottsoffer- och personsäkerhetsverksamheten.

har en väsentlig del av det stöd målsäganden har rätt till gått denne förbi.⁴⁵

Resultaten i denna studie pekar mot att målsägandes mottaglighet för information kan vara mycket begränsad i ett inledande skede, men också att mottagligheten ökar under rättsprocessens gång. Detta ställer krav på personal som möter målsägande under rättsprocessen att anpassa och upprepa information, och framför allt att inte utgå från att informationsbehoven nödvändigtvis är tillgodosedda i och med att aktörer har avgett informationen (se även Brå 2013:11).

Såväl målsägande som utredare inom polisen kan ha svårigheter att överblicka situationen och informationsbehoven i det initiala skedet av en rättsprocess (vilket kan sammanfalla med att förundersökningskungörelsen träder ikraft). Av Brås intervjuer framgår att det finns ett par prioriterade informationsrelaterade åtgärder i det initiala skedet. Dessa kan delas in i tre delar: etablerande av en lugn situation, låta målsäganden avgöra om denne vill börja med att berätta eller ta emot information samt informera om stödmöjligheter och de nästkommande stegen i utredningen.

Det som nämns här kan te sig som självklarheter. Men i en stressad vardag med ett stort antal parallella utredningar, möten med många målsäganden där alla inte är fullt lika benägna till att medverka och där språksvårigheter kan göra sig gällande, är det inte lika självklart att man har full överblick över vad olika målsägande har uppfattat och inte uppfattat av den information som getts. Det kan alltså i praktiken vara svårt att efterleva förundersökningskungörelsens föreskrifter på ett sätt som hjälper målsäganden på ett korrekt vis.

Ökad förståelse för nedläggningsbeslut

Mottagligheten för information bland utsatta förefaller vara begränsad i inledningen av rättsprocessen. Det kan många gånger bero på att händelsen påverkat den utsattas förmåga att känna igen sig i och hantera den situation som uppstått. Mottagligheten ökar också allteftersom tiden och processen fortskrider och anses som störst i slutet av processen. Dock finns det ett undantag: de fall där utredningen läggs ner.

Vad som händer i de fall polis eller åklagare meddelar beslut om nedläggning beror i hög utsträckning på om den utsatta har ett målsägandebitråde eller inte. Anledningen är att målsägandebiträden i högre utsträckning än målsäganden har en juridisk

⁴⁵ Ett exempel på detta är att en målsägande som först efter ett första förhör blir informerad om hur förhöret ska gå till och vad som förväntas av målsäganden kan resultera i att kompletteringar och korrigeringar behöver ske. Detta kan i sin tur leda till ifrågasättanden av polisen och, i värsta fall, missgynna målsägandens uppfattade trovärdighet under huvudförhandlingen.

kunskap och kapacitet att kontakta den polis eller åklagare som fattat beslutet. Detta är inte sällan också en förutsättning för att förstå beslutet. Nedläggningsbeslutet innehåller nämligen normalt sett en från lagtexten urklippt juridisk standardformulering och saknar därför en för målsäganden begriplig anknytning till händelsen. Målsägande kan därför enligt poliser och målsägandebiträden som intervjuats i normalfallet inte förväntas förstå beslutet såsom det förmedlas av beslutsfattaren.

Det kan ligga en vinst i förtroendet för rättsväsendet att beslut om nedläggning lämnas till målsägande på ett sätt som ger bättre förutsättningar att förstå vad som skett och varför än det gör idag. Utan denna förståelse riskerar man ett minskat intresse för att, i händelse av ny eller upprepad utsatthet, medverka i framtida rättsprocesser eller motivera andra att medverka. Effekten av att få ett nedläggningsbeslut kan nämligen bli att man som målsägande tolkar detta som att man inte blivit trodd, vilket i sin tur kan innebära en förlust av tron på att rättsväsendet lyssnar.

Det har vid landets åklagarkammare blivit allt vanligare att man formulerar stämningsansökningar på ett vardagligt språk⁴⁶ och att oförståelsen kring nedläggningsbeslut kan antas minska om begripligheten i beslut om nedläggning tillmäts samma betydelse som stämningsansökan. Det är också möjligt att som stöd till personer med funktionsnedsättningar och bristande kunskaper i svenska utforma nedläggningsbeslutets närmare motiveringar på så kallad lätt svenska. Ett kompletterande förslag till lätt svenska som framkommit är att man tillsammans med nedläggningsbeslutet skickar med ett standardiserat informationsblad på målsägandes språk som förklarar vad brevet med nedläggningsbeslutet innehåller och var man kan få mer information.

Förändringar som dessa ligger i linje med Europaparlamentets brottsofferdirektiv. Här anges nämligen bland annat följande:

Information och rådgivning från behöriga myndigheter, verksamheter för stöd till brottsoffer och verksamheter för reparativ rättvisa bör så långt som möjligt lämnas i olika former och på ett sätt som kan förstås av brottsoffret. Sådan information och rådgivning bör ges på ett enkelt och begripligt språk.

Utformningen och hanteringen av den information som skickas vid nedläggning av en utredning kan underlättas genom att integreras i det myndighetsgemensamma informationssystemet och på så sätt bidra till myndigheternas medborgarservice och målsägandes möjligheter att följa sitt ärende.⁴⁷

⁴⁶ Åklagarmyndigheten tillhandahåller mallar för detta.

⁴⁷ Regeringen har gett rättsväsendets myndigheter i uppdrag att förbättra informationsutbytet i brottmålshanteringen. Detta arbete går under namnet Rättsväsendets informationsförsörjning (RIF).

Neutral och sammanhållen information

Enligt utredare inom polisen består det huvudsakliga stödet de ger till målsägande av information. Vanliga frågor från målsägande till utredare rör ärendets utveckling, när utredningen kan förväntas vara färdig och när de kan få tillbaka beslagtagna föremål. Det finns också många gånger behov av att förstå hur en rättsprocess ser ut, vad målsäganden kan förvänta sig ska eller inte ska hända, vilka situationer som kan uppstå till följd av en rättsprocess, vilka risker målsäganden löper genom att medverka (eller inte medverka), vad som händer efter avslutad rättsprocess, frågor kring eventuellt skadestånd, vilka förväntningar rättssystemet har på målsäganden och vilka stödmöjligheter som finns tillgängliga i kommunen eller i målsägandes närhet.

Det finns alltså en rad önskemål om information som målsägande kan ha och som det inte är utredarens huvuduppgift att informera om. Det är också så att vissa målsägande känner misstro mot poliser, vilket medför att inte heller polisens brottsoffer- och personsäkerhetsverksamhet i praktiken uppfattas som tillgänglig för alla. Härutöver tillkommer utsatta för brott som av olika anledningar inte anmäler dessa och därför inte har tillgång till polisens brottsoffer- och personsäkerhetsverksamhet.

Det ansvar för brottsutsatta som ligger hos kommunernas socialtjänster visar sig enligt NTU sällan i att stöd erhålls från denna källa. Det stöd som utgår utförs istället i stor utsträckning av ideella verksamheter.⁴⁸ Dessutom kan vissa brottsutsatta av olika anledningar inte önska, eller rentav undvika, kontakt med socialtjänsten. Ansvar för information bör heller inte åläggas ideella organisationer.

Målsägandebiträden kan förvisso ge information, men denna informationskanal är begränsad. Dels för att målsägandebiträde endast förordnas i vissa fall (ytterst baserat på brottsrubricering), dels för att målsägandebiträden vanligen förordnas först en tid efter att målsägandens process har inletts.

En annan svårighet är att det stöd som finns varierar både mellan olika kommuner och över tid. Det kan därför vara svårt för målsägande som inte har tidigare erfarenhet att orientera sig och hitta fram till lämpliga stöd. Inte minst om målsäganden redan har svårigheter att hantera sin vardag. Det kan även vara problematiskt för enskilda utredare och ideellt arbetande att överblicka och hålla kunskapen om tillgängliga stödformer uppdaterad.

⁴⁸ Detta kan också innebära problem för uppfyllandet av de krav som ställs enligt Europaparlamentets brottsofferdirektiv enligt Brottsofferjouren Sverige (se *Ytterrande avseende DS Genomförande av brottsofferdirektivet*: [http://www.brottsofferjouren.se/uploads/userfiles/files/Remissvar%20Ds%20Genomf%C3%B6rande%20av%20brottsofferdirektivet\(1\).pdf](http://www.brottsofferjouren.se/uploads/userfiles/files/Remissvar%20Ds%20Genomf%C3%B6rande%20av%20brottsofferdirektivet(1).pdf) (Hämtad 2016-01-04)

Mot denna bakgrund kan det finnas anledning att underlätta målsägandes informationsinhämtning genom att i större utsträckning än idag tillhandahålla en neutral, sammanhållen och över tid stabil plattform för information (se även Europaparlamentets brottsofferdirektiv, skäl 62). I dagsläget finns en stor mängd information samlad på BrOMs hemsida, och möjligen kan denna tjänst vidareutvecklas.

Det svenska rättsväsendets myndigheter arbetar sedan tidigare med att ta fram ett gemensamt informationssystem (Rättsväsendets informationsförsörjning, RIF) för att förbättra möjligheterna att följa ärenden genom hela rättskedjan. Detta kan vara ett sätt att tillgängliggöra och uppdatera information till berörda målsäganden. Samtidigt kan man anta att vissa grupper har svårt att tillgodogöra sig information i ett sådant medium. Exempelvis personer som misstror rättsväsendet och myndigheter i allmänhet och personer som inte till fullo behärskar svenska eller internet.

Kontaktpersoner för målsägande

Ett annat förslag för att möta behovet av målsägandes behov av tillgängliggjord information är att, som föreslås i flera av intervjuerna, införa en kontaktperson i anslutning till rättsprocessen.

I intervjun med personal (socionomer) inom Stödcentrum för unga brottsoffer framkom exempel på hur man ibland hanterar målsägandes frågor kring rättsprocessen och vad som händer i deras ärende. Vad man gör är att be en för uppgiften särskilt lämpad utredare att antingen förklara eller ge svar på frågor direkt till målsäganden. Detta uppfattar personalen ger åtminstone tre fördelar. För det första får målsäganden svar på frågor av en polis som valts ut som lämplig både ifråga om kunskap om utredningsförfarandet och förmåga till bemötande. För det andra löper man inte risken att känslig information i ärendet lämnas ut eftersom den förklarande utredaren inte är densamma som utredaren i målsägandens ärende. För det tredje kan det minska trycket på ärendets utredare och fördelas på utredare som för tillfället kan göra sig tillgänglig. En sådan lösning är dock inte på ett uppenbart sätt förenlig med den roll som utredare inom polisen har.

En liknande idé har föreslagits av poliser som Brå intervjuat. Här tänkte man sig anställning av pensionerade utredare som en resurs på polisstationen och som kan besvara frågor från oroliga målsägande som har behov av mer information än vad utredaren i ärendet för tillfället kan ge.

Att avlasta utredares informationsarbete kring de generella aspekterna av rättsprocessen och rättssystemet och samtidigt öka andelen målsäganden med adekvata förväntningar är önskvärt.

För att möta de problem som beskrivits kan ett kontaktmannaskap vara ändamålsenligt som ett komplement till myndighetsutövande polis och socialtjänst, privata advokatbyråer och ideellt verksamma. Kontaktpersoner skulle, vilket är fallet i Danmark,⁴⁹ kunna bestå av personer med olika yrkestillhörigheter och bakgrunder för att skapa en lokal och målsägandebaserad flexibilitet. Mot bakgrund av de resultat som framkommit bör innehållet i denna målsägandestödjande roll i första hand vara att hjälpa målsägande med skadeståndsutbetalningen, kontakter med myndigheter samt förklara rättsprocessens generella uppbyggnad och aktörernas roller. Det skulle kunna ske i möten som passar målsäganden avseende plats, tid och form och påbörjas i ett tidigt skede av rättsprocessen. Dessa möten skulle även kunna fortgå en tid därefter för att på så sätt förse målsäganden med information, medmänskligt stöd och praktisk hjälp vid ett flertal lämpligt utformade tillfällen. Möjligheten till anpassad information och hjälp är önskvärd också mot bakgrund av de inbördes olikartade grupper som här identifierats vara i behov av ytterligare stöd från samhället.

En ytterligare väg för att öka kunskapen om rättssystemets generella uppbyggnad och aktörernas roller, och på så sätt minska målsägandes frustration, skulle kunna vara att modernisera polisens och domstolarnas informationssamarbete med skolor samt skapa allianser med lokalt relevanta kulturorganisationer. Det skulle eventuellt kunna ske i samarbete med ovan nämnda kontaktpersoner. I ett sådant arbete kan en ökad kunskapsnivå kring övergrepp i rättsak vara särskilt värdefull.

En snabbare rättsprocess

Ett tydligt resultat i denna studie är otillfredsställelsen med utredningstiderna. Att brottsutredningarna tar lång tid, och i synnerhet längre tid än vad målsäganden förväntat sig, kan påverka medverkan på olika sätt. I intervjuerna är det framför allt tre scenarion som beskrivs. Om den brottsutsatta varit med om en utdragen rättsprocess tidigare är det något som hen tar hänsyn till vid en eventuell ny utsatthet. Var den långa tiden av oro eller obesvarade frågor värt det som sedan blev resultatet? Var de efter lång tid återkommande påminnelserna om vad som hände värt det som blev resultatet? Det andra scenariot handlar om händelser som ter sig alltmer ringa med tiden som går, och

⁴⁹ I Danmark kan målsäganden vid sexualbrott, vålds- och hotbrott samt narkotikabrott få hjälp under utredningen av en kontaktperson som utses vid antingen Polis- eller Åklagarmyndigheten. I rollen ingår att förmedla information om beslut som fattas, fungera som kontaktlänk samt förebygga missförstånd mellan målsäganden och åklagarmyndigheten. Dessa kompletterar advokater som (endast) bistår i skadeståndsdelen och en så kallad Offerrådgivning som ger känslomässig stöd på ideell basis (SOU 2007:006).

där målsäganden till slut har gått vidare. Ett tredje scenario, i vilken utredningstiderna har betydelse för medverkan, är i de fall parterna har en relation som påverkas negativt av att utredningen fortsätter. Detta kan exempelvis gälla en barn-förälder-relation eller en partnerrelation där målsäganden gått vidare och lämnat den anmälda händelsen eller händelserna bakom sig.

Alla dessa tre scenarion har det gemensamt att målsäganden inte längre upplever att de åtaganden och påfrestningar som en rättsprocess innebär motiverar medverkan. Ett fjärde scenario består i att det finns en motiverad målsägande, men där utredningstiden får till följd att målsäganden hinner glömma detaljer och som därmed minskar värdet av dennes medverkan.

Man kan i detta sammanhang särskilja åtminstone två olika sorters frustration hos målsägande. Å ena sidan den frustration som ibland uppstår redan ett par dagar efter brottshändelsen och som i första hand kan förklaras av en bristande kunskap om rättsprocessen, och å den andra sidan den frustration som orsakas av mycket långa utredningstider. Av denna uppdelning följer att de två närmast till hands liggande åtgärderna för att minska negativ påverkan är att se över hur utredningstiderna för olika personbrott kan kortas och hur målsägandes förståelse för utredningsarbetet kan ökas för att i högre utsträckning uppnå adekvata förväntningar.

En enkel men viktig metod som kan användas för att nå resultat i båda dessa delar är att upplysa målsägande om hur de kan bidra till utredningen genom att lämna relevant information. En ytterligare möjlighet är att överföra förordnandet av målsägandebiträde från domstol till åklagare (se avsnitt om förordnande av målsägandebiträde nedan).

En tryggare rättsprocess

Det har i denna undersökning framkommit en rad olika motiv som målsägande kan ha för att inte medverka i en rättsprocess. Av de två vanligaste motiven bland målsägande, rädsla och brottets bagatellartade karaktär, torde rädsla vara det motiv som i första hand kan bli föremål för åtgärder.

Det finns olika skäl till att uppleva rädsla och åtgärder för att motverka rädsla bör därför, utöver fall där en utsatt fruktar för sitt liv eller hälsa efter att den misstänkte blivit föremål för en polisutredning, även inkludera andra aspekter. Rädsla kan handla om farhågor inför att inte bli lyssnad på eller trodd. Det kan också röra sig om rädsla inför rättegångssituationen som sådan. Att sitta i en rättssal inför en mängd människor, som kan upplevas som mer eller mindre obehöriga, och att återse

gärningspersonen även om man inte fruktar vedergällning från denne, kan upplevas som svårt. Och den rädslan och anspänningen kan se olika ut för olika personer, inte minst beroende på om rättegångssituationen är en helt ny erfarenhet eller om man har tidigare erfarenheter.

Av intervjuer med professionella aktörer i rättsprocessen framgår att rädslan för vedergällning ofta är överdriven och särskilt målsägandebiträden berättar att de dämpar denna genom att utifrån egna erfarenheter ge vad de uppfattar vara en mer realistisk bild av vad målsäganden kan förvänta sig.

Det finns emellertid situationer där rädslan inte fullt ut kan hanteras endast genom ett informerande samtal. Det är framför allt fyra typer av situationer som nämns: då både gärningsperson och utsatt är kopplade till kriminella nätverk, då en utsatt partner (vanligen kvinna) kan behöva flytta till en annan kommun, unga utsatta som bor nära gärningspersonen och dennes vänner samt, till sist, utsatta som bor i bostadsområden där konflikter tenderar att hanteras inom ramen för ett inofficiellt och parallellt rättssystem. Dessa grupper sammanfaller också i hög grad med de tre grupper som Brå tidigare identifierat som särskilt utsatta för otillåten påverkan, däribland övergrepp i rättssak; nämligen brottsutsatta ungdomar, kvinnor utsatta för våld av närstående samt utsatta för organiserad brottslighet (Brå 2008:8, DV 2014:1).

Skärpta straff för övergrepp i rättssak

Åklagare har i enkäter och underhandssamtal fört fram möjligheten att öka målsägandes säkerhet genom en (kraftig) skärpning av straffen för övergrepp i rättssak för att på så sätt förebygga försök till påverkan av målsägande inför rättegång. Åklagare är också de som oftast ser rädsla för gärningspersonen och personer i dennes närhet som ett skäl för målsägande att inte medverka i rättsprocessen.

Samma förslag har i någon mån förekommit i intervjuer även med poliser och målsägandebiträden, men här har också ett antal motargument anförts. Den huvudsakliga invändningen har varit att såväl personer som gjort sig skyldiga till allvarliga brott som gärningspersoner som agerar i affekt (särskilt unga) mer sällan påverkas av sådan lagstiftning. Det saknas också forskning som på ett övertygande sätt visar att hårdare straff har en brottsförebyggande effekt.

Andra trygghetsskapande åtgärder

En annan typ av åtgärder som föreslås av professionella och ideella är en ökad tillgång till personskydd. Detta gäller inte minst

kvinnor som utsatts för våld i nära relationer, men också personer utsatta för organiserad brottslighet samt unga som kan ha en hotbild mot sig och därför välja att inte medverka.

Det finns idag flera typer av skyddsåtgärder som tillhandahålls av polisen, som exempelvis larmpaket, konsekvensamtal (där polisen talar igenom situationen med den person som bedöms utgöra en risk för annan), kontaktförbud med olika geografisk utsträckning samt med eller utan elektronisk övervakning, återkommande rastning av polishundar på vissa strategiska platser, livvakt och skyddade personuppgifter. Oavsett vilka specifika metoder som används för att öka säkerheten och tryggheten är det avgörande att det görs en för sammanhanget väl underbyggd riskbedömning. Polisen har under senare år i allt högre utsträckning använt riskbedömningsverktyg. Den tidigare organisationen har dock saknat ett enhetligt system för riskbedömningar och uppföljning av deras effekter.⁵⁰

Oavsett hur polisens framtida riskbedömningsarbete kommer att organiseras och genomföras finns det enligt respondenterna i denna studie behov av ett bättre samarbete mellan landets socialtjänster för att öka möjligheterna till kortare eller längre boenden på annan ort, men också tillgång till fler boenden. Ett annat återkommande förslag, som också ingår i Europaparlamentets brottsofferdirektiv (se artikel 19), är att kontakt mellan målsägande och gärningsperson samt dennes vänner och anhöriga ska undvikas i samband med polisförhör eller i samband med huvudförhandling såvitt kontakt inte är nödvändig för de straffrättsliga förfarandena. I denna studie har inte minst målsägandebiträden vidare lyft fram behovet av att rättens ordförande visar en jämnare och lägre tolerans mot försök till påverkan av målsägande inför eller i samband med huvudförhandling. Det framkommer i intervjuer med samtliga ideella stödorganisationer att huvudförhandlingen är den situation under rättsprocessen som målsäganden oftast känner störst oro och rädsla inför. Detta talar för att säkerheten och tryggheten i samband med huvudförhandling är av särskild betydelse för såväl medverkan som rättssäkerheten.

Målsägandebiträdets stöd

Såväl målsägandebiträden som andra professionella och ideellt verksamma menar att det råder skillnader mellan olika biträdens

⁵⁰ Enligt en utvärdering genomförd på uppdrag av Polismyndigheten är det inte klarlagt vilken precision och vilka effekter polisens olika riskbedömningsverktyg och därpå vilande åtgärder har (RPS 2014:7). Centrala slutsatser i studien är att användningen av riskbedömningsverktyg bör utvärderas vetenskapligt och att användningen ställer högre krav på utbildning än vad som hitintills varit fallet.

förmåga, erfarenhet,⁵¹ pondus, inställning till och syn på vad som ingår i de uppgifter som anges av lagen och dess förarbeten. Av materialet framgår också att olikheter i dessa avseenden kan påverka vilka delar av rollen som de enskilda målsägandebiträden prioriterar. Att samtliga målsägande som av lagen anses vara i behov av målsägandebiträde får tillgång till det stöd de har rätt till, samt att stödet utgår likartat, är i grunden en rättssäkerhetsfråga. Ett sätt att förbättra förutsättningarna i dessa avseenden kan vara en särskild utbildning för målsägandebiträden (se även Brottsofferdirektivet, kap. 5, artikel 25). Olikheterna i det stöd som ges, och vilket stöd man anser att målsägandebiträden bör ge, rör främst det kurativa stödet och arbetet efter huvudförhandling gällande skadestånd.

Kurativa uppgifter eller uppgifter med kurativa effekter?

I intervjuer med såväl målsägandebiträden som andra respondentgrupper som möter målsäganden framgår att de uppgifter som ingår i målsägandebiträdets roll inte uppfattas på ett likartat sätt. Medan vissa hävdar att det i målsägandebiträdesuppdraget ingår att ge kurativt stöd menar andra att så inte är fallet. Åter andra uttalar att de i rollen som målsägandebiträde ofta går utanför rollen och ger ett kurativt stöd. Det finns också olika uppfattningar såväl som tveksamheter kring vad som ingår i och uttömmet begreppet ”kurativt” stöd.

I den mån det föreligger skillnader i det stöd som ges följer att målsäganden får olika förutsättningar att medverka i rättsprocessen. Ett exempel på detta är att det enligt såväl professionella som ideella kan vara nödvändigt att ge stöd i form av bekräftelse, empati och tålmod för att en målsägande ska kunna och vilja medverka på ett för rättsprocessen önskvärt och effektivt sätt. Att det kan vara svårt att på ett enkelt sätt särskilja den juridiska delen av uppdraget från den kurativa är också något som framkommit i tidigare undersökningar bland advokater (SOU 2007:6).

Målsägandebiträdets stöd efter huvudförhandling

Då det gäller arbetet efter huvudförhandling framgår i intervjuerna att målsägandes behov inte upphör i samband med att rättsprocessen avslutas. Ett centralt exempel som lyfts fram av målsägandebiträden är de svårigheter som ofta uppstår i samband med ansökan om och utbetalning av skadestånd. Ett annat

⁵¹ I de fall målsägandebiträdet är ungt och ännu inte etablerat kan det också upplevas som ett problem eftersom man inte vill stöta sig med domare och riskera att få färre förordnanden från domstolen. Denna farhåga har framkommit i intervjuer med målsägandebiträden.

exempel på efterarbete som lyfts fram handlar om förmedlande av information från Kriminalvården till målsäganden.

Önskemål om efterarbete med anledning av utdömt skadestånd kan föras på tal av såväl försvarare som målsäganden, och huruvida man som målsägandebiträde tar på sig att vara behjälplig i samband med de svårigheter som kan uppstå skiljer sig åt. Härmed uppstår en situation där målsäganden får olika stöd beroende på vilket målsägandebiträde man förordnats. En ytterligare skillnad uppstår i de fall målsägandebiträden åtar sig att hjälpa sin tidigare klient mot betalning. Olikheter kan av samma skäl variera rörande i vilken utsträckning målsägandebiträden hjälper till med försäkringsersättning och ansökan om brottsskadeersättning.

En tydligare arbetsbeskrivning av målsägandebiträdets uppgifter kan därmed öka inte bara rättssäkerheten, utan också underlätta för målsägande och målsägandebiträden (i synnerhet unga och mindre erfarna), men även övriga aktörer i rättsväsendet, att förstå och ställa krav på denna roll.

Domstolarna påverkar målsägandebiträdets stöd

Målsägandebiträden för i intervjuerna fram att rättens ordförande i viss mån styr det stöd som kan ges till målsägande, eftersom rätten är målsägandebiträdets uppdragsgivare och ordföranden har att avgöra vilket arbete som ska täckas av den slutliga kostnadsräkningen. Det innebär att domstolen indirekt påverkar vilket stöd som målsägande kan förvänta sig att få från sitt målsägandebiträde, eftersom målsägandebiträden kan antas anpassa sitt arbete efter detta. På vilket sätt domstolars och ordförandens bedömningar sker och i vilken mån det råder samstämmighet mellan dessa har inte studerats och såvitt känt saknas aktuell forskning på detta område.

Områden där kunskapen är begränsad

I arbetet med denna studie har det i såväl enkäter som i intervjuer förekommit påståenden och beskrivningar av "hur det ibland går till" som inte varit möjliga att studera närmare. Eftersom alltför lite är känt kring dessa omtalade förhållanden, men som samtidigt beskrivits på ett sådant sätt att de påkallar uppmärksamhet, redovisas här förslag på områden där ökad kunskap skulle kunna bidra till att underlätta målsägandes medverkan.

Utvärdering av tillämpningen av förundersökningskungörelsen

Förundersökningskungörelsen har under 2015 både förtydligats och skärpts ifråga om de informationsskyldigheter som råder gentemot målsägande. Förändringarna innebar först och främst utökade och förtydligade skyldigheter gällande information om

olika former av stöd och hjälp. Här anges myndigheter och organisationer som kan ge stöd, hjälp och vård, målsägandebiträde, kontaktförbud, stödperson, rättshjälp, medling, översättning och tolkning samt ekonomisk ersättning. Förändringarna inkluderar även förtydligande av att information tillhandahålls för att målsägande ska kunna få upplysningar om det egna ärendet (hos polis, åklagare och domstol), den fortsatta handläggningen av ärendet, vilken roll målsäganden kommer att ha samt vart målsäganden kan vända sig med klagomål på handläggningen.

Resultatet som här framkommit, att utsatta för brott vid endast en dryg tiondel av händelserna erbjudits stöd av ideella organisationer och socialtjänst, speglar historiska förhållanden eftersom förändringarna i förundersökningskungörelsens föreskrifter skett under 2015.⁵² Implementeringen och effekterna av reformen kan emellertid ändå behöva utvärderas. I enlighet med Europaparlamentets brottsofferdirektiv kan här även ingå förslag på riktlinjer för hur polisen rent praktiskt ska informera på ett adekvat och individanpassat sätt.

Ett par viktiga aspekter som bör nämnas i detta sammanhang är vikten av att förordnandet av målsägandebiträde sker tidigt, före utredarens första målsägandeförhör. Detta understryks i samtliga respondentgrupper. En förutsättning för att ett tidigt förordnande ska kunna ske är att målsäganden fullt ut har informerats om och förstår när de har rätt till ett målsägandebiträde och vad ett sådant kan bistå med.

Förordnande av målsägandebiträden

Det finns naturligtvis fördelar med att poliser kan agera snabbt i utredningen, inte minst i inledningsskedet, och här ingår även förhör med målsägande. Enligt intervjuer är det heller inte ovanligt att utredare beslutar att genomföra det första förhöret utan att invänta ett förordnande av målsägandebiträde. Även om detta resulterar i utredningsvinster för polisen innebär det också att målsägande i brist på kunskap och förståelse av situationen försätts i ett ogynnsamt läge. Dels kan mottagligheten för information i detta skede vara nedsatt om brottet upplevts som allvarligt, dels kan förmågan till en rättsligt bärande berättelse påverkas negativt. Härutöver kan kunskapen om vilka rättigheter man har som målsägande och de rättsliga aktörernas skyldigheter bli eftersatt. Tillsammans kan detta få till följd att en målsägande i ett senare skede kompletterar eller ändrar vissa uppgifter och att detta kan tas som indikation på bristande trovärdighet. Att målsägande får stöd redan i första förhöret kan alltså ha rättssä-

⁵² Här ska samtidigt påpekas att NTU också visar att utsatta endast vid en tiondel av händelserna upplevt att de saknat stöd då de haft stora eller ganska stora behov av stöd.

kerhetsmässiga fördelar. Det kan också höja utredningens kvalitet i den mån målsägandes uppgifter inte blir föremål för tvivel.

Det är därför viktigt att hitta sätt på vilka förordnandet kan påskyndas och förenklas. Ett förslag som lagts fram är att förordnandet istället bör beslutas av förundersökningsledande åklagare (SOU 2007:6, SOU 2014:86). Enligt representanter för såväl Domstolsverket som Brottsoffermyndigheten är det i realiteten åklagare som typmässigt tar beslut om förordnande, även om begäran om målsägandebitråde formellt sett beslutas av domstolen. I den mån detta är fallet kan det vara lämpligt att ersätta en informell ordning med en formell. En sådan ändring torde innebära ett snabbare förfarande samt en tydligare ansvarsfördelning.

Med tanke på betydelsen av att målsägandebiträdets stöd till målsägande når de mest behövande i ett tidigt skede kan det vara värdefullt med en ökad kunskap om *hur* och *när* i processen som domstolarnas beslut om förordnanden av målsägandebiträden sker. Särskilt viktigt kan det vara att närmare beskriva *hur* förordnandena sker (på vilka sätt som domstolarnas bedömningar sker och i vilken mån det råder samstämmighet mellan dessa), sett i relation till vilka för- och nackdelar som kan uppstå genom att flytta förordnandet från domstol till åklagare.

En grupp som ofta lyfts fram av såväl professionella som verkssamma vid brottsofferjourer är brottsutsatta och målsäganden med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (som inte alltid är diagnosticerade) eller personer som av olika skäl inte kan eller högst ogärna berättar om sina svårigheter. En ökad kunskap om hur dessa personers rättigheter till information och stöd tas tillvara, särskilt förordnande av målsägandebitråde enligt 1 § 3 st. lagen (1988:609) om målsägandebitråde, kan uppmärksammas i anslutning till en ovan nämnd undersökning.

Uppföljning av tidigare studier kring identifierade grupper med lägre medverkan

Kvinnor utsatta för våld i nära relation är en av de tre grupper där medverkan i rättsprocessen bedöms som särskilt låg. Resultat i denna studie pekar också på att det bland vuxna kvinnor är vanligare att man haft stora eller ganska stora stödbehov som inte tillgodosetts, även om utsatta i denna grupp uppger en relativt hög grad av erhållet stöd. Dessa omständigheter i kombination med tidigare forskning på området tyder på att denna grupp målsäganden motiverar mångfacetterade hänsynstaganden – dels från kvinnorna själva i beslutet om att medverka i en rättsprocess, men också från rättsväsendets och samhällets sida ifråga om att driva rättsprocesser och att underlätta respektive motivera medverkan.

I samband med denna grupp målsägande bör resultat från Brås utvärdering av Koncept Karin i Malmö nämnas. I denna studie genomfördes en jämförelse med Familje- och relationsvårdssektionen (FRV) i Västerås i syfte att mäta effekten av de satsningar på bemötande som gjorts och den fysiska miljön i termer av medverkansgrad och personuppläring.⁵³ Studien visade inte några påtagliga skillnader gällande medverkan eller personuppläring. En viktig slutsats var därför att bemötande och fysisk miljö inte i sig är tillräckliga för att öka medverkan och personuppläring. I rapporten hänvisas till att faktorer som rädsla, emotionell bindning och gemensamma barn kan verka avhållande. Brå konstaterade samtidigt att det fanns tre i sammanhanget väsentliga skillnader mellan Malmö och Västerås. I Malmö var andelen målsägande och misstänkt med utländsk härkomst högre,⁵⁴ liksom andelen målsäganden och misstänkta som vid brottstillfället var påverkade av narkotika samt andelen anmälningar som gjorts i ett akut läge.

I de fall kvinnorna bor tillsammans med eller har gemensamma barn med gärningsmannen eller på andra sätt är beroende av gärningsmannen kan beslutet att medverka i en rättsprocess vara komplicerat. Denna komplexitet gör det relevant att ställa frågor som: Vad händer efteråt i de ärenden där kvinnan avstått medverkan och ärendet av den anledningen lagts ner? Vad händer efter att man medverkat i en fullt genomförd rättsprocess? Vad händer i de fall rättsväsendet drivit ärendet vidare trots att målsägande valt att inte medverka? I vilken utsträckning återkommer kvinnor till polisen i anmälningar inom dessa tre olika kategorier?

Dessa och omkringliggande frågor kan fördjupas genom en uppföljande studie av de kvinnor som ingick i Brås studie av polisens utredningar av våld mot kvinnor i nära relationer (2008:25). På basis av dessa resultat kan såväl rättsväsendet som andra stödmyndigheter och -organisationer ges ökad kunskap om vad som påverkar medverkan, hur medverkan påverkar rättsprocessen, men också hur framtida rättsprocesser påverkas av tidigare erfarenheter.

Förekomst och beivrande av övergrepp i rättssak

Enligt en tidigare bedömning av regeringen ”måste den rädsla som brottsoffer och andra som deltar i domstolsprocessen kan känna tas på stort allvar. Åtgärder som kan bidra till att deras

⁵³ Bemötandet i Koncept Karin karaktäriseras bland annat av en relativt sett högre grad av uppsökande verksamhet, samlokalisering av polis och socialtjänst samt högre grad av fokus på kvinnornas barn. Den fysiska miljön är konstruerad utifrån kvinnornas och barnens behov av lugn och trygghet (Brå 2008:25).

⁵⁴ Utländsk härkomst har tidigare påvisats hänga samman med en lägre grad av personuppläring vid våld mot kvinnor i nära relation (Brå 2008:25).

deltagande underlättas bör därför alltid noga övervägas” (prop. 2004/05:131). Denna bedömning gjordes inför införandet av videospelning av förhör, och man avsåg då i första hand fall åtal mot personer som kan befaras vara knutna till organiserad brottslighet. Lite talar för att kraven på och behoven av säkerhet för målsäganden, och vittnen, blivit mindre sedan denna bedömning gjordes. Rädsla bland målsäganden uppfattas som ett av de vanligaste skälen till att välja att inte medverka.

Rädsla för repressalier kan i viss mån minskas genom information om hur pass ovanligt det är att sådant sker efter huvudförhandling. Men rädsla kan inte alltid informeras bort, eller bortses ifrån. Och vad vet man med säkerhet om hur vanligt det är att repressalier sker? Om sådant sker, hur vanligt är det att man berättar om det för offentliga aktörer? En studie av Brå visar att otillåten påverkan av brottsutsatta (ej vittnen) förekommer i närmare vart tionde åklagarärende (Brå 2008:8).⁵⁵ Härutöver tillkommer självrensning, där målsägande i rädsla för repressalier väljer att inte anmäla och där otillåten påverkan alltså är indirekt verksam.

Enligt vissa poliser, särskilt utredare av organiserad brottslighet, är det inte ovanligt att målsägande ”hoppas av” utredningen när förundersökningssekretessen släpps. Anledningen är att det för den misstänkte på olika sätt blir känt vem som har vittnat om vad i utredningsförhören och gör målsäganden uppmärksam på vad som kan komma att ske om detta upprepas i den kommande huvudförhandlingen.⁵⁶

En ytterligare omständighet som har nära koppling till övergrepp i rättsak och annan otillåten påverkan gäller skeenden inne i eller strax utanför rättsalen. I ett flertal studier som Brå genomfört, samt även denna, har det indikerats av såväl professionella som målsäganden och vittnen att det förekommer påverkan i dessa situationer. Huvudförhandlingen är, enligt professionella och ideella, den situation som många målsäganden fruktar mest i hela rättsprocessen.

Det kan därför vara av värde att undersöka förekomsten av och karaktären av sådan påverkan, liksom vilka åtgärder som domstolarna och rätternas ordförande vidtar samt vilka effekter som uppnås med det säkerhetsarbete som initierats inom domstolsväsendet. Det kan också vara relevant att i sammanhanget fördjupa och bredda kunskapen om hot som framförs till målsägande, om

⁵⁵ Resultatet är en minimiskattning under en kort tidsperiod.

⁵⁶ I intervjuer med utredare av organiserad brottslighet förekommer även obekräftade uppgifter om att detta kan ske då den misstänkte sitter häktad och därför saknar möjlighet att på egen hand framföra hot. Det förutsätter alltså att en annan person förmedlat information mellan den misstänkte och personer i dennes närhet.

arten och omfattningen av påverkan av målsägande under och efter rättsprocessen.

Myndighetsgemensamma nyckeltal för mätning av brottsutsattas och målsägandes erfarenheter

Användning av nyckeltal har blivit allt vanligare inom olika verksamheter i samhället. Inom rättsväsendet har man exempelvis under en längre tid använt sig av nyckeltalet *personupplklaringsprocent* (numera handläggningsprocent) och *lagföringsprocent* för att mäta rättsväsendets effektivitet.

Polismyndigheten har närmat sig frågan om nyckeltal genom en stor och återkommande undersökning (RPS 2010:3, SCB 2013) och Brå har sedan 2006 inhämtat och redovisat löpande uppgifter om brottsutsattas nöjdhet med sina kontakter med rättsväsendet i NTU. Det finns dock inte allmänt vedertagna nyckeltal som spänner över rättsprocessens olika delar, som inkluderar myndigheter och organisationer som ger stöd och som används för att följa och utveckla verksamheterna och deras samarbeten. Gemensamt framtagna nyckeltal skulle dels kunna hjälpa till att följa upp de omständigheter som försvårar medverkan för målsägande, dels indikera effekter på medverkan till följd av förändringar i myndigheternas arbetsätt.

Med tanke på här framkomna resultat rörande den grupp målsägande som hyser misstro mot rättssystemet kan det finns behov av en ökad kunskap om på vilka sätt förtroendet för rättsväsendet som helhet och dess delar påverkar medverkan och vice versa.

Förekomst och effekter av böter och hämtning då målsägande uteblir från huvudförhandling

Enligt 9 kap. RB får rätten besluta om att förelagt vite ska dömas ut (böter) om målsäganden väljer att inte närvara vid huvudförhandling, eller att denne hämtas till domstolen. Ett skäl för hämtning är att målsäganden kan antas utebli även vid ny kallelse. Inför beslut om hämtning ska rätten pröva vilka olägenheter det kan antas medföra att den som ska hämtas inte är närvarande. Särskilda regler gäller om den som kallas är under 18 år.

Användningen av böter och hämtning av målsägande till huvudförhandling har inte diskuterats i någon av de intervjuer som Brå genomfört. Det är inte heller känt via forskning hur vanligt det är att domstolarna forcerar fram målsägandes närvaro vid huvudförhandling genom böter eller hämtning till huvudförhandling. Till exempel då målsägande tillhör någon av de tre grupper vars medverkan här har identifierats som låg och komplicerad. Kunskap saknas även om vilka effekter detta har på målsägandes medverkan och förtroende för rättsväsendet, utöver att tidigare

studier visat att kallelstens formuleringar kring böter vid frånvaro kan upplevas som negativt (hotfullt) av de berörda (Brå 2010:1). I denna studie uppger drygt hälften av åklagarna som besvarat Brås enkät att uppskjutna rättegångar är en ganska vanlig eller vanlig konsekvens av att målsägande inte vill medverka.

Avslutande kommentarer

Ett ökat förtroende för rättsväsendet och rättssystemet är något som ofta tas upp i intervjuerna av professionella och ideella. Det gäller både vid allvarligare brott, där rädsla kanske står i förgrunden, och brott som vissa målsägande inte anmäler med hänvisning till att polisen ändå ingenting kan göra. I den mån samhället för att kunna upprätthålla lag och ordning är beroende av att personer som utsätts för eller bevittnar brott träder fram, innebär detta ett ansvar för att utsatta uppfattar att fördelarna med att medverka i rättsprocessen väger tyngre än nackdelarna.

Det är därför ett centralt resultat av denna studie att det ligger i samhällets och rättsväsendets intresse att öka brottsutsattas förtroende för rättsväsendet genom att ge ett bra bemötande, ha realistiska förväntningar och att visa att samhället står bakom den enskilde som träder fram – genom att inge trygghet och genomdriva en fullständig rättsprocess samt i resterande fall förklara för målsäganden på ett för denne begripligt sätt varför ärendet inte kunnat drivas vidare.

Den samlade bedömningen som intervjupersonerna gör är att ett ökat förtroende är av stor betydelse, men att det inte kan åstadkommas med en enskild lagändring eller reform. Denna bedömning kan åtminstone delvis ses mot bakgrund av att professionella och ideella understryker bristen på stöd till personer som hyser misstro till rättssystemet, lever under inflytande av parallella rättssystem samt att rädsla för repressalier utgör ett konkret hinder för medverkan.

En återkommande reflektion bland respondenterna är, mot bakgrund av den komplexa problembilden, att det krävs ett sammanhållet arbete på flera områden utöver det kriminalpolitiska. För rättsväsendets del är uppfyllandet av de skyldigheter som följer av Europaparlamentets brottsofferdirektiv en viktig referenspunkt för det fortsatta arbetet. Här anges bland annat:

I alla kontakter med behöriga myndigheter som är verksamma inom ramen för straffrättsliga förfaranden och med verksamheter som kommer i kontakt med brottsoffer [...] bör brottsoffrens personliga situation och omedelbara behov, ålder, kön, eventuella funktionshinder och mognad beaktas, med full respekt för personens fysiska, psykiska och moraliska inte-

gritet. Brottsoffren bör skyddas mot sekundär och upprepad viktisering, mot hot och mot vedergällning, erhålla lämpligt stöd för att underlätta återhämtningen och garanteras adekvat tillgång till rättslig prövning.

Referenser

Brottsförebyggande rådet, Brå (2007). *Misshandel mellan obekanta – kan fler brott klaras upp?* Rapport 2007:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Otillåten påverkan mot brottsoffer och vittnen. Om ungdomsbrott, relationsvåld och organiserad brottslighet.* Rapport 2008:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Polisens utredningar av våld mot kvinnor i nära relationer.* Rapport 2008:25. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Målsägandebiträde. En beskrivning av lagens tillämpning.* Rapport 2009:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Förbättrat stöd till unga brottsoffer. En utvärdering av Brottsofferjourernas Riksförbunds projekt.* Rapport 2009:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Misshandel mellan obekanta. Brottsoffers syn på polisens arbete.* Rapport 2009:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2010). *Brottsoffers kontakter med rättsväsendet. En fördjupande studie utifrån Nationella trygghetsundersökningen 2006–2008 och intervjuer med fokusgrupper.* Rapport 2010:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Bemötande i domstol.* Rapport 2013:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Nationella trygghetsundersökningen 2013. Om utsatthet, trygghet och förtroende.* Rapport 2014:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *NTU 2013. Om utsatthet, otrygghet och förtroende. Teknisk rapport.* Rapport 2014:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Vårdnadshavare i förhör och huvudförhandling*. Rapport 2014:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Polisanmälda hot och kränkningar mot enskilda personer via internet*. Rapport 2015:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Nationella trygghetsundersökningen 2015. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2016:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Nationella trygghetsundersökningen 2015 – Teknisk rapport. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2016:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsoffermyndigheten, Brom (2008). *Vittnesstöd. Utvärdering med förslag för den fortsatta verksamheten*. Umeå: Åströms tryckeri AB.
- Burcar, V. (2005). *Gestaltningar av offererfarenheter. Samtal med unga män som utsatts för brott*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Domstolsverket (2010). *Strategisk inriktning*. Domstolsverket, Sveriges domstolar.
- Domstolsverket (2014). *Säkerheten i domstol för målsägande och vittnen*. Rapport 2014:1. Falun: Edita Bobergs.
- Ekström, V. (2011). *Stöd till våldsutsatta kvinnor under rättsprocessen. En undersökning av relationsvåldscentrums betydelse för de samverkande myndigheterna*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Ersta Sköndal Högskola.
- Justitieombudsmannen, JO (2004). *Justitieombudsmännens ämbetsberättelse 2004/05:JO1*. Stockholm: Elanders Gotab.
- Justitieutskottets betänkande (2012). *Ökad säkerhet i domstol*. 2011/12:JuU24.
- Proposition 1987/88:107. *Om målsägandebiträde*.
- Proposition 2000/01:79. *Stöd till brottsoffer*.
- Proposition 2004/05:131. *En modernare rättegång – reformering av processen*.
- Proposition 2014/15:77. *Genomförande av brottsofferdirektivet*.
- Qvarnström, J. & Lindgren, M. (2004). *Vad tycker brottsoffer om polisen? En undersökning vid Polismyndigheten i Västra Götaland*. Göteborg: Polismyndigheten i Västra Götaland.
- Riksdagsskrivelse 2011/12:234.

Rikspolisstyrelsen (2010). *Polisens nationella brottsofferundersökning. En attitydundersökning av hur brottsoffer upplever sina kontakter med polisen*. Rapport 2010:3. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.

Rikspolisstyrelsen (2012). *Uppföljande inspektion av polismyndigheternas handläggning av brottsofferfrågor*. Inspektionsrapport 2012:6. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.

Rikspolisstyrelsen (2014). *Risikanalys i polisverksamhet – fungerar det? Slutrapport från ett utvärderingsprojekt*. Rapport 2014:7. Rikspolisstyrelsens utvärderingsfunktion. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.

Socialstyrelsen (2005). *Socialtjänstens stöd till unga brottsoffer*. Stockholm: Socialstyrelsen (www.socialstyrelsen.se, februari 2005).

Socialstyrelsen (2012). *Brottsoffer och deras närstående. Socialtjänstens ansvar för att ge hjälp och stöd*. Västerås: Edita.

SOU 2007:6. *Målsägandebiträdet – ett aktivt stöd i rättsprocessen*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2010:14. *Partsinsyn enligt rättegångsbalken*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2014:86. *Rättvisans pris*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

Statistiska Centralbyrån, SCB (2013). *Brottsutsattas kontakter med polisen 2013. En attitydundersökning riktad till brottsutsatta gällande deras kontakter med polisen*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.

Stiftelsen Allmänna Barnhuset (2011). *Kroppslig bestraffning och annan kränkning av barn i Sverige – en nationell kartläggning 2011*. Västerås: Edita Västra Aros.

Svensson, K (2006). *Socialt arbete med brottsoffer. Sympati, empati och organisering*. Stockholm: Kerstin Svensson och Carlsson Bokförlag.

Åklagarmyndigheten (2012). *Bemötande av brottsoffer. Handbok*. Stockholm: Utvecklingscentrum Göteborg.

Riksåklagaren (2004). *Beslut i tillsynsärenden rörande frågan om förordnande av målsägandebiträde i sexualbrottsmål*. RÅ-A 2004/0538.

Bilaga 1. Metod

Litteratursökning

En sammanställning av tidigare forskning har genomförts, främst utifrån svensk, men även nordisk, forskning och engelskspråkiga artiklar och böcker (ej uppsatser) publicerade från och med 2004.

De svenska sökord som användes var: målsägande, brottsoffer, brottsdrabbad i kombination med: rättsprocess, polisförhör, förundersökning, huvudförhandling, stöd, behov, stödbehov, närvaro, medverkan.

De engelska sökord som användes var: plaintiff, injured person, injured party, suitor, victim i kombination med: criminal justice process, police interview/hearing/enquiry/inquiry, court, court case, needs, support, aid, presence, attendance, participation, assistance, contribution, trial, victim support, victim assist.

Enkäter

Brå har skickat ut enkäter till fyra olika yrkeskategorier: brottsofferjourer, poliser, åklagare och målsägandebiträden. Samtliga 91 brottsofferjourer (Brottsofferjouren Sverige) i landet fick varsin enkät och 70 jourer svarade (77 procent). För resterande kategorier gjordes ett geografiskt urval för utskicken och totalt valdes sex län ut för studien: Stockholm, Västra Götaland, Dalarna, Västmanland, Blekinge och Jämtland. Till polisen skickades sammanlagt 425 enkäter ut till utsedda kontaktpersoner inom dessa län, huvudsakligen till utredare men även till personer inom brottsoffer- och personsäkerhetsverksamheten. Totalt svarade 299 personer vilket gav en svarsfrekvens på 70 procent. Distributionen och svarsfrekvensen fördelat på län redovisas i tabell B1 nedan.

Tabell B1. Distribuerade och besvarade enkäter inom polisen.

Län	Skickade (totalt)	Besvarade (totalt)	Svarsfrekvens %
Stockholm	100	47	47
Västra Götaland	100	98	98
Dalarna	40	25	63
Västmanland	75	62	83
Blekinge	66	41	62
Jämtland	44	26	59
Totalt samtliga län	425	299	70

Enkäten skickades vidare till 113 åklagare och besvarades av 82 stycken (72 procent) och totalt 329 jurister verksamma som målsägandebiträden varav 49 arbetade som advokater och 280 som biträdande jurister. Enkäten besvarades av 127 målsägandebiträden (39 procent).

Enkäten till åklagare sammanställdes och skickades efter att övriga respondentgruppers enkäter samlats in och analyserats. Mot bakgrund av resultat som framkommit i analysen av övriga respondentgrupper valdes Norrorts åklagarkammare ut för att representera åklagare i Stockholms län. Syftet var att möjliggöra en fördjupning av erfarenheter som framförts av övriga respondenter rörande målsägande och brottsutsatta som misstror rätts-samhället och/eller utsatts för brott med kopplingar till organiserad brottslighet.

Tabell B2. Distribuerade och besvarade enkäter. Åklagare samt advokater och biträdande jurister verksamma som målsägandebiträden.

Län	Respondentgrupp	Skickade (totalt)	Besvarade (totalt)	Svars- frekvens %
Stockholm	Åklagare*	25	16	64
	Advokater	35	20	57
	Biträdande jurister	171	53	31
Västra Götaland	Åklagare	45	37	82
	Advokater	12	4	33
	Biträdande jurister	79	30	38
Dalarna	Åklagare	13	10	77
	Advokater	0	-	-
	Biträdande jurister	10	9	90
Västmanland	Åklagare	16	7	44
	Advokater	2	1	50
	Biträdande jurister	11	4	36
Blekinge	Åklagare	8	6	75
	Advokater	0	-	-
	Biträdande jurister	6	4	67
Jämtland	Åklagare	6	4	67
	Advokater	0	-	-
	Biträdande jurister	3	2	67

* Norrorts åklagarkammare.

Intervjuer

Intervjuer har genomförts med målsäganden och representanter från tre olika typer av aktörer: jurister verksamma som målsägandebiträde, utredare inom polisen och personal från olika stöd- och hjälporganisationer (brottsofferjourer, Stödcentrum för unga, Roks, Unizon och X-Cons). Totalt intervjuades tio målsägandebiträden fördelat på tre gruppintervjuer, tolv poliser fördelat på tre gruppintervjuer och en individuell intervju samt 21 representanter från olika stödorganisationer fördelat på fem gruppintervjuer och en individuell intervju. Samtliga målsäganden intervjuades individuellt och totalt deltog sju personer.

Samtliga intervjuer, förutom målsägandebiträden, genomfördes i Stockholm, Västra Götaland och Västmanland. I tabell B3 nedan redovisas fördelningen av dessa grupper fördelat på län.

Tabell B3. Genomförda intervjuer, antal personer.

Län	Aktör	Antal
Stockholm	Målsägandebiträde	5
	Poliser	4
	Brottsofferjourer	9
	Stödcentrum för unga	5
	Kvinnojoursorganisation	6
	X-Cons	1
	Målsäganden	4
Västra Götaland	Målsägandebiträde	3
	Poliser	3
Västmanland	Målsägandebiträde	2
	Poliser	5
Småland	Målsäganden	3

Bilaga 2. Rättsliga aktörers uppgifter och skyldigheter gentemot målsägande

Åklagarmyndigheten

Åklagaren har tre huvuduppgifter: att leda förundersökning, besluta om åtal ska väckas samt föra talan i domstol. Åklagarens skyldigheter gentemot brottsutsatta regleras huvudsakligen i 20 och 22 kap. RB avseende enskilt anspråk. Här anges i 22 kap. 2 § att åklagaren på målsägandes begäran i samband med åtalet ska förbereda och föra målsägandes talan om enskilt anspråk, förutsatt att brottet hör under allmänt åtal, att målsägandes anspråk inte är uppenbart obefogat samt att det kan ske utan väsentlig olägenhet. Här anges också att åklagaren, då enskilt anspråk kan grundas på brottet, i god tid före åtalet ska underätta målsäganden om detta.

Förundersökningsledarens skyldigheter, oavsett om denne är polis eller åklagare, regleras i förundersökningskungörelsen. I regel leder åklagare förundersökningar för brott som inte är av enkel beskaffenhet och där det finns en skäligen misstänkt, dock med vissa undantag (ÅFS 2005:9). I de fall denne är förundersökningsledare har åklagare också enligt 23 kap. 5 § RB skyldighet att vidarebefordra en begäran om målsägandebiträde.

I Åklagarmyndighetens handbok *Bemötande av brottsoffer* (2012) beskrivs centrala delar som rör åklagarens roll i förhållande till målsägandes rättigheter under förundersökning och huvudförhandling. Där förtydligas även hur (det personliga) bemötandet av målsägande ska – respektive bör – ske. I följande avsnitt beskrivs de centrala delarna närmare.

Under förundersökning

Åklagare (och polis) har skyldighet att utan dröjsmål vidarebefordra önskemål om målsägandebiträde genom framställan till

rätten. Att avvakta med sådan framställan för att till exempel se hur utredningen utvecklas är inte tillåtet (JO 2004/05 s. 90, RÅ-A 2004/0538). Här förklaras också att den brottsutsatta har rätt till viss anonymitet i förundersökningsprotokollet enligt 21 § 3 st. och 21 a § förundersökningskungörelsen, samt rätt till visst identitetsskydd när det gäller uppgifter i stämningsansökan enligt 45 kap. 16 § 4 st. RB.

Under huvudförhandlingen

I denna del konstateras att brottsutsatta inte har obetingad rätt att ta del av förundersökningsprotokollet. Dock har den brottsutsatta en insynsrett som omfattar förundersökningsprotokollet i vart fall i den del som avser åtal som målsäganden biträder (SOU 2010:14, s 304). Här anges också att målsägande har rätt att bemötas med respekt under huvudförhandlingen och att det är rättens ordförande som enligt 5 kap. 9 § RB har det yttersta ansvaret för ordningen i rättssalen. Åklagaren *bör* emellertid vid behov rikta ordförandens uppmärksamhet på ovidkommande eller otillbörliga frågor eller beteenden.

Det personliga mötet med målsäganden

I denna del av handboken anges att åklagaren *har ansvar* för att vara tillmötesgående ifråga om målsägandes önskemål om samtal per telefon eller personligt möte. Bland annat anges att åklagaren *vid allvarlig brottslighet bör* ha kontakt med målsägande eller dess ombud och lämna allmän information om ärendet och vad som kan förväntas ske i utredningen. Här anges också att åklagaren vid nedläggning av förundersökningen *i omfattande eller i svårbedömda fall bör* förklara beslutets innebörd för målsäganden eller dennes företrädare vid en personlig kontakt. Åklagaren *ska* dock oavsett brottets svårighetsgrad ta sig tid att möta målsäganden före huvudförhandling samt tillse att denne får den information som behövs inför huvudförhandlingen.

Domstolarnas roll

Domstolarna har inte reglerade skyldigheter gentemot målsägande på samma sätt som polis och åklagare, utöver att rättens ordförande som tidigare nämnts har det yttersta ansvaret för ordningen i rättssalen. Domstolarna har också att besluta huruvida målsägandebiträde ska förordnas enligt lagen (1988:609) om målsägandebiträde.

Domstolarna har en grundlagsskyddad självständighet. Detta innebär bland annat att Domstolsverket (DV) inte får påverka hur en domstol dömer eller i övrigt tillämpar rättsregler i enskilda fall. Däremot meddelar DV administrativa verkställighets-

föreskrifter (DVFS) i syfte att ge administrativt stöd och service åt domstolarna samt för att skapa förutsättningar för en rätts-säker och effektiv verksamhet. DV har dels utfärdat en rad rekommendationer och föreskrifter för domstolarnas arbete samt publicerat en gemensam strategi för domstolarna avseende perioden 2010–2020 (DV 2010).

Under senare år har DV:s föreskrifter avsett intern styrning och kontroll (2015:4) där det anges att domstolarna ska genomföra en årlig riskanalys och informera DV om de risker som myndigheten inte kan hantera på egen hand, föreskrifter om brottmåls-taxa för målsägandebiträde i tingsrätt och hovrätt (2014:22) där det anges att målsägandebiträde ska arvoderas enligt taxa om huvudförhandling inte överstiger 3 timmar och 45 minuter samt att taxan får överskridas om målet krävt avsevärt mer arbete än normalt.⁵⁷

Exempel på tidigare rekommendationer som utfärdats är att domstolscheferna ska vidta de säkerhetsåtgärder som föreslås i rapporten *Framtidens riktlinjer för säkerhetsarbetet i domstolsväsendet*⁵⁸ (2002:6). Domstolarna ska vidare (2003:2) skylta på ett sådant sätt att de separata rummen för de olika brukarna är lätta att hitta, se över sina arbetsordningar avseende personal i anslutning till uppehållsutrymmena och i receptionerna ge en eller flera personer i uppgift att ansvara för informationsmaterial och för att målsägande och vittnen ges information om rättegångsförfarandet m.m. i eller i samband med kallelsen. Domstolarna ska också fortlöpande överväga om fördelningen av separata rum mellan olika användarkategorier är ändamålsenlig och därvid särskilt beakta målsägandes och vittnens behov. Domstolarna ska härutöver utse någon eller några personer som är ansvariga för att besvara frågor från i första hand målsägande och vittnen.

I DV:s ovan nämnda strategi för landets domstolar anges bland annat följande målsättningar: att mål och ärenden avgörs snabbt med hög kvalitet, att personer som kommer i kontakt med domstolen bemöts på ett professionellt sätt och att det råder en hög och enhetlig nivå, att informationen som lämnas är lättillgänglig, relevant och begriplig och att lokalerna är säkra och uppfattas som trygga. Strategins delmoment är formulerade utifrån vad DV avser att genomföra för egen del.

⁵⁷ Föreskrifterna exemplifierar normal arbetstid som antingen "avsevärt mer arbete än normalt" samt arbete på röd dag, kostnader för telefon och kopiering.

⁵⁸ Här rekommenderas domstolarna att ta initiativ till lokala samverkansgrupper, se till att samtlig personal och samtliga aktörer i domstolarna har ett "säkerhetstänkande" och deltar i säkerhetsarbetet, ser över bemanningsfrågan och uppsiktsfrågan avseende allmänhetens utrymme samt ansöker om tillstånd till direktlarm hos polisen.

Med 2013 års regleringsbrev fick Domstolsverket i uppdrag av regeringen att utvärdera säkerheten i domstol för målsägande och vittnen (bet. 2011/12:63 och rskr. 2011/12:234). I uppdragets bakgrund låg bland annat att nya bestämmelser om säkerhetskontroller med syfte att stärka säkerheten i domstolarna och öka tryggheten för besökande trädde ikraft den 1 juli 2012. DV:s utvärdering redovisas i *Säkerheten i domstol för målsägande och vittnen* (DV 2014:1) och belyser säkerheten i åtta avseenden: domstolarnas lokaler, tekniska hjälpmedel, säkerhetskontroller, ordningsvakter, extern samverkan, rutiner och riktlinjer, information till respektive bemötande av målsägande och vittnen. Utvärderingen identifierar fem områden där säkerheten behöver utvecklas ytterligare:

- utökning av särskilda väntrum och lokaler för vittnesstöd
- kompletteringar av videokonferensmöjligheter och medlyssning på bild till fler förhandlingssalar, förberedelserum och samtalsrum
- fasta säkerhetskontroller vid samtliga domstolar
- prioritera bemanning och rutiner för ordningsvakter (målsättningen är att varje domstol bör ha minst en ordningsvakt)
- utveckling av förmedlingen av säkerhetsrelaterad information mellan domstolarna och relevanta aktörer som exempelvis åklagare, polis, ombud och Kriminalvården.

Domstolsverkets utvärdering konstaterar avslutningsvis att de flesta domstolar arbetar aktivt med bemötande- och säkerhetsfrågor. Men också att säkerhetsarbetet för målsägande och vittnen måste prioriteras högt för att domstolarna ska nå en jämn, hög nivå och att den höga nivån vidmakthålls över tid.

Målsägandebiträdets roll

Målsägandebiträden utgörs av advokater och biträdande jurister som förordnas av domstolar med medel från Domstolsverket. Framställan om målsägandebiträde görs vanligen av åklagaren för målsägandens räkning.

Målsägandebiträdets uppgift är, enligt 3 § lagen (1988:609) om målsägandebiträde, ”att denne skall ta till vara målsägandens intressen i målet samt lämna stöd och hjälp till målsäganden”. Enligt förarbetet (prop. 1987/88:107, s. 23ff) till lagen (1988:609) om målsägandebiträde kan målsägandebiträdets stöd och hjälp delas in i två olika faser. Den första fasen rör målsägandebiträdets uppgifter i samband med förundersökningen, den andra beskriver målsägandebiträdets uppgifter i samband med

huvudförhandlingen. Under förundersökningen ska målsägandebiträdet:

- förklara för målsäganden hur förundersökningen går till
- vid förhör med målsäganden bevaka att förhören går rätt till och att inga ovidkommande frågor eller onödigt kränkande frågor ställs
- vid förhör ställa kompletterande frågor till målsäganden vid behov
- ta upp frågan om att väcka skadeståndstalan
- i mån av behov hjälpa målsäganden med kontakter med andra myndigheter och organ, t.ex. sjukvård, socialtjänst, kvinnojour eller stödorganisation.

I samband med huvudförhandlingen ska målsägandebiträdet:

- förklara för målsägande vad förhandlingen syftar till, hur den går till och vad som kommer att krävas av målsägande i samband med förhandlingen samt noga redogöra för de rättsliga förutsättningarna i målet, bl.a. vilken typ av frågor som kan förväntas ställas till målsägande och varför dessa ställs
- om målsäganden önskar, ta reda på hur huvudförhandlingen är planerad och till rätten framföra målsägandens önskemål i olika handläggningsfrågor
- ge målsäganden ett allmänt personligt stöd
- bevaka målsägandens intressen i olika handläggningsfrågor och bör för målsägandens räkning kunna begära att förhandlingen t.ex. hålls inom stängda dörrar eller att förhöret med målsäganden ska äga rum i den tilltalades eller någon åhörars frånvaro
- bevaka att inga ovidkommande eller onödigt kränkande frågor ställs
- ställa kompletterande frågor till målsäganden vid behov
- föra skadeståndstalan.

I förarbetet (prop. 1987/88:107) anges vidare att det ligger i målsägandebiträdets uppgifter att ”ge målsäganden stöd och hjälp för att lindra påfrestningarna i samband med utredningen”. Detta har även senare benämnts som ett personligt och kurativt stöd (prop. 2000/01:79, s. 37): ”Behovet av personligt och kurativt stöd uppmärksammades [...] i samband med införandet av lagen (1988:609) om målsägandebiträde. I förarbetena till lagen anges att det ankommer på målsägandebiträdet att lämna ett personligt och kurativt stöd till sin klient (prop. 1987/88:107 s. 24 ff.)”

Det har i utredningen *Rättsvisans pris* (SOU 2014:85) föreslagits ett par ändringar i lagen om målsägandebiträde. Förslagen är

formulerade i skärpande riktning, såtillvida att det ska krävas *särskilda* omständigheter som kan antas föranleda behov av målsägandebiträde (1 § 2 st.), samt att det ska *stå klart* (istället för ”kan antas”) att det föreligger *andra särskilda* (istället för ”övriga”) omständigheter (1 § 3 st.). Bland förslagen ingår även att målsägandebiträdets förordnande normalt ska gälla fram till att tiden för överklagan av lägre rätts dom har löpt ut.

Brottsoffermyndighetens roll

Brottsoffermyndigheten (BrOM) är en av rättsväsendets aktörer och har till uppgift att främja rättigheterna för dem som utsatts för brott. Myndigheten har rikstäckande ansvar för tre områden: brottsskadeersättning, Brottsofferfonden samt kunskapsspridning. Brottsskadeersättning betalas ut från Brom till målsägande där gärningspersonen är okänd eller saknar förmåga att betala skadestånd och ingår i myndighetens regressverksamhet. Brottsofferfonden delar ut medel till forskning och andra projekt drivna i ideell, offentlig eller privat regi. Myndigheten ska härutöver fungera som ett kunskapscentrum genom att samla och sprida information och forskningsresultat för att bidra till ett bättre bemötande och en bättre behandling av brottsutsatta.

Sedan 2007 förvaltar BrOM en hemsida kallad Rättegångsskolan (www.rattengangsskolan.se), där personer utsatta för brott såväl som andra intresserade kan få information om vad som händer i samband med huvudförhandling.

I anslutning till genomförandet av funktionshinderspolitiken i Sverige 2011–2016 har regeringen gett Brottsoffermyndigheten i uppdrag att arbeta med ett antal delmål, däribland att öka myndighetens kompetens beträffande förutsättningar och behov hos brottsutsatta personer med funktionsnedsättning.

Socialtjänstens roll

Enligt socialtjänstlagen (2001:453), SoL, har socialnämnden det yttersta ansvaret för att enskilda får det stöd och den hjälp som de behöver (2 kap. 1 §). Ansvaret för stöd och hjälp gäller den kommun där den enskilde vistas enligt 2 kap. 1 §, såvida inget annat följer av 3–5 §. Ett ärende som avser vård eller någon annan åtgärd ifråga om en enskild person kan flyttas över till en annan kommun (2 a kap. 10 §).

I socialtjänstlagen anges särskilda bestämmelser för olika stödbehövande grupper, här ingår bland annat brottsutsatta. Till socialnämndens uppgifter hör att:

- Verka för att den som utsatts för brott och dennes närstående får stöd och hjälp.

- Särskilt beakta att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp av närstående kan vara i behov av stöd och hjälp för att förändra sin situation.
- Ansvara för att ett barn, som utsatts för brott, och dennes närstående får det stöd och den hjälp som de behöver.
- Särskilt beakta att ett barn som bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot närstående är offer för brott och ansvara för att barnet får det stöd och den hjälp som det behöver (SoL 5 kap. 11 §).

Bilaga 3. Enkätfrågor och svarsalternativ

Här redovisas enkäternas frågeformuleringar samt de svarsalternativ som respondenterna haft att förhålla sig till. Frågorna och svarsalternativen redovisas i den ordning som de resultatredovisande tabellerna och diagrammen förekommer i rapporten.

Vissa diagram är konstruerade som balansmått. I ett balansmått summeras positiva värden (exempelvis svarsalternativen "Alltid" samt "Ofta") för sig och negativa värden (exempelvis svarsalternativen "Aldrig" samt "Sällan") för sig. Därefter subtraheras negativa värden från positiva värden. Värdet noll betyder att en lika stor andel respondenter anger ett positivt värde som andelen respondenter som anger ett negativt värde. Värdet 100 betyder att samtliga respondenter angett ett positivt svarsalternativ och -100 betyder att samtliga respondenter angett ett negativt svarsalternativ.

Tabell 1

Frågeformulering: Hur påverkas ärenden av målsägande som inte medverkar?

Svarsalternativ: Ovanligt, Ganska ovanligt, Ganska vanligt, Vanligt, Vet inte.

Tabell 2

Frågeformulering: Enligt din bedömning, i hur många av dina tio senaste ärenden har målsägande inte velat medverka i polisutredningen?

Svarsalternativ: Skala mellan noll och tio ärenden.

Tabell 5 och 6

Frågeformulering: Vilka motiv uppfattar du ligger bakom målsägandes medverkan i rättsprocessen?

Svarsalternativ: Samtliga respondenter ombads kryssa för de tre vanligaste alternativen (motiven) per brottstyp för att kunna ta hänsyn till att det kan finnas olika motiv till att medverka.

Diagram 1

Frågeformulering: Vilka faktorer bidrar till att målsägande medverkar i utredningen?

Svarsalternativ: Bidrar inte, Bidrar i viss mån, Bidrar definitivt, Vet inte.

Anmärkning: Balansmått.

Diagram 2

Frågeformulering: Hur mottaglig för information är målsägande vanligtvis vid följande tillfällen?

Svarsalternativ: Litet, Ganska litet, Ganska mycket, Mycket, Vet inte.

Anmärkning: I redovisningen har svarsalternativen ersatts med Hög, Ganska hög, Ganska låg samt Låg mottaglighet av framställningsmässiga skäl. Innebörden bedöms vara densamma.

Diagram 3

Frågeformulering: Generellt sett, hur vanliga är nedanstående skäl till att målsägande avstår från att medverka?

Svarsalternativ: Ovanligt, Ganska ovanligt, Ganska vanligt, Vanligt.

Anmärkning: Balansmått.

Diagram 6

Frågeformulering: Vad av följande gör du i din roll som målsägandebiträde?

Svarsalternativ: Ja, Nej.

Diagram 7

Frågeformulering (utredare inom polisen): Ta ställning till följande påståenden om målsägandes situation efter avslutad polisutredning.

Frågeformulering (brottsofferjourerna): Ta ställning till följande påståenden angående information och stöd efter avslutad rättsprocess.

Frågeformulering (målsägandebiträden och åklagare): Vissa målsägande kan vara i behov av stöd även efter att rättsprocessen genomförts. Hur ofta får dessa målsägande följande former av stöd?

Svarsalternativ: Aldrig, Sällan, Oftast, Alltid, Vet inte.

Anmärkning: Balansmått.

Diagram 8

Frågeformulering: Vad får dig att uppfatta att målsägande har stödbehov?

Svarsalternativ: Inget tecken, Kan vara ett tecken, Definitivt ett tecken, Vet inte.

Tabell 9

Frågeformulering: Ta ställning till följande påståenden om målsägandes situation efter avslutad polisutredning.

Svarsalternativ: Aldrig, Sällan, Oftast, Alltid.

Diagram 9

Frågeformulering: I de fall målsägande är orolig eller rädd efter rättsprocessen, vad uppfattar du är anledningen?

Svarsalternativ: Sällan, Ganska sällan, Ganska ofta, Ofta, Vet inte.

Tabell 12

Frågeformulering: Finns det någon grupp av målsägande som samhället idag saknar lämpliga stödformer för?

Avseende: Personer med missbruksproblem, Personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, Personer med annat modersmål än svenska, Personer som misstror rättssystemet eller har parallellt rättssystem, Våldsutsatta män, Våldsutsatta kvinnor, Äldre, Annan grupp.

Svarsalternativ: Ja, Nej.

Målsägandes medverkan i rättsprocessen är viktig för att brott ska kunna utredas. I ärenden där målsäganden inte vill medverka kan utredningsarbetet försvåras på olika sätt och leder ofta till att ärenden läggs ned.

Studien visar att det finns en rad olika skäl för den enskilde att medverka, men också för att inte medverka. Beslutet och förmågan att medverka eller inte kan bland annat hänga samman med brottstypen, sociala och individuella faktorer och tidigare erfarenheter. Det kan till exempel handla om att målsäganden känner rädsla, oro eller uppgivenhet inför att genomgå en rättslig process. För att kunna öka målsägandes medverkan är det viktigt att förstå både motiven för och skälen för att inte vilja eller kunna medverka och denna studie undersöker omständigheter som på olika sätt kan underlätta för målsäganden att medverka i rättsprocessen.

I rapporten behandlas frågeställningar som: hur påverkas rättsprocessen av målsägandes medverkan, vilka stödbehov har målsägande och hur kan stödet utvecklas under och efter rättsprocessen?

Rapporten riktar sig i första hand till rättsväsendets aktörer.

Brottsförebyggande rådet/National Council for Crime Prevention

BOX 1386/TEGNÉRGATAN 23, SE-111 93 STOCKHOLM, SWEDEN

TELEFON +46 (0)8 527 58 400 • FAX +46 (0)8 411 90 75 • E-POST INFO@BRA.SE • WWW.BRA.SE